

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ імені АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА

Питання боротьби зі злочинністю

Вопросы борьбы с преступностью

Issues of crime prevention

Збірник наукових праць

Видається з 1997 року

Випуск 35

Харків
«Право»
2018

*Рекомендовано до друку вченою радою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України
(постанова № 6 від 23 травня 2018 р.)*

*Мова видання: українська, англійська, російська.
Сфера розповсюдження: загальнодержавна, зарубіжна.*

*Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 22960-12860ПР
від 26.09.2017 р.*

*Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 13.07.2015 р. № 747
збірник наукових праць «Питання боротьби зі злочинністю»
включено до переліку фахових видань України*

Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. – Харків : Право, 2018. – Вип. 35. – 264 с.

Засновники

Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Видавець

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Редакційна колегія:

В. І. Борисов (головний редактор), В. С. Батиргареєва (заст. головного редактора), П.-А. Альбрехт (Німеччина), К. Аплетон (Велика Британія), Ю. В. Баулін, Л. Бахмайер Вінтер (Іспанія), І. І. Бондаренко (Словаччина), К. Віак (Польща), В. В. Голіна, Б. М. Головкін, Л. М. Демидова, В. А. Журавель, Н. В. Нетеса, Б. М. Нургалієв (Казахстан), С. Райс (Сполучені Штати Америки), А. Х. Степанюк, В. П. Тихий, О. Тудор (Молдова), В. Ю. Шепітько, О. Г. Шило, І. С. Яковець

Науковий редактор: В. С. Батиргареєва
Відповідальна за випуск: А. Є. Симкіна

Адреса редакційної колегії: 61002, Харків, вул. Пушкінська, 49,
тел.: 715-62-08, 700-65-81

ЗМІСТ

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

<i>Батиргарєєва В. С.</i> Новий вид злочинності у сфері моральності, пов'язаний із використанням інформаційно-телекомунікаційних систем.....	9
<i>Колодяжний М. Г.</i> Просторова профілактика злочинності: зарубіжний досвід і шляхи упровадження в Україні.....	20
<i>Пащенко О. О.</i> Соціальна обумовленість побудови санкцій кримінально-правових норм.....	30
<i>Маршуба М. О.</i> Взаємозв'язок стратегій «community policing» і зменшення можливостей учинення злочинів.....	44
<i>Калініна А. В.</i> Кримінологічне законодавство у пострадянських державах.....	55
<i>Дзюба А. Ю.</i> Кількісні та якісні показники злочинності неповнолітніх у ФРН (кримінологічна характеристика).....	68
<i>Філіппов С. О.</i> Система детермінації транскордонної злочинності.....	88
<i>Мокляк С. В.</i> Безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 307 КК України.....	103
<i>Марочкін О. І.</i> Щодо окремих елементів системи кримінального процесуального законодавства України.....	117
<i>Олійник В. С.</i> Кожна людина має право на свободу (конституційний аспект).....	132

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА, АСПРАНТА І ЗДОБУВАЧА

<i>Шепітько М. В.</i> Юридико-психологічні передумови формування системи протидії злочинам проти правосуддя, що вчиняються слідчим або прокурором.....	146
--	-----

Бойко В. В. Основні кримінологічні риси злочинця, який вчиняє тяжкі насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи в особливо великому місті	156
Вичавка В. І. Правове регулювання використання засобів Державною прикордонною службою України для протидії тероризму.....	168
Кібальник С. О. Кількісно-якісні показники незаконного переправлення осіб через державний кордон України.....	182
Ковтун О. А. Історія становлення законодавства щодо кримінальної відповідальності в Україні за вимагання (1845–2001 рр.).....	192
Федоренко М. С. Концептуальні підходи до формування методики розслідування перевищення влади або службових повноважень співробітниками правоохоронних органів.....	208
Топузьян А. Р. Перспективи вдосконалення покарання за злочини у сфері охорони моральності неповнолітніх з урахуванням досвіду зарубіжних країн.....	221
Шепітько І. І. Проблеми проведення судових дій невербального характеру у кримінальному провадженні.....	234
Скоромний Д. А. Особливості прийняття кримінальних процесуальних рішень за аналогією	249

СОДЕРЖАНИЕ

НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

<i>Батургареева В. С.</i> Новый вид преступности в сфере нравственности, связанный с использованием информационно-телекоммуникационных систем	9
<i>Колодяжный М. Г.</i> Пространственная профилактика преступности: зарубежный опыт и пути внедрения в Украине	20
<i>Пащенко А. А.</i> Социальная обусловленность построения санкций уголовно-правовых норм.....	30
<i>Маршуба М. О.</i> Взаимосвязь стратегий «community policing» и уменьшения возможностей совершения преступлений.....	44
<i>Калинина А. В.</i> Криминологическое законодательство в постсоветских государствах.....	55
<i>Дзюба А. Ю.</i> Количественные и качественные показатели преступности несовершеннолетних в ФРГ (криминологическая характеристика).....	68
<i>Филиппов С. А.</i> Система детерминации трансграничной преступности.....	88
<i>Мокляк С. В.</i> Непосредственный объект преступления, предусмотренного ст. 307 УК Украины.....	103
<i>Марочкин А. И.</i> К вопросу об отдельных элементах системы уголовного процессуального законодательства Украины.....	117
<i>Олейник В. С.</i> Каждый человек имеет право на свободу (конституционный аспект)	132

Трибуна докторанта, аспиранта и соискателя

Шепитько М. В. Юридикологические предпосылки формирования системы противодействия преступлениям против правосудия, совершаемым следователем или прокурором.....	146
Бойко В. В. Основные криминологические черты преступника, совершающего тяжкие насильственные преступления против жизни и здоровья лица в особо крупном городе.....	156
Вычавка В. И. Правовое регулирование использования средств Государственной пограничной службы Украины по противодействию терроризму	168
Кибальник С. О. Количественно-качественные показатели незаконной переправки лиц через государственную границу Украины	182
Ковтун О. А. История становления законодательства касательно уголовной ответственности в Украине за вымогательство (1845–2001 гг.)	192
Федоренко М. С. Концептуальные подходы к формированию методики расследования превышения власти или служебных полномочий сотрудниками правоохранительных органов	208
Топузьян А. Р. Перспективы совершенствования наказания за преступления в сфере охраны нравственности несовершеннолетних с учетом опыта зарубежных стран	221
Шепитько И. И. Проблемы проведения судебных действий невербального характера в уголовном производстве.....	234
Скоромный Д. А. Особенности принятия уголовных процессуальных решений по аналогии	249

CONTENTS

SCIENTIFIC RESEARCH

<i>Batyrgareieva V. S.</i> The new type of crime, connected with using of informative and telecommunication systems	9
<i>Kolodyazhny M. G.</i> Spatial crime prevention: foreign experience and ways of implementation in Ukraine	20
<i>Pashchenko O. O.</i> Social conditionality of construction of sanctions of criminal-law norms	30
<i>Marshuba M. O.</i> Interrelation between strategies of «community policing» and reduction of possibilities for the commission of a crime	44
<i>Kalinina A. V.</i> Criminological legislation in the post-USSR countries.....	55
<i>Dziuba A. Yu.</i> Quantitative and qualitative indicators of juvenile delinquency in the Federal Republic of Germany (criminological characteristic).....	68
<i>Filippov S. O.</i> System of determination of cross-border crime.....	88
<i>Moklyak S. V.</i> The direct object of the crime envisaged in the Art. 307 of the Criminal Code of Ukraine	103
<i>Marochkin O. I.</i> Concerning certain elements of the system of criminal procedural legislation of Ukraine.....	117
<i>Olyinik V. S.</i> Everybody has a right on freedom (constitutional aspect).....	132

PH. D. STUDENTS' AND POSTGRADUATE STUDENTS' TRIBUNE

<i>Shepitko M. V.</i> Forensic psychological preconditions for the formation of a system for counteraction to investigator or prosecutor, who committing crimes against justice.....	146
--	-----

Boyko V. V. The main criminological features of a criminal, who commits grave violent crimes against life and health in the largest cities	156
Vychavka V. I. Legal regulation of using the means of the State Border Guard Service of Ukraine for counteracting terrorism	168
Kibalnyk S. O. Quantitative and qualitative indicators of the people smuggling across the state border of Ukraine.....	182
Kovtun O. A. History of evolution of criminal liability for extortion in Ukraine (1845–2001 years)	192
Fedorenko M. S. Conceptual approaches to the formation of methodology for investigating excessive power or official authority by law enforcement officers	208
Topuzyan A. R. Prospects for improving penalties for crimes in the field of the protection of minors’ morality, taking into account the experience of foreign countries	221
Shepitko I. I. Problems of non-verbal judicial actions in criminal proceedings.....	234
Skoromnyi D. A. Features of criminal procedural decision-making by analogy	249

УДК 343.91:343.54

DOI: 10.31359/2079-6242-2018-35-1-9

НОВИЙ ВИД ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ МОРАЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНИЙ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ІНФОРМАЦІЙНО- ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ СИСТЕМ

В. С. Батиргарєєва, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з наукової роботи Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Сьогодні, напевно, ні в кого не викликає заперечень твердження, що середовищем здійснення потенційно небезпечних дій проти держави, суспільства чи особи, в тому числі й злочинних, є кіберпростір, під яким у спеціальній літературі розуміють специфічний, окремий (як водний, повітряний, космічний тощо) вид простору, що охоплює не лише суто інформаційну інфраструктуру, а й певну частину самого інформаційного простору (інформації, що циркулює в ньому) [1, с. 11]. У сучасному офіційному безпековому дискурсі США (Air Force Cyber Command Strategic Vision (2008); National Security Strategy USA (2010)) кіберпростір розглядається саме як «фізичний» простір [2, с. 69].

На теперішній час в Україні в повному обсязі присутні всі ключові «класичні» кіберзлочини (шахрайство, здирництво, несанкціонований доступ до персональної інформації користувачів та автоматизованих баз даних, поширення порнографії, продаж зброї чи наркотиків тощо), і щороку їх кількість лише зростає [2, с. 210]. Від протиправних дій, що вчиняються з використанням кіберпростору як уявного середовища, в якому за допомогою комп'ютерних мереж циркулює цифрова інформація [3, с. 191], так само потерпає й мо-

ральний стан суспільства, і, як з'ясувалося, не лише українського. Дійсно, якщо виходити із розуміння кіберзагрози як намірів, дій або явищ, що створюють небезпеку інтересам людини, суспільства та держави шляхом інформаційного впливу на соціальні об'єкти, інформаційну інфраструктуру та інформаційні ресурси в кібернетичному просторі [3, с. 191], то попутно мішенню подібних загроз може виявлятися й виявляється свідомість людини як соціальний об'єкт. Тому марно до основних загроз життєво важливим інтересам людини, суспільства, держави, які реалізуються за допомогою інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем, сьогодні відносять зростаючі масштаби поширення кіберзлочинності як такої та негативні інформаційно-психологічні впливи на суспільну свідомість і маніпулювання нею з кіберпростору [4, с. 351].

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Різноманітні питання протиправної поведінки, пов'язаної із використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, та забезпечення кібернетичної безпеки суспільства досліджували й досліджують чимало вчених. Серед таких слід вказати на наукові напрацювання Ю. М. Батуріна, Д. П. Біленчука, В. Б. Всхова, В. Д. Гавловського, В. О. Голубева, Д. В. Дубова, Н. Ф. Казакова, В. А. Ліпкана, О. В. Манжай, Т. В. Попової, Е. В. Рижкова, В. П. Шеломенцева та ін. Проте подальше розповсюдження у світі інформаційно-телекомунікаційних технологій та освоєння людьми нових можливостей останніх ставить перед суспільством нові завдання протидії негативним викликам, що виникають у зв'язку із цим, для того, щоб завчасно упровадити адекватну систему забезпечення кібернетичної безпеки.

Метою статті є експозиція виникнення та розвитку нового для українського медіа-простору виду злочинності у сфері моральності, пов'язаного з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, а так само акцент на ті складнощі, що виникають під час кримінально-правової оцінки подібних дій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Майже одразу з появою комп'ютерних технологій з'явилися особи, які почали використовувати ЕОМ із протиправною метою; і якщо раніше це були люди, що мали досить великий обсяг знань та досвід у сфері висо-

ких технологій, то зараз є непоодинокими випадки, коли комп'ютерну техніку з протиправною метою використовують пересічні громадяни, що мають лише базові навички роботи з нею [5, с. 215].

Останніми роками на території України набирає обертів так званий вебкам-моделінг. Це така сфера інтернет-бізнесу, що побудована на спілкуванні веб-моделі і чоловіка-спостерігача в онлайн-відеочаті, на оплатній основі, за яке чоловіки автоматично сплачують гроші.

Подібне явище виникло у 1999 р., коли деякі моделі засвоїли можливість інтернет-простору і стали показувати приватні шоу через веб-камеру. У ті роки тільки починалося знайомство с порталами всесвітньої павутини, тому можливість поспілкуватися з привабливою моделлю віч-на-віч зацікавила багатьох. У приватному чат-румі (від англ. *chatroom* – балакати, бесідувати в чаті) спілкування відбувалося лише з одним користувачем, який сплачував щохвилинний тариф [6]. Чим довше у такий спосіб чоловіки спілкуються з вебкам-моделями, тим більше останні отримують грошей, оскільки заробіток вебкам-моделі залежить від часу, проведеного з чоловіком в Інтернеті. Є дані, що сьогодні вебкам-моделінгом займаються у світі 5,7 млн жінок, у РФ ця цифра складає майже 533 тис. жінок [7]. Стосовно України таких відомостей отримати не вдалося, але відомо, що «ініціатива» подібного способу заробітку перехоплена з російського інтернет-простору. За «спілкування» деякі сайти пропонують від 2 до 5 тис. доларів щомісячно.

Насправді вебкам-бізнес – це інтернет-проституція, одна з галузей підпільної порноіндустрії. На сайті «*modelwebcam.ru*», що займається вербуванням таких моделей, можемо прочитати (мовою оригіналу): «Основная суть работы веб-модели – видеочат с мужчинами, желающими общаться с привлекательными девушками через интернет в режиме реального времени. Такое занятие не имеет никаких сложностей – вы флиртуете с посетителем из вашей персональной комнаты посредством веб-камеры и получаете за это серьезные деньги. Личную комнату можно зарегистрировать на специализированном вебкам-ресурсе. Время для интернет-общения каждая веб-модель выбирает самостоятельно в зависимости от своего желания и настроения. Необходимо рационально составить

график работы, подходящий именно вам, и следовать ему неукоснительно. Чем больше времени вы посвящаете вебкам-бизнесу – тем выше ваш доход». Здавалося б, нічого в принципі протиправного у такому спілкуванні немає, але до тих пір, поки таке спілкування не матиме характеру інтимного. Так, у гонитві за легким прибутком веб-моделі часто погоджуються на демонстрацію в процесі такого спілкування інтимних частин свого тіла; при цьому у чоловіків зараз є технічна можливість записувати результати такого спілкування, роблячи відеозапис, про який жінки навіть не підозрюють [8].

Сьогодні галузь вебкам-бізнесу дуже розвинена: є свої схеми, правила, сленг і навіть наукові посібники про те, як поводити себе з «мемами» (так вебкам-моделі називають своїх клієнтів), як просуватися вперед і збільшувати свої прибутки [9]. Ресурси інтернету просто перевантажені інформацією про набір моделей до вебкам-студій. Соцмережі спрощують пошук такої роботи і жінок, готових займатися подібною діяльністю. Наведу одну об'яву (мовою оригіналу): «Вакансия: Модель. Компания: Like Studio. Город Харьков. Зарплата 25 тыс. грн. Описание вакансии: В студию премиум сегмента срочно требуется модель. Высокая своевременная зарплата, гибкий график, работа на европейский рынок. Подробности Viber, WhatsApp, Telegram +38073427XXXX».

На теперішній час механізм організації такого бізнесу відпрацьований до дрібниць. Щоб почати працювати вебкам-моделлю, потрібно зареєструватися на спеціальному сайті (сервісі), який саме на цьому спеціалізується. Кожен сайт має свою територіальну аудиторію. Так, Україна «спеціалізується» на країнах Західної Європи та країнах Північноамериканського континенту. Доступ на відповідні сайти з України закрито, щоб виключити можливість упізнати вебкам-моделей їхніми знайомими, друзями, родичами.

Працювати вебкам-моделлю можна двома шляхами. Перший шлях – це працювати на веб-студію. У такому разі питання реєстрації на відповідному сайті, заповнення всієї необхідної інформації, просування моделі в цьому бізнесі, необхідне технічне оснащення, геофільтрації та захисту від запису відеоролика вирішують організатори студії. Це більш простий спосіб, адже і заробітки тут будуть менше, оскільки веб-студії отримують великі відсотки від заробле-

них вебкам-моделями грошей. Другий шлях – самостійна реєстрація на сайті, придбання відповідного обладнання для інтернет-трансляції, вирішення питань переведення грошей за «сеанси» спілкування з іноземцями на банківські рахунки – є складнішим, але закономірно потенційні заробітки тут більше. До того ж, щоб бути «успішною» вебкам-моделлю, потрібно до цього ще хоча б трохи володіти іноземною мовою, а ще краще кількома (хоча моделям і кажуть, що це не обов'язково), основами психології та деталями успішного самомаркетингу [10].

До речі, щоб пройти реєстрацію на подібному сайті, потрібно вказати не лише достовірні особисті дані, а й надати якісний скан паспорта з фотознімком. Тільки після цього можна отримати власний акаунт на сайті.

Гроші, що перераховуються на сайт-платформу за спілкування з вебкам-моделями, переводяться через платіжну систему безпосередньо моделі або організаторам веб-студії. Частина із цих грошей в останньому випадку виплачується моделям, а гроші, що залишаються після цього, витрачаються на підтримку функціонування студії, оплату послуг інтернет-провайдера, орендної плати за приміщення тощо.

Вебкам-студії розраховані на залучення до відеочатів якомога більшої кількості клієнтів. Тому їх діяльність не обмежується лише налагодженням спілкування вебкам-моделей зі спостерігачами, «легкою» еротикою і так званим стріпом. Нерідко такі студії сприяють виготовленню продукції порнографічного характеру. Тут можна, здавалося б, заперечити, що відеозапис подібних дій на матеріальні носії нібито не здійснюється, щоб ішлося про виготовлення, поширення і т. ін. порнографічної продукції, але ж за Законом України «Про захист суспільної моралі» виробництво та обіг у будь-якій формі продукції порнографічного характеру в Україні забороняються. А згідно зі ст. 1 цього ж самого Закону до продукції такого характеру належить і продукція електронних засобів масової інформації, змістом яких є детальне зображення анатомічних чи фізіологічних деталей сексуальних дій чи які містять інформацію порнографічного характеру [11]. Таким чином, у даному разі відеопродукція порнографічного характеру виготовляється в Україні

в режимі реального часу і поширюється в мережі інтернет. Саме такого підходу дотримується принаймні в Україні слідчо-судова практика. За українським кримінальним законодавством особи, які вербують жінок до вебкам-студій, укладають відповідні угоди із сайтами, орендують приміщення, набувають необхідну для відео-трансляції апаратуру тощо, притягуються до відповідальності за статтями 301 («Ввезення, виготовлення, збут і поширення порнографічних предметів») та 302 («Створення або утримання місць розпусти і звідництво») КК України, хоча щодо ставлення у провину ще й створення місць розпусти практика не є одноманітною. За ст. 301 КК притягуються до відповідальності й вебкам-моделі, якщо буде доведено, що при виконанні побажань клієнтів за грошову винагороду вони поширювали через інтернет порнографію. Із цього випливає, що зайняття вебкам-моделінгом не таке вже безневинне зайняття, яке за певних обставин може викликати для жінок серйозні правові наслідки. Тому недаремно зараз з'явилася армія адвокатів, які спеціалізуються на доведенні того, що під час такої діяльності має місце лише еротика, а не поширення порнографії. Але ж, по-перше, дати оцінку, чи є будь-які матеріали порнографічними або ні, можуть лише експерти комісії з питань суспільної моралі. А по-друге, за законом будь-яке детальне зображення статевого органа – все вважається порнографією, навіть і тоді, коли статевого акту не відбувається.

У свою чергу, інтернет-платформи, на яких зареєстровані вебкам-студії, що потім залучають жінок до подібної діяльності, або на яких зареєстровані моделі, якщо вони реєструються самостійно, розміщені на серверних платформах іноземних держав, таких, як, наприклад, США, Нідерланди, Данія, Португалія, в яких немає кримінальної відповідальності за поширення порнопродукції. Проте зустрічаються й сервісні платформи, дислокацією яких є країни СНД.

За останній рік, за словами начальника відділу Управління по боротьбі зі злочинами, пов'язаними із торгівлею людьми МВС України, у Харківській області О. Золотухіна, у Харкові викрили 8 онлайн-порностудій. У 2017 р. підрозділом відкрито 22 кримінальні провадження і повідомлено про підозру 28 особам. За виготов-

лення та поширення порнографії у веб-студіях спрямовано до суду 35 кримінальних проваджень по 40 особам [12].

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок.

Сьогодні ми є свідками зародження та розвитку нового виду злочинності у сфері моральності, пов'язаного з використанням можливостей інформаційно-телекомунікаційних систем. Залишаючи осторонь питання кримінально-правової кваліфікації та методи доведення вини осіб, які організують вебкам-бізнес або які залучені до цього бізнесу, лише зауважимо, що засади моральності суспільства як базового соціального феномену мають визнаватися самостійним об'єктом критичної інфраструктури суспільства як у подібних випадках, так й у випадках вчинення інших протиправних діянь, кримінальна відповідальність за які передбачена розділом XII КК України. І ще про одне слід зазначити: правоохоронним органам доводиться боротися вже з наслідками такої проблеми, але ж і до цього часу немає чіткого механізму протидії агітаторам і власникам вебкам-бізнесу в Україні. Таким чином, на порядку денному постають завдання: по-перше, кримінологічного «опрацювання» нового для України явища з тим, щоб завчасно визначити його негативні наслідки для соціуму та запропонувати механізм адекватної протидії; по-друге, виробити алгоритм кримінально-правової оцінки подібних явищ; по-третє, з'ясувати та оцінити той збиток, що завдає іміджу України як державі так званий вебкам-бізнес.

Перелік літератури

1. Кібербезпека: світові тенденції та виклики для України: аналітична доповідь / Д. В. Дубов, М. А. Ожеван. Київ: НІСД, 2011. 30 с.
2. Дубов Д. В. Кіберпростір як новий вимір геополітичного суперництва: монографія. Київ: НІСД, 2014. 328 с.
3. Попова Т. В., Ліпкан В. А. Стратегічні комунікації: словник / за ред. В. А. Ліпкана. Київ: ФОП О. С. Ліпкан, 2016. 416 с.
4. Шеломенцев В. П. Основні напрями і суб'єкти забезпечення кібернетичної безпеки України. *Боротьба з організ. злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 1 (29). С. 348–355.
5. Манжай О. В. Використання кіберпростору в оперативно-розшуковій діяльності. *Право і безпека*. 2009. № 4. С. 215–219.

6. Вебкам-бизнес. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 14.04.2018).
7. Modelwebcam.ru Traffic Statistics. URL: <https://www.alexa.com/siteinfo/modelwebcam.ru> (дата звернення: 14.04.2018).
8. Законна ли работа веб-модели? URL: http://мой-адвокат.укр/news/zakonna_li_rabota_veb_modeli/2016-06-21-243 (дата звернення: 14.04.2018).
9. Web-модели или новый вид проституции? URL: <https://korupciya.com/web-modeli-ili-novyyi-vid-prostitutsii> (дата звернення: 18.04.2018).
10. Шокующий і простий спосіб, за допомогою якого українок заманюють займатися проституцією. URL: <https://korupciya.com/web-modeli-abo-noviy-vid-prostitutsiyi> (дата звернення: 17.04.2018).
11. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20.11.2003 № 1296-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 14. Ст. 192.
12. Голая правда: за что харьковским веб-моделям обещают по \$2000 в месяц. URL: <https://kh.vgorode.ua/news/sobytyia/353898-kak-v-kharkove-verbuuit-devushek-v-onlain-studyu> (дата звернення: 18.04.2018).

Транслітерація переліку літератури

1. Kiberbezpeka: svitovi tendentsii ta vyklyky dlia Ukrainy: analitychna dopovid. Dubov D. V., Ozhevan M. A. (Eds.).(2011). Kyiv: NISD [in Ukrainian].
2. Dubov, D. V. (2014). Kiberprostir yak novyi vymir heopolitychnoho supernytstva. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
3. Popova, T. V., Lipkan, V. A. (2016). Stratehichni komunikatsii. Kyiv: FOP O. S. Lipkan [in Ukrainian].
4. Shelomentsev, V. P. (2013). Osnovni napriamy i sub'iekty zabezpechennia kibernetychnoi bezpeky Ukrainy. *Borotba z orhaniz. zlochyinnistiu i koruptsiei* (teorii i praktyka) – *Organized crime prevention and corruption (theory and practice)*, 1 (29), 348–355. [in Ukrainian].
5. Manzhai, O. V. Vykorystannia kiberprostoru v operatyvno-rozshukovii diialnosti. (2009). *Pravo i bezpeka – Law and Safety*, 4, 215–219. [in Ukrainian].
6. Veбkam-biznes. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki> [in Russian].
7. Modelwebcam.ru Traffic Statistics. URL: <https://www.alexa.com/siteinfo/modelwebcam.ru> [in Russian].
8. Zakonna li rabota veb-modeli? URL: http://мой-адвокат.укр/news/zakonna_li_rabota_veb_modeli/2016-06-21-243 [in Russian].
9. Web-modeli ili novyj vid prostitucii URL: <https://korupciya.com/web-modeli-ili-novyyi-vid-prostitutsii> [in Russian].

10. Shokuiuchyi i prostyi sposib za dopomohoiu yakoho ukrainok zamaniuiut zaimatysia prostytutsiieiu // <https://korupciya.com/web-modeli-abovoiy-vid-prostitutsiyi> [in Ukrainian].

11. Pro zakhyst suspilnoi morali: Zakon Ukrainy vid 20.11.2003 r. № 1296-IV. (2004). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 14, art. 192.

12. Golaja pravda: za chto har'kovskim veb-modeljam obeshhajut po \$2000 v mesjac URL: <https://kh.vgorode.ua/news/sobytyia/353898-kak-v-kharkove-verbuuit-devushek-v-onlain-studyu> [in Russian].

Батургарєєва В. С. Новий вид злочинності у сфері моральності, пов'язаний із використанням інформаційно-телекомунікаційних систем

У статті на прикладі окремих злочинів, що передбачені у розділі XII Кримінального кодексу України, досліджуються питання використання кіберпростору у протиправних цілях. Стверджується, що на сьогодні в Україні присутні всі ключові «класичні» кіберзлочини. Серед таких, наприклад, слід вказати на шахрайство, несанкціонований доступ до персональної інформації користувачів та автоматизованих баз даних, продаж зброї чи наркотиків, поширення порнографії тощо. І щороку кількість подібних злочинних проявів буде лише зростати. Від деяких із перелічених злочинів насамперед потерпає моральний стан суспільства. У цьому плані негативною тенденцією останнього часу можна вважати виникнення та розвиток такого нового для українського медіа-простору явища у сфері моральності, пов'язаного з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, як вебкам-бізнес. Сутність цього бізнесу полягає у спілкуванні за допомогою інтернет-простору веб-моделі і чоловіка-спостерігача на оплатній основі. Наголошується, що галузь вебкам-бізнесу є дуже розвинутою (існують певні схеми зайняття цим бізнесом, свої правила та сленг, розроблені стратегії, як просуватися вперед і збільшувати свої прибутки тощо). Крім того, розкриваються деякі шляхи залучення до цього бізнесу.

У статті наводяться аргументи, що насправді вебкам-бізнес є інтернет-протитуцією, однією з галузей підпільної порноіндустрії. Адже коли таке спілкування набуває характеру інтимного, то найчастіше йдеться про порушення кримінального закону. При цьому даний бізнес в Україні «спеціалізується» на країнах Західної Європи та Північноамериканського континенту. Особливу суспільну небезпечність набувають випадки, коли до цього бізнесу вебкам-моделі залучаються через онлайн-студії, що спеціалізуються саме на виготовленні порнографії в режимі реального часу та її поширення через мережу інтернет.

Певна увага у статті приділяється й питанням кримінально-правової оцінки аналізованої протиправної діяльності. Причому відповідна оцінка робиться не лише крізь призму положень кримінального законодавства, а й з огляду на нормативні приписи Закону України «Про захист суспільної моралі». Наприкінці статті наводиться відповідна слідчо-судова практика по м. Харкову. Серед перспективних напрямів розробки розглядуваної теми, зокрема, пропонується подальший

кримінологічний аналіз вебкам-бізнесу з метою виявлення негативних наслідків його поширення для суспільства та опрацювання алгоритму кримінально-правової оцінки подібних явищ на практиці.

Ключові слова: моральність, вебкам-бізнес, кіберпростір, проституція, порнографія.

Батыргареева В. С. Новый вид преступности в сфере нравственности, связанный с использованием информационно-телекоммуникационных систем

В статье на примере отдельных преступлений, предусмотренных в разделе XII Уголовного кодекса Украины, исследуются вопросы использования киберпространства в противоправных целях. Утверждается, что на сегодня в Украине присутствуют все ключевые «классические» киберпреступления. Среди таковых, например, следует указать на мошенничество, несанкционированный доступ к персональной информации пользователей и автоматизированных баз данных, продажа оружия или наркотиков, распространение порнографии и т. п.). И ежегодно количество подобных преступных проявлений будет только расти. От некоторых из перечисленных преступлений прежде всего страдает моральное состояние общества. В этом плане негативной тенденцией последнего времени можно считать возникновение и развитие такого нового для украинского медиа-пространства явления в сфере нравственности, связанного с использованием информационно-телекоммуникационных систем, как вебкам-бизнес. Сущность этого бизнеса заключается в общении с помощью интернет-пространства веб-модели и мужчины-наблюдателя на платной основе. Отмечается, что отрасль вебкам-бизнеса является очень развитой (существуют определенные схемы занятия этим бизнесом, свои правила и сленг, разработаны стратегии, как продвигаться вперед и увеличивать свои доходы и т. п.). Кроме того, раскрываются некоторые пути привлечения к этому бизнесу.

В статье приводятся аргументы, что на самом деле вебкам-бизнес является интернет-проституцией, одной из отраслей подпольной порноиндустрии. Ведь когда такое общение приобретает характер интимного, то чаще всего речь идет о нарушении уголовного закона. При этом данный бизнес в Украине «специализируется» на странах Западной Европы и Североамериканского континента. Особую общественную опасность преобретают случаи, когда к этому бизнесу вебкам-модели привлекаются через онлайн-студии, которые специализируются именно на изготовлении порнографии в режиме реального времени и ее распространении через сеть интернет.

Определенное внимание в статье уделяется и вопросам уголовно-правовой оценки рассматриваемой противоправной деятельности. Причем соответствующая оценка производится не только сквозь призму положений уголовного законодательства, но и с учетом нормативных предписаний Закона Украины «О защите общественной морали». В заключение статьи приводится соответствующая следственно-судебная практика по городу Харьков. Среди перспективных направлений разработки рассматриваемой темы, в частности, предлагается дальнейший кримінологічний аналіз вебкам-бізнесу з метою виявлення негатив-

ных последствий его распространения для общества и проработка алгоритма уголовно-правовой оценки подобных явлений на практике.

Ключевые слова: нравственность, вебкам-бизнес, киберпространство, проституция, порнография.

Batyrgareieva V. S. The new type of crime, connected with using of informative and telecommunication systems

The article is dedicated to the issues of using the cyber-domain for criminal aims that have been considered through the example of certain crimes under XII section of the Criminal Code of Ukraine. It is confirm, that nowadays there are all main «classical» cybercrimes in Ukraine. Among them, for example, are: fraud, unauthorized access to the users' personal information and automate data bases, arms and drug sale, porno peddling etc. The society's morality is suffered from some of the enumerated crimes. In this sphere as the negative last time phenomenon we can consider the appearance and development of the new for Ukrainian media landscape occurrence as webcam-business. The essence of this business is the internet chatting with using webcams between a web-model and a man-spectator on a paid basis. It is stressed, that the webcam-business is a very developed brunch. There are certain schemes of its employment, own rules and slang, strategies of its further development and increasing of income. Some ways of bringing in this business have been also considered.

It is argued, that in real the webcam-business is an internet-prostitution, one of brunches of shadowy porn industry. The Ukrainian one is «specialized» on countries of the Western Europe and North America. It is underlined, that online studios that are specialized in the manufacture of porn in the regime of real time and spread their product through the Internet and are the platform for webcam-models work are special social danger.

The article also looks at the issues of the criminal law estimation of the analyzed illegal activity. The author also used the appropriate court practice of Kharkiv. The further criminological analyses of the webcam-business with the aim of searching of the negative consequences of its spreading and processing the algorithm of its criminal law estimation of such phenomena on the practice are proposed as the perspective directions of the scientific research of this problem.

Key words: morality, webcam-business, cyber-domain, prostitution, pornography.

Рекомендовано до опублікування на засіданні відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 5 від 10.04.2018 р.)

УДК 343.9

DOI: 10.31359/2079-6242-2018-35-1-20

ПРОСТОРОВА ПРОФІЛАКТИКА ЗЛОЧИННОСТІ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД І ШЛЯХИ УПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

М. Г. Колодяжний, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Актуальність дослідження щодо нових для України напрямів правоохоронної діяльності зумовлюється низкою обставин організаційного, управлінського, економічного, соціально-психологічного, технічного, інформаційного та іншого характеру. Основними серед них є: 1) негативні показники злочинності України, особливо ті, що відбивають її структуру і характер. Протягом 2013–2017 рр. відбулось збільшення: тяжких злочинів – на 26,9%; особливо тяжких злочинів – на 20,4%; злочинів проти основ національної безпеки – у 40 разів (з 8 до 325 відповідно); військових злочинів – у 12 разів (з 369 до 4 577 відповідно); крадіжок – на 7,6%; розбоїв – на 5,2%; злочинів, що вчинені з використанням зброї та боєприпасів, – на 66,9% [1]; 2) прорадянська модель запобігання злочинності, що полягає переважно у реагуванні на вже вчинені злочини, замість їх завчасної профілактики; 3) незадовільний стан державно-приватного партнерства у сфері протидії злочинності; 4) зниження довіри громадян до поліції із 80% у 2015 р. до 40% у 2017 р. [2]; 5) традиційне покладання відповідальності за результати щодо скорочення злочинності виключно на правоохоронні органи; 6) прорахунки кадрової політики МВС України; 7) обмеженість фінансування сектору безпеки України; 8) застарілість технічних засобів запобіжної діяльності та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у формування теорії просторового запобігання злочинності здійснили західні вчені, зокрема: Патріція й Пол Брантингеми, Дж. Джекобс, Р. Джефрі, Дж. Келлінг, Р. Кларк, П. Козенс, К. Коулс, Т. Кроу, О. Ньюман, К. Сандберг, П. Столлард, Е. Циглер, Г. Шнайдер та ін. В Україні окреслену проблематику вивчали О. М. Бандурка, В. В. Голіна, В. М. Дрьомін, Ю. Ф. Іванов, О. М. Литвинов, В. І. Шакур, О. Ю. Шостко, С. С. Шрамко та ін.

Метою статті є визначення поняття й істотних ознак просторової профілактики злочинності, основних форм її реалізації у зарубіжних країнах, перспектив упровадження в Україні.

Виклад основного матеріалу. Неefективність і витратність репресивної політики протидії злочинності багатьох західних країн світу, не здатної належним чином контролювати злочинність у більш-менш прийнятних для суспільства межах, зумовили вироблення у 60–70-х рр. ХХ ст. нових підходів щодо її скорочення. Одним із таких стала стратегія зменшення можливостей учинення злочинів, головною складовою якої є просторова профілактика злочинності.

Досліджуваний напрям запобігання злочинності спирається на ідеї: Дж. Джекобс, яка обґрунтувала криміногенність архітектури мегаполісів, що складається з великої кількості багатоповерхових будинків [3]; Р. Джефрі, який увів до наукового обігу поняття «запобігання злочинності шляхом дизайну середовища» (Crime Prevention through Environmental Design – CPTED) [4]; О. Ньюмана – розробника теорії «захисного простору», що базується на різноманітних заходах архітектурного планування й зміни міського простору [5]; Р. Кларка – прибічника ситуаційного запобігання злочинності (Situational Crime Prevention – SCP), що полягає в ускладненні вчинення злочинів, збільшенні ризикованості й зменшенні вигідності злочинної діяльності [6], та ін.

До істотних ознак просторової профілактики злочинності належать: мета – скорочення злочинності, створення безпечного середовища для проживання; принципи – економічна доцільність, здійснення за активної участі громадян та їх об'єднань, комплексність, доступність; суб'єкти – органи поліції, органи місцевого самовря-

дування, підприємства комунального господарства, окремі громадяни та їх об'єднання; об'єкт запобіжного впливу – недоліки міської архітектури, громадського простору, вади технічного оснащення житла, автомобілів та іншого майна громадян.

Ураховуючи низку істотних ознак просторової профілактики, під нею слід розуміти окремий напрям спеціально-кримінологічного запобігання злочинності, заходи якого здійснюються державними і недержавними суб'єктами і спрямовані на її скорочення, створення безпечного середовища шляхом зміни вигляду, форми архітектури, об'єктів інфраструктури, ландшафтного дизайну, способів використання міського простору та оточуючого середовища. Тобто зміна несприятливих умов міського простору, криміногенних за своїм характером, на які розраховують злочинці, призводить до відмови останніх реалізовувати злочинний намір або до підвищення очевидності злочинної діяльності. Внаслідок цього винні можуть бути затримані на місці вчинення злочину чи через деякий час після кримінального посягання. Головне завдання зазначеного напрямку запобігання злочинності – створити безпечне середовище через посилення неформального соціального контролю над міським простором.

До просторової профілактики злочинності висувається низка вимог, а саме: *цільове укріплення* – посилення технічного захисту майна громадян; *контроль доступу* – обмеження доступу сторонніх осіб на територію об'єктів різних форм власності; *територіальність* – застосування різних засобів охорони майна, прив'язаних до території проживання окремих громадян; *підтримка діяльності* – усіляка допомога з боку органів місцевої влади і поліції громадянам, які бажають посилити охорону свого майна; *технічне обслуговування* – проведення поліцією своєрідних аудитів безпеки житла громадян з метою визначення найбільш уразливих ділянок, що можуть бути використані злочинцями для вчинення злочинів; *спостереження* – усунення перешкод, що заважають громадянам спостерігати за зовнішнім простором для оперативного реагування на можливі кримінальні події.

Остання вимога просторової профілактики посприяла широкому розповсюдженню у західних країнах (Велика Британія, США,

Канада, Нідерланди, ФРН, Франція) програм сусідського спостереження (Neighborhood Watch), а також загалом активізації участі громадян щодо протидії злочинності у межах концепції «community policing» (політика орієнтації на місцеві громади) [7, с. 61; 8, с. 199].

Сучасний прогресивний зарубіжний досвід показує, що просторова профілактика злочинності реалізується через низку технічних, організаційних, інформаційних та інших заходів, як то:

а) будівництво, за можливості, не висотних багатоквартирних будинків, а сучасних кондомініумів (зарубіжний аналог ОСББ), що складаються з 3–6 поверхів;

б) установа навколо багатоквартирних або приватних будинків невисоких парканів, що проглядаються з обох боків;

в) монтаж на вході броньованих дверей, що відкриваються назовні, а не всередину приміщення; використання на дверях надійних замків та інших запірних пристроїв; укріплення дверної коробки; наклеювання на вікна спеціальної захисної плівки, здатної витримати удар важких предметів;

г) розширення можливостей для спостереження громадянами території проживання шляхом усунення штучних і природних перешкод (вирубка кущів, сухих дерев);

д) покращення освітлення вулиць, під'їздів будинків, особливо у районах із підвищеним рівнем криміногенності;

е) оснащення громадських місць камерами відеоспостереження;

є) використання послуг служб охорони з метою встановлення у квартирах систем сигналізації;

ж) вирощування під вікнами квартир перших поверхів невисоких, але колючих кущів;

з) розміщення контейнерів для сміття подалі від вікон квартир другого поверху або аварійних пожежних сходів;

и) створення своєрідного ландшафтного дизайну. Наприклад, недопущення ділянок з неправильною формою, оскільки вони створюють різні укриття для злочинців; дотримання при проектуванні житлових кварталів і парків правила «3–8». Це означає, що огорожа, у тому числі рослинна, не має бути вищою 3 футів (1 м), а крони дерев не повинні бути нижчими 8 футів (2,4 м);

і) парки й сквери повинні передбачати один великий вхід-вихід для контролю поведінки відвідувачів;

й) громадські туалети і кімнати відпочинку не мають розташовуватись на периферії громадського простору, оскільки можуть перетворитися на місця із підвищеною криміногенністю;

к) догляд за квітами, кущами і деревами на прибудинковій території та в інших громадських місцях створює відчуття контролю зовнішньої обстановки;

л) передбачення умовних ландшафтних або архітектурних переходів між публічними, приватними й напівприватними ділянками тощо.

Це далеко не повний перелік заходів просторової профілактики злочинності.

За допомогою різноманітних заходів указанного напрямку запобігання злочинності можна зменшити можливості для учинення багатьох злочинів, таких як: крадіжки, у тому числі поєднані з проникненням у житло; грабежі; розбої; хуліганство; угони автотранспорту; вандалізм; інші прояви вуличної злочинності.

Переваги просторової профілактики порівняно з іншими напрямками запобігання злочинності полягають у: 1) її високій ефективності. Зокрема, науковці Дослідницького центру травматизму Каліфорнійського університету США довели, що цей напрям стратегії зменшення можливостей учинення злочинів здатний знизити рівень грабежів на 30–80%, розбоїв – до 90%, нанесення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості – до 60% [9]; 2) заощадженні бюджетних коштів унаслідок здійснення частини заходів пересічними громадянами за власні кошти; 3) зміні суспільної психології щодо необхідності покладання частини відповідальності за результати протидії злочинності саме на населення та ін.

Теоретично реалізація заходів просторової профілактики злочинності може призвести до зменшення злочинності на одній території й, навпаки до її збільшення на іншій. Однак, за результатами дослідження учених з університету Цинциннаті (США), у більшості випадків не відбувається переміщення злочинної діяльності з одних об'єктів і територій на інші [10]. Разом із тим запровадження просторового запобігання злочинності в одних громадах сприятиме активізації профілактики злочинів у такий спосіб в інших, де меш-

канці перейматимуться у цьому зв'язку можливим посиленням рівня криміногенності на території свого проживання.

Висновки. Дослідження сучасного зарубіжного досвіду просторової профілактики злочинності дозволяє запропонувати низку рекомендацій щодо удосконалення існуючої правотворчої і правозастосовної практики у сфері запобігання злочинності в Україні. Ці пропозиції спрямовані на реалізацію Стратегії розвитку системи МВС України до 2020 року. Зазначений документ фактично заклав правову основу для формування в Україні нової проєвропейської системи профілактики злочинності, пріоритетом якої є створення безпечного середовища для громадян. І таке середовище не уявляється можливим без комплексу взаємопов'язаних заходів просторової профілактики, а саме:

1) зміщення акценту від наукового дослідження усім відомих корінних причин злочинності до вивчення географії, топографії й «ціни» регіональної злочинності;

2) прийняття окремого закону або розпорядження МВС України щодо створення спеціального органу або окремого структурного підрозділу МВС, на який поклалися б функції профілактики злочинності, координації діяльності у цій сфері: розробка локальних програм профілактики злочинності. Таким органом пропонуємо вважати Національну раду з профілактики злочинності. Подібний орган існує у США з 1982 р., а також у Чехії, Ірландії та багатьох інших країнах світу;

3) розробка за участі провідних кримінологічних установ України місцевих програм профілактики злочинності на кшталт «Сусідська варта», «Безпечний будинок». Заходи цих програм мають спрямовуватися не на всю злочинність, а на її окремі складові, наприклад, вуличну злочинність, вандалізм, сімейне насильство та ін. Головне, щоб заходи цих локальних програм спиралися б на особливості географії і топографії місцевої злочинності й ураховували б можливість просторової профілактики і ситуаційного запобігання злочинності;

4) передбачення при районних відділах поліції у складі майбутніх рад з профілактики злочинності посад співробітників, відповідальних за проведення аудитів безпеки житла громадян;

5) урахування органами місцевого самоврядування вимог і стандартів запобігання злочинності шляхом проектування середовища проживання. Це може стосуватись якості будівельних матеріалів, розташування різних об'єктів і споруд на певній території, висоти і розміщення кущів та дерев, особливостей ландшафтного дизайну, виду і форми озеленення території, освітлення, огорожі прибудинкової території тощо;

б) поширення серед населення спеціальних буклетів, листівок з інформацією про способи убезпечення свого майна і підвищення власної безпеки від різних кримінальних посягань;

7) проведення з особами, які стали жертвами різних злочинів, профілактичних бесід з метою недопущення повторної віктимізації.

Перелік літератури

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2013–2017 роки (Форма 1). Київ: Генеральна прокуратура України, 2018.

2. Почепцов Г. Новые аналитические подходы в работе полиции. Опыт США и Великобритании. URL: <http://informat.com.ua/novye-analiticheskie-podhody-v-rabote-politsii-opyt-ssha-i-velikobritanii/> (дата звернення: 18.01.2018).

3. Jacobs J. *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Random House, 1961. 472 p.

4. Jeffery C. R. *Crime prevention through environmental design*. Beverly Hills: Sage Publications, 1971. 290 p.

5. Newman O. *Defensible space: crime prevention through urban design*. New York: Macmillan, 1972. 264 p.

6. Clarke R. V. «Situational» crime prevention: Theory and practice. *British Journal of Criminology*. 1980. Vol. 20, №. 2. P. 136–147.

7. Колодяжний М. Г. Сучасний зарубіжний досвід громадського впливу на злочинність: монографія / за ред. В. В. Голіни. Харків: Право, 2017. 252 с.

8. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід: монографія / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С. С. Шрамко та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Харків: Право, 2017. 284 с.

9. Casteel C., Peek-Asa C. Effectiveness of crime prevention through environmental design (CPTED) in reducing robberies. *American Journal of Preventive Medicine*. 2000. Vol. 18. Issue 4. Supplement 1. P. 99–115.

10. Opportunity Blocking As Crime Prevention. URL: <https://cjonline.uc.edu/resources/infographics/opportunity-blocking-as-crime-prevention/> (дата звернення: 1.12.2017).

Транслітерація переліку літератури

1. Yedynyi zvit pro kryriminalni pravoporushennia za 2013–2017 roky (Forma 1). Kyiv: Heneralna prokuratura Ukrainy, 2018 [in Ukrainian].
2. Pocheptsov H. Novye analytycheskiye podkhody v rabote polytssy. Opyt SShA y Velykobrytanyu. URL: <http://informat.com.ua/novye-analiticheskie-podhody-v-rabote-politsii-opyt-ssha-i-velikobritanii/> [in Russian].
3. Jacobs J. The Death and Life of Great American Cities. New York: Random House, 1961. 472 p. [in English].
4. Jeffery C. R. Crime prevention through environmental design. Beverly Hills: Sage Publications, 1971. 290 p. [in English].
5. Newman O. Defensible space: crime prevention through urban design. New York: Macmillan, 1972. 264 p. [in English].
6. Clarke R. V. «Situational» crime prevention: Theory and practice. British Journal of Criminology. 1980. Vol. 20, №. 2. R. 136–147 [in English].
7. Kolodiazhnyi M. H. Suchasnyi zarubizhnyi dosvid hromadskoho vplyvu na zlochynnist: monohrafiia; za red. V. V. Holiny. Kharkiv: Pravo, 2017. 252 s. [in Ukrainian].
8. Hromadskist u zapobihanni i protydii zlochynnosti: vitchyzniani ta mizhnarodnyi dosvid: monohrafiia / V. V. Holina, M. H. Kolodiazhnyi, S. S. Shramko ta in.; za zah. red. V. V. Holiny, M. H. Kolodiazhnoho. Kharkiv: Pravo, 2017. 284 s. [in Ukrainian].
9. Casteel C., Peek-Asa C. Effectiveness of crime prevention through environmental design (CPTED) in reducing robberies. American Journal of Preventive Medicine. 2000. Vol. 18. Issue 4. Supplement 1. P. 99–115 [in English].
10. Opportunity Blocking As Crime Prevention. URL: <https://cjonline.uc.edu/resources/infographics/opportunity-blocking-as-crime-prevention/> [in English].

Колодяжний М. Г. Просторова профілактика злочинності: зарубіжний досвід і шляхи упровадження в Україні

У статті на підставі вивчення сучасного зарубіжного досвіду аналізується один із напрямів стратегії зменшення можливостей учинення злочинів у вигляді просторової профілактики. Вказуються західні вчені, доробок яких до-

зволів сформувати теорію просторової профілактики. Надано визначення її поняття, виділені її ознаки. Перелічені основні форми просторової профілактики злочинності, що мають технічний, організаційний, інформаційний та інший характер, а також країни, де вони переважно реалізуються. Підкреслено, що заходи просторової профілактики тісно пов'язані з ситуаційним запобіганням злочинності, оскільки їх заходи спрямовані на ускладнення вчинення злочинів, збільшення ризикованості злочинної діяльності й зменшення її вигідності. До переваг цього напряму запобігання злочинності віднесено його ефективність, заощадливість і спроможність активізувати державно-приватне партнерство у зазначеній сфері. У висновках зазначається, що просторова профілактика злочинності спрямована на реалізацію Стратегії розвитку системи МВС України до 2020 року, зокрема щодо створення безпечного середовища для громадян. Розглядуваний напрям стратегії зменшення можливостей учинення злочинів визнаний дуже важливим з огляду на формування в Україні новітньої моделі профілактики злочинності, яка б відповідала найкращим зразкам розвинених країн світу у вказаній сфері.

Ключові слова: запобігання злочинності, просторова профілактика, екологічний дизайн середовища проживання, захисний простір.

Колодяжний М. Г. Пространственная профилактика преступности: зарубежный опыт и пути внедрения в Украине

В статье на основании изучения современного опыта анализируется одно из направлений стратегии уменьшения возможностей совершения преступлений в виде пространственной профилактики. Указываются западные ученые, работы которых позволили сформулировать теорию пространственной профилактики. Дано определение ее понятия, выделены ее признаки. Перечислены основные формы пространственной профилактики преступности, которые имеют технический, организационный, информационный и иной характер, а также страны, где они преимущественно реализуются. Подчеркнуто, что меры пространственной профилактики тесно связаны с ситуационным предупреждением преступности, поскольку их меры направлены на усложнение совершения преступлений, увеличение рискованности преступной деятельности и уменьшение ее выгодности. К преимуществам этого направления предупреждения преступности отнесена его эффективность, экономичность и способность активизировать государственно-частное партнерство в указанной сфере. В выводах указывается, что пространственная профилактика преступности направлена на реализацию Стратегии развития системы МВД Украины до 2020 года, в частности относительно создания безопасной среды для граждан. Рассматриваемое направление стратегии уменьшения возможностей совершения преступлений признано очень важным с точки зрения формирования в Украине новейшей модели профилактики преступности, которая бы отвечала наилучшим образцам развитых стран мира в указанной сфере.

Ключевые слова: предупреждение преступности, пространственная профилактика, экологический дизайн среды обитания, защитное пространство.

Kolodyazhny M. G. Spatial crime prevention: foreign experience and ways of implementation in Ukraine

In the article one of the directions of the strategy of reducing the possibility of committing crimes in the form of spatial prevention is analyzed on the basis of the study of modern foreign experience. Western scientists, whose work allowed to form the theory of spatial prevention are listed. The definition of its concept is given, its features are highlighted. Listed main forms of spatial crime prevention that have technical, organizational, informational or other character, as well as countries where they are predominantly implemented. It was emphasized that measures of spatial prevention are closely related to situational crime prevention as their actions are aimed at complicating the commission of crimes, increasing the riskiness of criminal activity and reducing its profitability. The advantages of this direction of crime prevention include its efficiency, economy and the ability to intensify public-private partnership in this area.

The conclusions state that spatial crime prevention is aimed at implementation of the Strategy of development of the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine up to 2020, in particular regarding creation of a safe environment for citizens. The considered direction of the strategy of reducing the possibilities of committing crimes is considered very important in view of the formation in Ukraine of the latest model of crime prevention, which would correspond to the best examples of developed countries in this area.

Key words: *prevention of crime, spatial prevention, ecological design of habitat, protective space.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 2 від 31.01.2018 р.)

Рецензент – доктор юридичних наук, професор Голіна В. В.

УДК 343.211

DOI: 10.31359/2079-6242-2018-35-1-30

СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ ПОБУДОВИ САНКЦІЙ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ

О. О. Пащенко, кандидат юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Проблема караності злочинів узагалі та підходів до побудови санкцій кримінально-правових норм зокрема є достатньо розробленою у вітчизняній правовій доктрині. Її дослідженню присвятили свої наукові праці Л. І. Аніканова, В. І. Антипов, Л. В. Багрій-Шахматов, М. І. Бажанов, О. Ф. Бантишев, І. Г. Богатирьов, О. П. Горох, Т. А. Денисова, В. П. Козирєва, М. Й. Коржанський, О. О. Книженко, В. Т. Маляренко, Н. В. Марченко, А. А. Музика, Ю. А. Пономаренко, В. М. Трубников, В. І. Тютюгін, Ю. В. Шинкарьов та інші фахівці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Водночас починаючи з 70-х рр. ХХ ст. стала активно розроблятися наукова проблема обумовленості кримінального законодавства різноманітними соціальними чинниками. Найбільший внесок у її вирішення зробили Н. Б. Алієв, Д. О. Балобанова, М. О. Беляєв, В. І. Борисов, В. К. Грищук, Н. О. Гуторова, П. С. Дагель, І. О. Зінченко, Г. А. Злобін, М. В. Карчевський, О. І. Коробєєв, В. М. Кудрявцев, С. Г. Келіна, В. В. Орехов, О. Г. Фролова, М. І. Хавронюк, П. В. Хряпінський. Слід зауважити, що абсолютна більшість названих та інших правників зосередила увагу на дослідженні соціальної обумовленості встановлення (збереження) кримінальної відповідальності за певний вид небезпечної для суспільства поведінки, і лише окремі фахівці аналізували соціальну обумовленість певних інститутів і норм Загальної частини кримінального права. Серед них слід відзначити

Ю. В. Абакумову, А. В. Горностай, О. Г. Фролову, П. В. Хряпінського, Є. В. Шевченка. При цьому лише О. Г. Фролова присвятила власне дослідження соціальної обумовленості покарання, а О. В. Дашченко, Ю. В. Єгорова, Г. Єремій, О. О. Наумов розглядали питання соціальної обумовленості окремих видів звільнення від покарання та його відбування. Водночас до комплексного аналізу соціальної обумовленості санкцій кримінально-правових норм раніше ніхто не звертався.

З огляду на викладене **метою статті** є аналіз санкцій як необхідної складової охоронних кримінально-правових норм на предмет їх відповідності найбільш характерним обставинам соціальної обумовленості таких норм.

Виклад основного матеріалу дослідження. З нашої точки зору, обов'язковими обставинами соціальної обумовленості охоронних кримінально-правових норм у цілому є: суспільна корисність, системно-правова несуперечливість, чіткість і ясність мови, історичні традиції або зміна умов життя суспільства (альтернативно), наявність можливості боротьби з діянням за допомогою кримінально-правових засобів, наявність ресурсів для здійснення кримінального переслідування, співрозмірність позитивних і негативних наслідків заборони, повнота і ненадмірність заборони, повнота складу злочину. Що ж стосується санкцій, то для побудови цієї частини норми визначальне значення мають, на наш погляд, перші три наведені обставини. Проаналізуємо їх послідовно.

Про *суспільну корисність* кримінально-правових норм можна судити навіть з назви того виду, до якого вона належить. Так, суспільна корисність охоронних норм кримінального права полягає в тому, що вони охороняють відповідні суспільні відносини від небезпечних посягань [1, с. 71, 72]. Обов'язковим елементом такої норми є санкція. Без санкції охоронна норма втрачає своє призначення.

Слід відмітити, що науковці, які у своїх дослідженнях зверталися до аналізу питання соціальної обумовленості охоронних кримінально-правових норм, як обставину такої обумовленості (фактора криміналізації) взагалі-то називали не суспільну корисність, а, навпаки, суспільну небезпечність, або ступінь суспільної небез-

печності. Вважаємо таке вирішення питання доречним лише в тому випадку, коли йде мова про небезпечність діянь, учинення яких передбачене певною нормою. Тобто для криміналізації негативного для суспільства явища кожне діяння, що входить до множини, має бути суспільно небезпечним (мати достатньо високий ступінь суспільної небезпечності). У випадку ж розгляду проблеми соціальної обумовленості кримінально-правової норми, коли мова йде про її побудову (або збереження), про суспільну небезпечність вже йтися не може, оскільки *норма не може бути «небезпечною»* як така [1, с. 72]. Важливо лише, щоб вона її (суспільну небезпечність) відзеркалювала.

Вважаємо, що кримінально-правова норма може бути визнана суспільно корисною лише за тієї умови, що в її санкції міститься покарання, яке є адекватним тому діянню, відповідальність за яке передбачена в диспозиції. Вочевидь, залежність тут така: чим більшим ступенем суспільної небезпечності характеризується діяння, що зазначене в диспозиції, тим суворішою має бути санкція. Тому можливі дві ситуації, за яких порушується розглядувана обставина соціальної обумовленості: 1) за діяння, що мають високий ступінь суспільної небезпечності, встановлюються м'якші, ніж слід, види та (або) розміри покарання, хоча положення Загальної частини КК дозволяють це зробити належним чином; 2) за діяння, що мають невисокий ступінь суспільної небезпечності, встановлюються суворіші за потрібні види та (або) розміри покарання, хоча положення Загальної частини КК, знов-таки, дозволяли передбачити їх у належному обсязі. В першому випадку суд ніяким чином не може вплинути на ситуацію і змушений призначити покарання у межах, що встановлено в санкції, хоча навіть найсуворіший із передбачених там видів у максимальному розмірі не відображає повною мірою всього ступеня суспільної небезпечності вчиненого діяння. В другому – змушений шукати підстави для призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК). Яскравим прикладом цього є ситуація, що виникла на початку 1990-х рр. в умовах гіперінфляції, коли санкція ст. 86¹ КК 1960 р. передбачала покарання у виді позбавлення волі на строк від 10 до 15 років (а до певного часу навіть смертну кару) за розкрадання державного або колективного майна на суму понад

10 000 карбованців. Вочевидь, така санкція на той час вже не кореспондувала ступеню суспільної небезпечності того діяння, що містилось у диспозиції (на відміну від ситуації, що мала місце раніше, скажімо, у 1980-ті рр.), оскільки купівельна спроможність десяти тисяч карбованців уже була значно нижчою, а санкція залишилася такою самою, як і була. За таких умов суди *масово* вдавалися до призначення покарання у розмірах, що був меншим за 10 років позбавлення волі. Це, звичайно, було справедливим і послідовним, хоча відповідна можливість призначення покарання нижче від нижчої межі розрахована на *виняткові випадки*.

З огляду на викладене, кримінально-правова норма відповідає такій обставині соціальної обумовленості, як суспільна корисність, у тому разі, коли її санкція надає суду можливість призначити винній особі необхідне і достатнє покарання *без залучення пільгових інститутів* Загальної частини. В цьому аспекті встановлення певних видів і розмірів покарання в санкції статті Особливої частини КК є обмеженням можливостей суду щодо призначення тих видів і розмірів покарань, що містить Загальна частина КК. Таке обмеження в цілому слід визнати доцільним (оскільки його відсутність узагалі може призвести до суддівського свавілля), проте не в усіх випадках воно є обґрунтованим. Зокрема, це стосується тих санкцій, де нижня межа більш суворого виду покарання є більшою, ніж у менш суворого.

Розглянемо деякі випадки таких відхилень, що, на наш погляд, *шкодять* належному застосуванню закону про кримінальну відповідальність, підривають ідею його суспільної корисності. Так, у санкціях ч. 1 ст. 315, ч. 3 ст. 342, ч. 1 ст. 365, ч. 1 ст. 370, ч. 1 ст. 375 КК передбачено два види основного покарання: обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років. Із цього випливає, що більш суворе покарання із зазначених у санкціях цих норм не може бути призначене в мінімальному розмірі (1 рік), який встановлено в Загальній частині (ч. 2 ст. 63 КК), а от менш суворе може (оскільки, якщо мінімальна межа покарання не закріплюється в санкції статті Особливої частини, то вона дорівнює мінімуму, що встановлено у Загальній частині для відповідного виду покарання). Таким чином, застосовуючи названі санкції, суд може призначити обмеження волі на 1 рік, 1 рік і 2 мі-

сяці, 1 рік і 6 місяців тощо, а ось позбавлення волі на такі строки він (за загальним правилом) призначити не може. З огляду на це, вважаємо, що законодавець не зовсім послідовно підійшов до встановлення караності злочинів, передбачених ч. 1 ст. 315, ч. 3 ст. 342, ч. 1 ст. 365, ч. 1 ст. 370, ч. 1 ст. 375 КК, а значить, не зовсім коректно відобразив ступінь їх суспільної небезпечності. Приблизно така сама ситуація має місце і в санкції ч. 2 ст. 365² КК. Там (так само, як і у наведених вище випадках) обмеження волі передбачене на строк до п'яти років, а от позбавлення волі – на строк *від трьох* до п'яти років (тобто відрізняється лише нижня межа цього виду покарання). З нашої точки зору, ситуація може бути виправлена одним із двох шляхів. У санкціях названих кримінально-правових норм треба: 1) або зменшити мінімальний строк позбавлення волі з двох (а для ч. 2 ст. 365² КК із трьох) до одного року; 2) або збільшити мінімальний строк обмеження волі з одного до двох (а для ч. 2 ст. 365² КК до трьох) років. У першому випадку відповідні санкції слід викласти в такій редакції: «карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк», а в другому – «карається обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк». Такий вигляд мають, наприклад, санкції ст. 148, ч. 1 ст. 156, ч. 2 ст. 157, ч. 2 ст. 239, частин 2 і 3 ст. 369³ КК. Через названі причини потребують відповідного коригування також санкції ч. 1 ст. 404 і ч. 2 ст. 406 КК, що передбачають покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні на строк до двох років (а ч. 1 ст. 404 до того ж містить ще й службове обмеження для військовослужбовців). Мінімальний розмір цих покарань у Загальній частині встановлено в шість місяців – статті 58, 62 КК. А от позбавлення волі, як і в наведених вище прикладах, передбачено в ч. 1 ст. 404 і ч. 2 ст. 406 КК на строк від двох до п'яти років, тобто його мінімальний строк тут також перевищує той, що встановлено у Загальній частині. Як бачимо, при застосуванні цих двох санкцій суд може призначити більш м'який вид покарання у розмірі, що встановлений в Загальній частині, а от більш суворий (за загальним правилом) – ні¹.

¹ Слід зазначити, що подібні порушення проаналізованої обставини соціальної обумовленості мали місце і при формуванні санкцій ч. 1 ст. 330 та ч. 2 ст. 384 КК.

Системно-правова несуперечливість. На наш погляд, ця обставина соціальної обумовленості полягає в тому, що кримінально-правова норма не має суперечити: 1) іншим нормам кримінально-правового інституту, до якого належить досліджувана норма, 2) нормам інших кримінально-правових інститутів, 3) нормам інших галузей права, 4) нормам інших підсистем права [2, с. 80]. Найбільш яскравим прикладом порушення цієї обставини є використання у кримінально-правових нормах поняття «неоподатковуваний мінімум доходів громадян», яке вже замінено в регуляторному законодавстві на поняття «соціальна пільга» та «прожитковий мінімум на одну особу». При цьому названа вада стосується не лише санкцій (в яких закріплюється покарання у виді штрафу), а і диспозицій (де встановлюється розмір майнової шкоди).

Крім того, слід зазначити, що у санкції ст. 196 КК (у редакції від 15 квітня 2008 р.) верхня межа покарань у виді обмеження і позбавлення волі дорівнює трьом рокам. На наш погляд, це є порушенням системно-правової несуперечливості з таких міркувань. Відповідною статтею передбачено відповідальність за необережне знищення або пошкодження майна, що спричинило, зокрема, загибель людей. Водночас санкція загальної норми, що встановлює відповідальність за настання останнього наслідку (ч. 1 ст. 119 КК, а тим паче ч. 2 цієї статті), є суворішою, оскільки строк обмеження і позбавлення волі в ній – від трьох до п'яти років. Таке становище можна було б пояснити, якщо уявити, що ст. 196 КК є привілейованою нормою щодо ст. 119 КК, але це вочевидь не так. Тим більше, що перший із названих злочинів є поліоб'єктним, його конститутивною ознакою є спричинення шкоди відносинам власності, що не є характерним для ст. 119 КК. З огляду на це, санкція ст. 196 КК має бути суворішою, принаймні, за ту, що містить ч. 1 ст. 119 КК. Слід відзначити, що первісна редакція досліджуваної санкції (від 5 квітня 2001 р.) також не відповідала такій обставині соціальної обумовленості, як системно-правова несуперечливість, оскільки відрізнялася від чинної лише тим, що верхня межа покарання у виді обмеження волі встановлювалася в чотири роки.

Частина 3 ст. 321¹ КК встановлює відповідальність за фальсифікацію лікарських засобів та за обіг фальсифікованих лікарських

засобів, якщо вони спричинили, зокрема, смерть особи. Відповідна санкція передбачає можливість призначення двох основних покарань: позбавлення волі на строк від восьми до десяти років та довічного позбавлення волі. На наш погляд, тут порушено системно-правову несуперечливість, але не через можливість призначення найсуворішого виду покарання за необережний злочин, як вважає багато науковців, а зовсім з інших міркувань. Справа в тому, що згідно з ч. 1 ст. 64 КК довічне позбавлення волі призначається, якщо суд не вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк. А тому цей «певний строк» має бути таким, щоб його можна було хоча б порівняти з довічним, тобто «безстроковим» позбавленням волі. Про таку можливість, звичайно, можна вести мову лише щодо максимального розміру покарання у виді позбавлення волі на певний строк, який дорівнює п'ятнадцяти рокам (ч. 2 ст. 63 КК). З огляду на це, вважаємо, що в санкції ч. 3 ст. 321¹ КК верхня межа покарання у виді позбавлення волі на певний строк має бути не десять, а п'ятнадцять років.

Тепер спробуємо підтримати законодавця, який передбачив у досліджуваній санкції можливість призначення довічного позбавлення волі. На перший погляд, можна зрозуміти обурення правників, які бачать суттєву ваду в тому, що назване покарання передбачається за вчинення злочину, якому притаманна необережна вина щодо наслідку у вигляді смерті людини. Водночас вважаємо, що це не є порушенням такої обставини соціальної обумовленості, як суспільна корисність із таких міркувань. Партії фальсифікованих ліків можуть неконтрольовано поширюватися всією територією України і навіть потрапляти за кордон. Тому ймовірна кількість загиблих може дорівнювати десяткам і навіть сотням людей, організм яких до того ж ослаблений наявними хворобами. Через це навіть за умови необережного ставлення до таких наслідків суспільна небезпечність вчиненого конкретного злочину може бути такою, що єдиною можливим адекватним покаранням за нього буде лише довічне позбавлення волі. Інакше кажучи, на якомусь етапі, у разі настання смерті тисячного хворого, півторитисячного хворого чи, принаймні, двотисячного хворого, незважаючи на необережне ставлення до таких наслідків, суспільна небезпечність учиненого стає такою

самою, як і при умисному вбивстві двох осіб, відповідальність за яке передбачена в п. 1 ч. 2 ст. 115 КК. Питання про конкретний вимір досліджуваного наслідку, коли (з якого числа) ступінь суспільної небезпеки його спричинення стає таким самим, як і при умисному вбивстві двох осіб, є багато в чому філософським. Воно пов'язане з можливістю перетворення кількісних змін у якісні. Але в будь-якому випадку на якомусь етапі названі якісні зміни настають, а тому призначення відповідному суб'єкту покарання у виді довічного позбавлення волі виглядатиме цілком справедливим і навіть необхідним.

При цьому, на наш погляд, так само немає у санкції ч. 3 ст. 321¹ КК порушення такої обставини соціальної обумовленості, як системно-правова несуперечливість. Дійсно, жодна інша кримінально-правова норма, що встановлює відповідальність за наслідки, спричинені з необережності, не передбачає можливості призначення довічного позбавлення волі. Водночас порівняння того «заряду» суспільної небезпеки, який мають інші злочини, з тим, яким володіє фальсифікація лікарських засобів та обіг фальсифікованих лікарських засобів, на наш погляд, дозволяють обґрунтувати правоту законодавця. Так, скажімо, у разі вкрай малої моральної, але все ж таки можливої ситуації зіткнення трьох автобусів, де загинуть усі пасажери (ч. 3 ст. 286 КК), кількість жертв все ж таки є обмеженою, порівняно, наприклад, із тією кількістю жертв, що можуть статися внаслідок зіткнення двох пасажирських поїздів, суден, літаків (ст. 276 КК). Однак і в останньому випадку кількість потерпілих все одно не є безмежною. Кількість потенційних потерпілих обмежується тими, хто перебуває в транспортному засобі або знаходяться в тому місці, де відбувається катастрофа. Для злочину, передбаченого ч. 3 ст. 321¹ КК, такої межі може й не бути – в тому разі, коли партії смертельно небезпечних фальсифікованих ліків розвозяться по різних районах, областях, регіонах України, і тим паче, поставляються на експорт за кордон. Звичайно, такі масові отруєння фальсифікованими ліками, внаслідок яких настає загибель більше тисячі потерпілих, не можуть бути типовим і навіть відносно поширеним наслідком цього злочину. Водночас, на відміну від інших згаданих випадків, вони все ж таки можливі.

Викладене, з нашої точки зору, переконує в обґрунтованості передбачення такого виду покарання, як довічне позбавлення волі, в санкції ч. 3 ст. 321¹ КК. Це, однак, не свідчить про необхідність його широкого застосування на практиці, а тим більше про призначення в кожному випадку кваліфікації за відповідною кримінально-правовою нормою. Як уже зазначалося, ч. 1 ст. 64 КК установлює, що довічне позбавлення волі призначається, якщо суд не вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк.

Чіткість і ясність мови. Загальновідомо, що дефекти норм можуть полягати у відсутності необхідної чіткості, визначеності правових приписів. Це зумовлює низьку ефективність таких норм навіть в умовах бездоганної роботи правозастосовних органів. Мовний вираз правової норми має відповідати трьом основним вимогам – бути точним, лаконічним, зрозумілим [3, с. 115, 116; 4, с. 17, 18]. Водночас аналіз санкцій чинного КК України свідчить про наявність відхилень від названих вимог. Так, у санкціях ст. 218¹, ч. 1 ст. 267¹ КК мінімальний строк покарання у виді обмеження та позбавлення волі (один рік) збігається з мінімальним строком, установленим для цих видів покарання у Загальній частині (ч. 1 ст. 61, ч. 2 ст. 63 КК). За таких умов указівка в цих санкціях на нижню межу покарання виглядає зайвою і порушує вимогу чіткості мови закону. Санкція ч. 1 ст. 369³ КК, зокрема, передбачає покарання у виді обмеження волі строком *від одного* до трьох років, а санкція ч. 4 ст. 197¹ КК – позбавлення волі на строк *від одного* до трьох років. Тут, як бачимо, також нижня межа покарання дорівнює тій, що встановлена у Загальній частині. Така сама ситуація має місце й у санкціях частин 1 і 3 ст. 158, частин 2–4 ст. 160, ч. 1 ст. 321², ч. 1 ст. 376¹ КК, де передбачено додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк *від одного* до трьох років. Відповідний мінімальний розмір повторює той, що міститься у Загальній частині для цього виду покарання (ч. 1 ст. 55 КК). Водночас в абсолютній більшості санкцій законодавець не зазначає мінімальний розмір покарання, якщо він дорівнює тому розміру, що встановлено для нього в Загальній частині (ст. 117, ч. 1 ст. 133, ч. 1 ст. 135, ст. 196, ч. 1 ст. 311 та ін.).

Частина 2 ст. 299 КК установлює, що відповідне діяння «карається обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років». Таке формулювання порушує вимогу чіткості закону, тим паче, в інших санкціях, де різні покарання передбачено на однаковий строк, законодавець двічі цей строк не вказує, а зазначає для подальшого виду покарання «на той самий строк». Для прикладу можна навести санкції ч. 2 ст. 137, ст. 141, ч. 2 ст. 301, ч. 2 ст. 302, ч. 1 ст. 346 КК та багато інших.

Санкція ч. 1 ст. 205 КК передбачає, що відповідне діяння «карається штрафом від п'ятисот *неоподатковуваних мінімумів* доходів громадян до двох тисяч *неоподатковуваних мінімумів* доходів громадян». Ця санкція переобтяжена зайвими словами, у ній двічі називається одиниця виміру покарання. Тому в першому із цих випадків указівку на нього слід виключити, сформувавши санкцію у такий спосіб: «карається штрафом від п'ятисот до двох тисяч *неоподатковуваних мінімумів* доходів громадян». Це приведе до узгодження названої санкції із положеннями інших, де законодавець зазначає одиницю виміру одного і того самого покарання лише один раз (наприклад, ч. 2 ст. 205, ч. 1 ст. 210, ч. 1 ст. 216, ч. 1 ст. 232¹, ч. 1 ст. 296 та ін.).

Частина 1 ст. 213 КК передбачає, зокрема, покарання у виді *обмеження волі на строк до одного року*. Таке формулювання порушує чіткість мови закону, оскільки мінімальна межа цього виду покарання, встановлена в Загальній частині, дорівнює саме одному року (ч. 2 ст. 61). Тому в якомусь іншому розмірі суд призначити це покарання не має підстав. Для усунення наявного в санкції ч. 1 ст. 213 КК недоліку слід сформулювати відповідне покарання у такий спосіб: «карається обмеженням волі на строк один рік».

Висновки. Викладене дозволяє стверджувати, що санкції чинного законодавства України про кримінальну відповідальність містять непоодинокі випадки порушення таких обставин соціальної обумовленості, як суспільна корисність, системно-правова несуперечливість та чіткість і ясність мови. З метою удосконалення санкцій пропонуємо внести такі зміни до КК України:

– у санкції ч. 3 ст. 321¹ слова «до десяти років» замінити на «до п'ятнадцяти років»;

– в абзацах 2 частин 1, 3 ст. 158, частин 2–4 ст. 160, ч. 4 ст. 197¹, ст. 218¹, ч. 1 ст. 267¹, ч. 1 ст. 321², ч. 1 ст. 369³, ч. 1 ст. 376¹ слова «від одного» виключити;

– абз. 2 ч. 2 ст. 299 КК викласти у такий спосіб: «карається обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк»;

– абз. 2 ч. 1 ст. 205 КК викласти у такий спосіб: «карається штрафом від п'ятисот до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян»;

– в абз. 2 ч. 1 ст. 213 КК замість слів «обмеженням волі на строк до одного року» передбачити: «обмеженням волі на строк один рік».

Перспективи подальших наукових розвідок убачаються в необхідності побудови комплексної теорії соціальної обумовленості побудови санкцій кримінально-правових норм.

Перелік літератури

1. Пашченко О. О. Суспільна корисність кримінально-правових норм. *Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2017. № 1. С. 71–81.

2. Пашченко О. О. Значення системи права і системи законодавства для з'ясування соціальної обумовленості кримінально-правових норм. *Вісн. Асоц. кримін. права України*. 2015. № 1 (4). С. 71–81. URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/visnik_yg/4/3.pdf (дата звернення: 10.07.2015).

3. Козаченко И. Я. Язык – душа и совесть уголовного закона. *Правоведение*. 2003. № 2. С. 109–116.

4. Архипцев Н. И. Проблемы теоретического моделирования уголовного законодательства. *Наук. зап. Харків. екон.-прав. ун-ту: Право, економіка, гуманітаристика*. 2004. № 1. С. 15–21.

Транслітерація переліку літератури

1. Pashchenko, O. O. Suspilna korisnist kriminalno-pravovih norm. *Visn. Lugan. derzh. un-tu vnutr. sprav im. E. O. Didorenka*. 2017. № 1, 71–81 [in Ukrainian].

2. Pashchenko, O. O. Znachennya systemy prava i systemy zakonodavstva dlya z'yasuvannya sotsialnoyi obumovlenosti kriminalno-pravovih norm. *Visn. Asots. kriminal. prava Ukrayiny*. 2015. # 1 (4), 71–81 [in Ukrainian] URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/visnik_yg/4/3.pdf (data zvernennya: 10.07.2015).

3. Kozachenko, I. Ya. Yazyik – dusha i sovest ugolovnoho zakona. *Pravovedenie*. 2003. №2, 109–116 [in Russian].

4. Arhiptsev, N. I. Problemyi teoreticheskogo modelirovaniya ugolovnoho zakonodatelstva. *Nauk. zap. Hark. ekonomiko-prav. un-tu: Pravo, ekonomika, gumanitaristika*. 2004. № 1, 15–21 [in Russian].

Пащенко О. О. Соціальна обумовленість побудови санкцій кримінально-правових норм

Стаття присвячена дослідженню соціальної обумовленості побудови санкцій кримінально-правових норм. Послідовно проаналізовано такі обставини соціальної обумовленості, як суспільна корисність, системно-правова несуперечливість, чіткість і ясність мови. Встановлено, що санкції чинного законодавства України про кримінальну відповідальність містять непоодинокі випадки порушення названих обставин. На підставі проведеного дослідження сформульовано пропозиції щодо внесення відповідних змін до Кримінального кодексу України.

Зроблено висновок, що кримінально-правова норма відповідає такій обставині соціальної обумовленості, як суспільна корисність, у тому разі, коли її санкція надає суду можливість призначити винній особі необхідне і достатнє покарання без залучення пільгових інститутів Загальної частини. В цьому аспекті встановлення певних видів і розмірів покарання в санкції статті Особливої частини КК є обмеженням можливостей суду щодо призначення тих видів і розмірів покарань, що містить Загальна частина КК. Таке обмеження в цілому слід визнати доцільним (оскільки його відсутність узагалі може призвести до суддівського свавілля), проте не в усіх випадках воно є обґрунтованим. Зокрема, це стосується тих санкцій, де нижня межа більш суворого виду покарання є більшою, ніж у менш суворого.

Показано, що найбільш яскравим прикладом порушення системно-правової несуперечливості є використання у кримінально-правових нормах поняття «неоподатковуваний мінімум доходів громадян», яке вже замінено в регуляторному законодавстві на поняття «соціальна пільга» та «прожитковий мінімум на одну особу». При цьому названа вада стосується не лише санкцій (в яких закріплене покарання у виді штрафу), а і диспозицій (де встановлюється розмір майнової шкоди).

Ключові слова: соціальна обумовленість, кримінально-правова норма, санкція, суспільна корисність.

Пащенко А. А. Социальная обусловленность построения санкций уголовно-правовых норм

Статья посвящена исследованию социальной обусловленности построения санкций уголовно-правовых норм. Последовательно проанализированы такие обстоятельства социальной обусловленности, как общественная полезность, системно-правовая непротиворечивость, четкость и ясность языка. Установлено, что санкции действующего законодательства Украины об уголовной ответственности содержат отдельные случаи нарушения названных обстоятельств. На основании проведенного исследования сформулированы предложения по внесению соответствующих изменений в Уголовный кодекс Украины.

Сделан вывод, что уголовно-правовая норма соответствует такому обстоятельству социальной обусловленности, как общественная полезность, в том случае, если ее санкция предоставляет суду возможность назначить виновному лицу необходимое и достаточное наказание без применения льготных институтов Общей части. В этом аспекте установление определенных видов и размеров наказания в санкции статьи Особенной части УК является ограничением возможностей суда по назначению тех видов и размеров наказаний, которые содержит Общая часть УК. Такое ограничение в целом следует признать целесообразным (поскольку его отсутствие вообще может привести к судебскому произволу), однако не во всех случаях оно является обоснованным. В частности, это касается тех санкций, где нижняя граница более строгого вида наказания является большей, чем у менее строгого.

Показано, что наиболее ярким примером нарушения системно-правовой непротиворечивости является использование в уголовно-правовых нормах понятия «необлагаемый минимум доходов граждан», которое уже заменено в регуляторном законодательстве понятиями «социальная льгота» и «прожиточный минимум на одно лицо». При этом названный недостаток касается не только санкций (в которых закреплено наказание в виде штрафа), но и диспозиций (где устанавливается размер имущественного вреда).

Ключевые слова: социальная обусловленность, уголовно-правовая норма, санкция, общественная полезность.

Pashchenko O. O. Social conditionality of construction of sanctions of criminal-law norms

The article is devoted to research of social conditionality of construction of sanctions of criminal law norms. It was made sequential analysis of such circumstances of social conditionality as public utility, systemic and legal consistency, clearness and clarity of language. It has been established that sanctions of the current legislation of Ukraine of criminal liability contain not a single one cases of violation of the mentioned circumstances. On the basis of the study, the proposals to make appropriate amendments to the Criminal Code of Ukraine were made.

It is concluded that a criminal law norm corresponds to such a condition of social conditioning as a public utility, in the case where its sanction gives to court an opportunity to assign a necessary and sufficient punishment to a guilty person without involving

privileged institutions of the General Part. In this aspect, establishment of certain types and sizes of punishment in sanctions of the articles of the Special Part of the Criminal Code is restriction of the court's ability to appoint those types and sizes of punishments, which contains the General Part of the Criminal Code. In general, such a limitation should be considered appropriate (since its absence generally can lead to judicial arbitrariness), but it is justified not in all cases. In particular, this applies to the sanctions where the lower limit of a more severe type of punishment is greater than that of the less severe.

It is shown that the most striking example of the violation of systemic and legal inconsistency is use of the notion «tax-free minimum individual income» in criminal law, which has already been replaced by the concept of «social privilege» and «subsistence minimum per person» in the regulatory legislation. At the same time, the specified defect refers not only to sanctions (which impose a penalty in the form of fines), but also dispositions (where the amount of property damage is set).

Key words: *social conditionality, criminal law, sanction, public utility.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 5 від 05.05.2018 р.).

Рецензент – доктор юридичних наук, професор
Борисов В. І.

УДК 343.9

DOI: 10.31359/2079-6242-2018-35-1-44

**ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СТРАТЕГІЙ «COMMUNITY POLICING»
І ЗМЕНШЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ УЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ**

М. О. Маршуба, кандидат юридичних наук, молодший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. У Концепції реформування кримінальної юстиції України 2008 р., яка є чинною й на теперішній час, підкреслено, що реформування органів кримінальної юстиції має бути спрямовано на вдосконалення їх діяльності за європейськими стандартами з метою підвищення рівня захисту прав людини і основоположних свобод, посилення боротьби з кримінально караними діями. Реформування органів кримінальної юстиції полягає в їх інституційній реорганізації та запровадженні нових форм і методів їх діяльності [1].

Актуальність анонованих вище положень Концепції за останні 10 років лише посилилась. Сучасний стан злочинності в Україні, що характеризується загрозливими для громадської безпеки тенденціями, низька ефективність діяльності органів правопорядку та низка інших негативних обставин вимагають певним чином модернізувати у цілому застарілу вітчизняну кримінологічну теорію, що спирається на ідеї та положення, розроблені у радянський період. Остання, за великим рахунком, не здатна запропонувати практиці протидії злочинності надійну наукову платформу для результативного скорочення злочинності й охорони компетентними державними органами базових прав громадян. Слід визнати, що теорія запобігання злочинності в Україні перебуває у своєрідному вакуумі, що зумовлений, з одного боку, незатребуваністю правоохоронними органами сучасних розробок у царині мінімізації злочинності та

правопорушень, а з другого – певною пасивністю наукової спільноти, яка не досліджує належним чином різноманітні новації щодо профілактики злочинності засобами нерепресивної дії. У підсумку маємо ситуацію, коли профілактика злочинності у нашій країні не відповідає високим стандартам у цій сфері провідних західних держав.

Беручи до уваги, що стратегія участі громадськості у запобіганні злочинності (community policing) й стратегія зменшення можливостей учинення злочинів становлять наразі основу некарального впливу на злочинність передусім у США, Великій Британії, країнах – членах ЄС, тому спроби їх вивчення на предмет взаємозв'язку і шляхів упровадження в Україні визнаються актуальними і доцільними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні різні аспекти представлених стратегій запобігання злочинності досліджували такі учені, як: В. В. Голіна, А. В. Калініна, М. Г. Колодяжний, О. М. Литвинов, В. І. Шакун, С. С. Шрамко та ін. У західних країнах стратегія «community policing» ставала предметом дослідження з боку Д. Вернера, Д. Грехема, Г. Катони, Е. Міллера, Д. Сатервейта, Дж. Стюарта та ін., а стратегія зменшення можливостей учинення злочинів – з боку Т. Беннетта, Р. Вортлі, Дж. Келлінга, Р. Кларка, О. Ньюмана, Р. Спаркса, Дж. Уілсона, Е. Хірші тощо.

Мета статті полягає у дослідженні взаємозв'язку стратегій участі громадськості у запобіганні злочинності й зменшення можливостей учинення злочинів крізь призму можливих напрямів їх упровадження в Україні.

Виклад основного матеріалу. Світова теорія і практика запобігання злочинності за довгі роки свого існування накопичила солідний арсенал прийомів, засобів і методів обмеження злочинності в усьому її різноманітті (злочини, правопорушення, фонові для злочинності явища та ін.). Частина прогресивного світового досвіду протидії злочинності періодично узагальнюється й оприлюднюється у матеріалах конгресів ООН із запобігання злочинності та кримінального правосуддя. Зокрема, у Сьомому Конгресі (м. Мілан, 1985 р.) було запропоновано низку найбільш ефективних напрямів запобігання злочинності, до яких відноситься стратегія участі гро-

мадськості (community policing), яка особливо розвинена у таких країнах, як США, Велика Британія, Японія [2], й стратегія зменшення можливостей учинення злочинів [3, с. 89–91].

Для досягнення мети наукової статті необхідно розв'язати низку окремих дослідницьких завдань методологічного порядку, що полягають у такому: а) виділення істотних ознак запропонованих запобіжних стратегій; б) надання визначення їх понять; в) зазначення базових принципів, які лежать в основі кожної із розглядуваних стратегій; г) виокремлення магістральної засади, яка досягається шляхом тісного взаємозв'язку стратегій «community policing» й зменшення можливостей учинення злочинів; д) уточнення видів взаємозв'язку вказаних стратегій; е) конкретизація форм прояву такого взаємозв'язку; ж) окреслення перспектив упровадження в Україні досліджуваних запобіжних стратегій за умови їх тісного взаємозв'язку.

Для більш глибокого пізнання сутності того чи іншого явища чи процесу, у тому числі у сфері протидії злочинності, необхідно виділити їх істотні ознаки. Як зазначається в останніх фундаментальних наукових дослідженнях, присвячених проблемі участі громадськості у запобіганні злочинності, характерними рисами такої діяльності є: мета – профілактика злочинності і правопорушень; об'єкт запобіжного впливу – сфера громадського порядку і безпеки, суспільна мораль; суб'єкти – громадські організації правоохоронної спрямованості, окремі громадяни та інші зацікавлені недержавні суб'єкти; добровільний характер діяльності суб'єктів; чітка законодавча регламентованість; пов'язаність з іншими напрямками протидії злочинності; прояв через прямі й непрямі форми участі громадськості [4, с. 256–259]. Тобто стратегія «community policing», як окремий напрям запобігання злочинності, відзначається цілою низкою властивих істотних ознак, які вирізняють його з-поміж інших напрямів і заходів у правоохоронній сфері.

Що стосується стратегії зменшення можливостей учинення злочинів, то до її істотних ознак можна віднести: спрямованість на запобігання злочинності й зменшення її «ціни»; законодавча урегульованість; некаральний характер; здійснення державними (правоохоронні органи) і недержавними (громадські організації й окремі

громадяни) суб'єктами; пов'язаність зі зміною зовнішніх умов учинення злочинів; наступ на злочинну мотивацію; прояв у різноманітні запобіжних заходів [5]. Іншими дослідниками доповнюється, що характерними рисами вказаної стратегії є те, що вона являє собою складову національної системи запобігання злочинності, сутність якої полягає у створенні своєрідного захисного простору і фізичних бар'єрів для злочинності [6]. Як бачимо, стратегія зменшення можливостей учинення злочинів має як специфічні істотні ознаки, властиві лише їй, так й інші риси, що мають спільний характер зі стратегією «community policing».

Ураховуючи перелічені істотні ознаки, під стратегією «community policing» слід розуміти нормативно визначену добровільну діяльність громадських організацій, окремих громадян та інших недержавних суб'єктів, спрямовану на профілактику злочинності шляхом патрулювання, затримання злочинців і правопорушників, розшуку викраденого майна та інших прямих і непрямих форм роботи із забезпечення громадського порядку і безпеки.

Під стратегією зменшення можливостей учинення злочинів, виходячи з її істотних ознак, слід розуміти законодавчо врегульовану некаральну діяльність державних і недержавних суб'єктів, пов'язану зі зміною зовнішніх умов учинення злочинів та ускладненням формування й реалізації злочинної мотивації заходами нормативно-правового, технічного, організаційного, інформаційного, управлінського та іншого характеру й спрямовану на запобігання злочинності й зменшення її негативних наслідків [5].

Щодо базових принципів, які лежать в основі досліджуваних запобіжних стратегій, то вони, за великим рахунком, не можуть і не мають обмежуватись якоюсь однією засадою, адже діяльність із запобігання злочинності є різноплановою, різнохарактерною, зумовлюється існуванням багатьох об'єктів запобіжного впливу й суб'єктів реалізації низки запобіжних заходів. При цьому допустимо виділити основний принцип, яким загалом позначається та чи інша діяльність в межах кожної із запропонованих стратегій. Наприклад, стратегія участі громадськості у запобіганні злочинності (community policing) у цілому визначається і характеризується через засаду партнерства або партнерських відносин. Ці відносини скла-

даються у перебігу здійснення діяльності, пов'язаної із профілактикою злочинності та правопорушень, між державними (органами Національної поліції, органами прокуратури, СБУ, судами та ін.) й недержавними суб'єктами (громадськими організаціями правоохоронної спрямованості, окремими громадянами). Засада партнерства тісно пов'язана з такими поширеними і часто вживаними у науковому обігу категоріями й поняттями, як «співробітництво», «співпраця», «участь», «взаємодія», «координація» тощо. Не занурюючись в етимологічну природу перелічених понять, є думка, що перелічені форми тієї або іншої допомоги недержавних суб'єктів запобігання злочинності й правопорушенням державним органам у цій сфері так чи інакше відповідають принципу партнерства. Зокрема, у Законі України «Про Національну поліцію» 2015 р. виділено низку принципів діяльності поліції, одним з яких є саме принцип взаємодії з населенням на засадах партнерства (ст. 11).

Стосовно стратегії зменшення можливостей учинення злочинів, то виділяється низка принципів, яким мають відповідати і на яких повинні базуватись її заходи: законність, наукова обґрунтованість, захист прав громадян, публічність, економічна доцільність, добровільність та деякі інші [5]. Однак базовою засадою цієї стратегії вважається ефективність (результативність), адже різноманітні напрями і заходи некарального впливу на злочинність заходами вказаної запобіжної стратегії спрямовані передусім на підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів та інших суб'єктів у сфері профілактики злочинності.

Виходячи зі взаємозв'язку стратегій участі громадськості у запобіганні злочинності й зменшення можливостей учинення злочинів, їх магістральною (основною) засадою, на досягнення якої має бути спрямована уся національна система протидії злочинності в Україні, є принцип комплексності. Вказана засада може виражатись у багатьох аспектах: поєднанні різних заходів розглядуваних стратегій запобігання злочинності; спрямованості на усунення різних за характером детермінант злочинності (об'єкт запобіжного впливу); реалізація заходів різними суб'єктами (державними (правоохоронні органи, інші центральні органи виконавчої влади), недержавними (громадськість у всіх її проявах), міждержавними (Інтер-

пол, Європол, ОБСЄ та ін.)). Магістральна засада комплексності виражається і забезпечується, з одного боку, завдяки дотриманню принципу партнерських відносин органів правопорядку з найбільш прогресивною і свідомою частиною громадянського суспільства, а з другого, – принципу ефективності правоохоронної діяльності.

Базуючись на методологічних положеннях, які стосуються істотних ознак, поняття, принципів стратегій «community policing» й зменшення можливостей учинення злочинів, їх взаємозв'язок можна представити шляхом виділення щонайменше двох видів: внутрішнього та зовнішнього. Внутрішній взаємозв'язок запобіжних стратегій, які вивчаються, має, так би мовити, генетичний характер. Він зумовлюється загальною спрямованістю вказаних стратегій та їх заходів, єдиною метою (скорочення злочинності та правопорушень, обмеження криміногенності у суспільстві у всіх її різноманітних проявах, мінімізація негативних наслідків («ціни») злочинності), регулюванням іноді єдиними нормативно-правовими актами. На відміну від внутрішнього (генетичного) зовнішній зв'язок має функціональний характер. Останній проявляється через форми реалізації цих двох стратегій запобігання злочинності. Нерідко ті або інші заходи стратегії зменшення можливостей учинення злочинів здійснюються за активної участі громадськості.

Необхідно підкреслити, що конкретизація форм прояву взаємозв'язку досліджуваних стратегій є відмінною у різних країнах. Це зумовлено багатьма об'єктивними і суб'єктивним обставинами: рівень фінансування державами сектору безпеки й правоохоронної сфери; розвиток громадянського суспільства, масової свідомості й відповідальності окремих громадян; відмінний ступінь довіри громадян до державних інституцій, включаючи органи кримінального переслідування; різна законодавча база, що передбачає залучення громадян до здійснення деяких правоохоронних функцій, тощо.

За результатами проведеного емпіричного дослідження, наразі в Україні мають місце у більшості випадків такі форми взаємозв'язку представлених стратегій: патрулювання вулиць та інших місць загального користування; монтаж систем відеоспостереження у гро-

мадських місцях; розширення кримінологічної поінформованості громадськості про стан злочинності у державі й окремих містах і районах; розробка місцевих програм профілактики злочинності і правопорушень [6]. Більшість із цих заходів здійснюється за активної участі громадськості.

На відміну від України, де патрулювання складає основу профілактики злочинності, у західних державах (США, Велика Британія, деякі країни – члени ЄС), зовнішній зв'язок цих стратегій виражається шляхом залучення недержавних суб'єктів до набагато більшої кількості різновидів профілактики злочинності, як то: участь у програмах «Зупини злочинця» (повідомлення поліції про місце перебування злочинців, які розшукуються), «Сусідське спостереження» (нагляд громадянами за майном своїх сусідів й усіма подіями, що відбуваються за місцем проживання); самостійне покращення громадянами за відповідного консультування поліцією рівня безпеки власної оселі, автотранспорту та іншого майна (програми «Безпечний будинок»); взяття участі у заходах із прибирання вулиць й ушляхетнення місць громадського користування (автобусних зупинок, дитячих майданчиків, під'їздів будинків і прибудинкової території) у межах теорії «розбитих вікон» тощо.

Щодо перспектив паралельного упровадження в Україні зазначених стратегій, то стає очевидним, що слід доповнити як кримінологічне законодавство України, так і значно удосконалити поточну діяльність правоохоронних органів, передусім Національної поліції. Це необхідно для того, щоб система профілактики злочинності у нашій державі наблизилась до відповідних стандартів у правоохоронній сфері провідних західних країн. Для цього потрібні готовність органів кримінальної юстиції на реальну реалізацію принципу партнерства з населенням, а також активність самого суспільства на участь у діяльності із запобігання злочинності та правопорушенням.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати таке:

1) стратегії «community policing» і зменшення можливостей учинення злочинів є сучасною відповіддю демократичного суспільства на посилення криміногенності й засобом захисту конституційних прав громадян;

2) реалізація заходів стратегії зменшення можливостей учинення злочинів має відповідати засаді партнерства, яка у свою чергу становить ядро і виражає сутність стратегії «community policing»;

3) взаємозв'язок зазначених стратегій визначається через спільність їх мети (скорочення злочинності), об'єктів запобіжного впливу (детермінанти злочинності), суб'єктів реалізації запобіжних заходів (громадськість у всіх її проявах), спрямованість на забезпечення комплексності як магістральної засади, на яку має спиратись система запобігання злочинності в Україні;

4) тісний взаємозв'язок указаних запобіжних стратегій є пріоритетним напрямом щодо удосконалення існуючої правоохоронної моделі нашої країни й однією з умов ефективної кримінологічної політики держави.

Перелік літератури

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»: Указ Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008. *Офіційний вісник України*. 2008. № 27. Ст. 838.

2. Колодяжний М. Г. Сучасний зарубіжний досвід громадського впливу на злочинність: монографія / за ред. В. В. Голіни. Харків: Право, 2017. 252 с.

3. Конгрессы ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию: [сб. материалов]: в 3 кн. / Нац. акад. правовых наук Украины; НИИ изуч. пробл. преступности им. акад. В. В. Сташиса; кол. сост.: В. В. Голина, М. Г. Колодяжний; под общ. ред. В. В. Голины. Кн. 2. Киев: Ред. журн. «Право Украины»; Харьков: Право, 2013. 184 с.

4. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід: монографія / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С. С. Шрамко та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Харків: Право, 2017. 284 с.

5. Колодяжний М. Г. Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів: поняття, принципи, значення. *Вісник кримінологічної асоціації України*: зб. наук. пр. редкол.: О. М. Бандурка (голов. ред.) та ін. Харків: ХНУВС, 2017. № 1. С. 93–99.

6. Голіна В. В., Шрамко С. С. Запобіжний потенціал стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів. *Питання боротьби зі злочинніс-*

то: зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків: Право, 2017. Вип. 34. С. 3–14.

Транслітерація переліку літератури

1. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 15 liutoho 2008 roku «Pro khid reformuvannia systemy kryminalnoi yustytсии ta pravoookhoronnykh orhaniv»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 8.04.2008 r. №311/2008. Ofitsiyni visnyk Ukrainy. 2008. №27. St. 838. [in Ukrainian].

2. Kolodiazhnyi M. H. (2017) Suchasnyi zarubizhnyi dosvid hromadskoho vplyvu na zlochynnist: monohrafiia; za red. V. V. Holiny. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

3. Holyna V. V., Kolodiazhnyi M. H. (2013). Konhressy OON po preduprezhdeniu prestupnosti y uholovnomu pravosudyiu : [sb. materialov]: v 3 kn. [United Nations congresses on crime prevention and criminal justice: a collection of materials: in 3 books] / Nats. akad. pravovikh nauk Ukrainy; NYU yzuch. probl. prestupnosti ym. akad. V. V. Stashysa. Kn. 2. Kyev: Red. zhurn. «Pravo Ukrainy»; Kharkov: Pravo [in Russian].

4. Holina V. V., Kolodiazhnyi M. H., Shramko S. S. et al. (2017). Hromadskist y zapobihanni i protydii zlochynnosti: vitchyzniani ta mizhnarodnyi dosvid: monohrafiia. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

5. Kolodiazhnyi M. H. (2017). Stratehiia zmenshennia mozhlyvosti vchynennia zlochyniv: poniattia, pryntsypy, znachennia [The strategy of reducing the opportunities to commit crimes: the concept, principles, significance]. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy – Bulletin of criminological association of Ukraine: zb. nauk. pr. (redkol.: O. M. Bandurka (holov. red.) ta in.)*. Kharkiv: KhNUVS, 1, 93–99 [in Ukrainian].

6. Holina V. V., Shramko S. S. (2017). Zapobizhnyi potentsial stratehii zmenshennia mozhlyvosti vchynennia zlochyniv [Preventive potential of reduction strategy of crimes committing opportunities]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu – The issue of struggle against crime: zb. nauk. pr. / redkol.: V. I. Borysov ta in.* Kharkiv: Pravo, 34, 3–14. [in Ukrainian].

Маришуба М. О. Взаємозв'язок стратегій «community policing» і зменшення можливостей учинення злочинів

У статті здійснено спробу дослідження таких стратегій запобігання злочинності, як «community policing», що полягає в участі громадськості у правоохоронній сфері, й зменшення можливостей учинення злочинів з огляду на запровадження їх заходів в Україні. Для досягнення мети статті розроблено ме-

тодологічну матрицю, що включає: істотні ознаки зазначених запобіжних стратегій; визначення їх поняття; виділення базових принципів (партнерство і ефективність запобіжної діяльності відповідно), що лежать в основі стратегій; виокремлення основної засади у вигляді комплексності, яка досягається завдяки взаємозв'язку цих напрямів протидії злочинності; характеристика видів взаємозв'язку (внутрішній (генетичний) та зовнішній (функціональний)) представлених стратегій; конкретизація форм прояву взаємозв'язку досліджуваних стратегій; окреслення перспектив упровадження стратегій в Україні. Констатується, що реалізація різноманітних напрямів і заходів зазначених стратегій запобігання злочинності в Україні є значно обмеженішою порівняно із провідними західними державами світу (США, Велика Британія, країни ЄС). Здійснено висновок, що система запобігання злочинності у нашій країні потребує подальшого удосконалення. Воно пов'язується з підвищенням ефективності діяльності правоохоронних органів за рахунок розширення широти застосування стратегій, що вивчаються, й посилення їх взаємозв'язку.

Ключові слова: стратегія «community policing», стратегія зменшення можливостей учинення злочинів, запобігання злочинності, профілактика злочинності.

Маришуба М. О. Взаимосвязь стратегий «community policing» и уменьшения возможностей совершения преступлений

В статье осуществлена попытка исследования таких стратегий предупреждения преступности, как «community policing», которая заключается в участии общественности в правоохранительной сфере, и уменьшения возможностей совершения преступлений в виде внедрения их мер в Украине. Для достижения цели статьи разработана методологическая матрица, включающая: существенные признаки указанных предупредительных стратегий; определение их понятия; выделение базовых принципов (партнерство и эффективность предупредительной деятельности соответственно), которые лежат в основе стратегий; выделение основного принципа в виде комплексности, который достигается благодаря взаимосвязи этих направлений противодействия преступности; характеристика видов взаимосвязи (внутренний (генетический) и внешний (функциональный)) представленных стратегий; конкретизация форм проявления взаимосвязи исследуемых стратегий; очерчивание перспектив внедрения стратегий в Украине. Констатируется, что реализация разнообразных направлений и мер отмеченных стратегий предупреждения преступности в Украине является значительно ограниченной в сравнении с ведущими западными государствами мира (США, Великобритания, страны ЕС). Сделан вывод, что система предупреждения преступности в нашей стране требует дальнейшего усовершенствования. Оно связывается с повышением эффективности деятельности правоохранительных органов за счет расширения широты применения изучаемых стратегий и усиления их взаимосвязи.

Ключевые слова: стратегия «community policing», стратегия уменьшения возможностей совершения преступлений, предупреждение преступности, профилактика преступности.

Marshuba M. O. Interrelation between strategies of «community policing» and reduction of possibilities for the commission of a crime

The article attempted to study the «community policing» as a crime prevention strategy meaning participation of public in law enforcement and reduction of possibilities for the commission of a crime after implementation of these measures in Ukraine. To achieve the purpose of the article, there has been developed a methodological matrix, which includes: dominant features of the given preventive strategies; concept definition; determination of fundamental principles (partnership and effectiveness of preventive activities, accordingly) of the strategies; determination of the main principle in the form of complexity being achieved thanks to the interrelation of these directions of crime prevention; characterization of types of interrelation (internal (genetic) and external (functional)) between the given strategies; specification of the forms of appearance of interrelations between strategies being studied; determination of the prospects for implementation of the strategies in Ukraine. It has been noted that the implementation of various directions and measures of crime prevention strategies in Ukraine is poorer than in the leading western countries (USA, Great Britain, EU countries). It has been concluded that the system of crime prevention in our country requires further improvement. It means better efficiency of the law enforcement agencies thanks to more widespread application of the strategies being studied and strengthening their interrelation.

Key words: *«community policing» strategy, the strategy of reduction of possibilities for the commission of a crime, crime prevention.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 5 від 10.04.2018 р.)

*Рецензент – доктор юридичних наук, професор
Голіна В. В.*

УДК 343.9

DOI: 10.31359/2079-6242-2018-35-1-55

КРИМІНОЛОГІЧНЕ ЗАКОНОДАВСТВО У ПОСТРАДЯНСЬКИХ ДЕРЖАВАХ

А. В. Калініна, молодший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Боротьба зі злочинністю – комплексний процес, який потребує значного ресурсного забезпечення. Його незамінною складовою є правові основи запобігання злочинності.

Після розпаду СРСР новостворені держави, такі як Республіка Білорусь, Російська Федерація, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка та ін., опинилися в умовах необхідності динамічного та якісного реформування свого законодавства, у тому числі й у сфері протидії злочинності. Однак процес нормотворення не є швидким, а інколи, через об'єктивні причини, триває десятиріччями. До того ж динамічність розвитку сучасного світу постійно ставить перед законодавцем нові виклики. Тому, незважаючи на вже понад двадцять п'ять років самостійності, законодавство пострадянських держав у сфері боротьби зі злочинністю дотепер не має визначеної концепції та структури. Однак, на відміну від країн Західної Європи, теоретична основа кримінологічного законодавства набула у цих державах значно вищого ступеня розвитку.

Оскільки вітчизняна концепція кримінологічного законодавства на теперішній час остаточно не розроблена, а, по суті, воно є засобом нормативного обмеження злочинності, ознайомлення із досвідом пострадянських держав у цій сфері є актуальним для кримінологічних досліджень.

Мета статті полягає у здійсненні огляду стану і розвитку на теперішній час кримінологічного законодавства у пострадян-

ських державах та виокремлення загальних рис його теоретичної основи.

Ступінь наукової розробки проблеми. У вітчизняній кримінології публікацій, присвячених аналізу кримінологічного законодавства у зарубіжних країнах, немає. Проте на теренах пострадянських держав ця тема є актуальною для досліджень і обговорень. Так, уже багато років свої праці тематиці кримінологічного законодавства (і навіть кримінологічного права як окремої галузі) присвячує доктор юридичних наук, професор Д. А. Шестаков (D. A. Shestakov). У своїх роботах окремі аспекти кримінологічного законодавства висвітлювали Д. Ю. Гончаров (D. Ju. Goncharov), Ю. В. Трунцевський (Ju. V. Truncevskij), С. А. Старостін (S. A. Starostin), В. А. Зікеєв (V. A. Zikeev), В. А. Ананіч (V. A. Ananich), О. І. Бажанов (O. I. Bazhanov), М. О. Городецька (M. A. Gorodeckaja) та ін. Указані науковці розглядали визначення кримінологічного законодавства, його структуру, роль у процесі запобігання злочинності у своїх державах, припускали ідею інституціоналізації права протидії злочинності.

Виклад основного матеріалу. Передумови появи кримінологічного законодавства з'явилися ще у першій половині XIX ст., коли відбулося законодавче оформлення кримінологічної профілактики шляхом прийняття у 1832 р. Статуту про запобігання та припинення злочинів (мовою оригіналу – Устав о предупреждении и пресечении преступлений). На той час частина території сучасних і України, і Білорусі, і РФ перебували у підпорядкуванні Російської імперії, а зі створенням у 1922 р. СРСР – у його складі.

За радянських та пострадянських часів, як зазначає Д. А. Шестаков, система кримінологічної профілактики неодноразово змінювалася: руйнувалася, відтворювалася [1, с. 48]. У 70–80-х рр. XX ст. ідею систематизації і, зокрема, кодифікації правових норм, що регулюють запобіжну діяльність, а також виокремлення так званого «профілактичного права» висловлювали Г. А. Аванесов (G. A. Avanesov), Ю. Д. Блувштейн (Ju. D. Bluvshtejn), С. В. Боріко (S. V. Boriko), А. Е. Жалінський (A. E. Zhalins'kyj), В. М. Кудрявцев (V. N. Kudriavtsev), С. В. Максимов (S. V. Maksymov), Г. М. Міньковський (H. M. Min'kovs'kyj), О. Б. Сахаров (A. B. Sakharov), П. М. Панченко (P. N. Panchenko) та ін. [2, с. 73].

Після розпаду СРСР питання кримінологічного законодавства (законодавства протидії злочинності) не могло не виникнути у новостворених державах. Поступово основи профілактики та запобігання злочинності у вигляді окремого закону закріплювались у Киргизькій Республіці (Закон Киргизької Республіки «Про профілактику правопорушень в Киргизькій Республіці» від 25 червня 2005 р. № 82) [3], Республіці Казахстан (Закон Республіки Казахстан «Про профілактику правопорушень» від 29 квітня 2010 р. № 271-VI) [4], Республіці Білорусь (Закон Республіки Білорусь «Про основи діяльності з профілактики правопорушень» від 4 січня 2014 р., якому передував Закон РБ з такою ж назвою від 10 листопада 2008 р. № 453-3) [5], Республіці Узбекистан (Закон Республіки Узбекистан «Про профілактику правопорушень» від 14 травня 2014 р. № ЗРУ-371) [6], Російській Федерації (Федеральний Закон «Про основи системи профілактики правопорушень у Російській Федерації» від 23 червня 2016 р. № 182-ФЗ) [7]. В Україні аналогічний закон не прийнято і дотепер, незважаючи на наявність його проектів [наприклад, 8].

Головними рисами теоретичної основи сучасного кримінологічного законодавства у країнах пострадянського простору можна визначити такі:

1. Інституціоналізація окремих нормативних положень в окрему галузь кримінологічного законодавства (визначення його правової природи).

Незважаючи на те, що загалом інституціоналізація кримінологічного законодавства у пострадянських державах не оформлена ані теоретично, ані практично, деякі науковці все ж наполюгають на її існуванні. Так, М. О. Городецька щодо кримінологічного законодавства Республіки Білорусь зазначає, що норми, пов'язані із запобіганням злочинності, розвиваючись тривалий час у межах переважно адміністративного законодавства (права), на сучасному етапі утворили самостійну групу, що регулює значну за обсягом якісно однорідну сукупність суспільних відносин. У першу чергу, це відносини, пов'язані з існуванням потенційної можливості вчинення злочинів окремими особами під впливом певних причин та умов й обумовлені необхідністю превентивно-

го впливу на таких осіб, усунення або нейтралізації криміногенних детермінант. Саме ці відносини, на думку вченої, створюють самостійний предмет правового регулювання, а систематизація указаних нормативних актів дозволить не лише розв'язати важливі проблеми підвищення ефективності запобіжної роботи у сфері боротьби зі злочинністю, а й завершити формування кримінологічного права [2, с. 73].

З урахуванням сформованого самостійного предмета, методу правового регулювання, зацікавленості держави в прийнятті й удосконаленні конкретної групи нормативно-правових актів є підстави прогнозувати формування нової галузі права (як це було, наприклад, з кримінально-виконавчим правом) [2, с. 72–73].

Тобто є наявними передумови інституціалізації не лише законодавства, а й права протидії злочинності. Зокрема, у роботах інших кримінологів близького зарубіжжя все частіше висловлюються ідеї щодо формування самостійної комплексної галузі права, яка охоплює кримінально-правовий комплекс галузей, а також сукупність нормативних актів, що регулюють суспільні відносини у сфері протидії злочинності, нерепресивного характеру [9].

2. Варіативність термінологічного апарату.

У доктрині пострадянських держав відсутній єдиний термін, яким би позначалася сукупність нормативно-правових актів у сфері протидії злочинності. Деякі кримінологи пропонують вживати поняття «антикримінальне законодавство», тобто законодавство, норми якого спрямовано на боротьбу зі злочинністю [9]. Також існує і дещо інше формулювання – «кримінально-превентивне законодавство» [10]. Однак у літературі наголошується на тому, що превентивну (кримінально-превентивну) діяльність необхідно розглядати як один із напрямів антикримінальної діяльності, тобто діяльності із запобігання злочинності загалом. Із цього випливає, що поняття кримінологічного законодавства співвідноситься із кримінально-превентивним законодавством як ціле та частина. Тому для кримінологів оптимальним було б визнати синонімічними поняття «кримінологічне законодавство», «антикримінальне законодавство», «законодавство про протидію злочинності» [11].

3. Різне розуміння змісту поняття «кримінологічне законодавство»¹.

Окрім термінологічного різноманіття, існує ще і питання змістовного наповнення терміна «кримінологічне законодавство». Загалом пропонується широке та вузьке його тлумачення.

У широкому сенсі кримінологічне законодавство являє собою масив нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у царині протидії злочинності, а саме у сфері запобігання, виявлення, припинення та боротьби зі злочинністю, усунення її причин та умов, застосування заходів кримінально-правового впливу щодо осіб, які вчинили злочин, сприяння соціальній адаптації осіб, які відбули покарання за вчинений злочин, зниження криміногенного потенціалу всіх сфер життєдіяльності суспільства, зведення до мінімуму віктимізації суспільства [11]. За цього підходу система кримінологічного законодавства охоплює норми наднаціонального права (міжнародні нормативно-правові акти, ратифіковані державою та міжнародні угоди), рамочні документи, норми кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавства, норми актів підзаконного характеру, а також нормативні акти, що регулюють окремі питання протидії злочинності [11]. При цьому до сукупності антикримінальних законодавчих актів належить як репресивне, так і нерепресивне законодавство [11].

Вузьке розуміння кримінологічного законодавства тлумачить його як сукупність нормативно-правових актів загальнодержавного, регіонального та місцевого рівня, в яких закріплюються загальні організаційні положення, що окреслюють рамки протидії злочинності та визначають конкретні засоби превентивної діяльності, а також заходи з протидії кримінальним проявам (акти законодавства нерепресивного характеру) [11].

Іншим підходом до «наповнення» цієї категорії є твердження, що зміст кримінологічного законодавства багато в чому зумовлений сформованим у кримінологічній науці класичним розумінням її предмета. При цьому наголошується, що в наш час існують кримі-

¹ Пункти 1 і 2 співвідносяться як форма і зміст.

нологічні нормативні правові акти двох видів: комплексні, що поєднуються з нормами інших галузей права, та власне кримінологічні, або кримінологічно-профілактичні [12, с. 7].

4. Структурованість кримінологічного законодавства.

Якщо вже говорити про категорію «кримінологічного законодавства», то не можна не відзначити його внутрішню організацію. Адже без ознаки структури воно набуває вигляду величезної хаотичної маси різнохарактерних норм і приписів.

Із цього питання існує також кілька точок зору. Так, одні вчені пропонують нормативні правові акти, якими регулюються суспільні відносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням діяльності зі спеціального запобігання злочинності, розподіляти на три групи:

1. Нормативно-правові акти, що регулюють основи запобігання злочинності [2, с. 70]. До цієї групи актів належить, наприклад, вже назване вище законодавче закріплення основ профілактики правопорушень. Також сюди можна віднести закони, що, зокрема, визначають принципи та форми участі громадян в охороні правопорядку (на кшталт Закону Республіки Білорусь «Про участь громадян в охороні правопорядку» від 26 червня 2003 р.) [2, с. 70].

2. Нормативно-правові акти, що регламентують особливості запобіжного впливу на особистість правопорушника і типові причини вчинення окремих видів злочинів. Як правило, цією групою охоплюються спеціальні закони, якими закріплюються: кримінологічна експертиза, боротьба з корупцією, боротьба з організованою злочинністю, тероризмом, протидія торгівлі людьми тощо [2, с. 70].

3. Нормативно-правові акти, що регламентують діяльність зі спеціального запобігання злочинності окремими суб'єктами. Такими є закони та підзаконні акти, що регулюють діяльність правоохоронних органів (прокуратури, міністерства внутрішніх справ, спеціалізованих органів по боротьбі з корупцією та ін.), громадян та громадських об'єднань, які є учасниками діяльності з охорони громадського порядку та профілактики правопорушень [2, с. 70].

Теоретиками кримінологічного законодавства пострадянських держав також розглядається схожа, але ширша за обсягом його структура, в якій виокремлюється чотири групи нормативно-правових актів:

1) норми, що регламентують стратегію протидії злочинності (наприклад, Міланський план дій, прийнятий VII Конгресом ООН із запобігання злочинності та поведження із правопорушниками, схвалений резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 40/32 від 29 листопада 1985 р.);

2) норми, що регламентують кримінологічну експертизу;

3) норми, що регламентують запобігання конкретним видам злочинів;

4) віктимологічне законодавство (щодо захисту прав потерпілих, свідків та інших учасників кримінального провадження). При цьому окремо ставиться питання про так зване «право безпеки», спрямоване, зокрема, на запобігання злочинам та захист свідків злочину [13].

Таким чином, можна констатувати, що в наш час у пострадянських державах склалися ґрунтовні передумови до формування нової віхи у розвитку кримінологічної науки, а саме – теоретизації положень кримінологічного законодавства, а можливо, навіть і формування кримінологічного права у майбутньому. Адже необхідно пам'ятати, що запобігання злочинності як повсякденна діяльність державних і правоохоронних органів, юридичних осіб різних форм власності та пересічних громадян потребує виваженої, чіткої нормативної бази, з реальними можливостями для реалізації її норм. Для підвищення ефективності превентивної діяльності в Україні аналіз досвіду є актуальним. Незважаючи на те, що кожна колишня республіка СРСР натеper розвивається за власним вектором розвитку, певну спільність проблем, пов'язаних зі змінами в суспільному укладі після проголошення незалежності, не можна відкидати.

Розглядаючи спроби кримінологів пострадянських держав створити кримінологічне законодавство як нормативну основу запобіжної діяльності, можна зробити висновок, що зараз серед них відсутній єдиний підхід і щодо термінологічного апарату, і щодо змістовного наповнення поняття «кримінологічне законодавство». Причому не можна навіть казати про існування певних моделей такого законодавства в тій або іншій державі. Його теоретична основа є змішаною, без виокремлення національних ознак. Однак змістовний виклад однієї з основ кримінологічного законодавства – за-

кону про основи профілактики правопорушень, є індивідуальним для кожної з держав.

Незважаючи на те, що категорія кримінологічного законодавства в цих державах є суперечливою, все ж таки спостерігається його поступова інституціоналізація. Наявність пропозицій щодо його структури лише підкріплює це твердження.

В Україні не прийнято окремого закону ані щодо регламентації профілактики правопорушень, ані щодо здійснення запобігання злочинності. Прийняття такого акта – це перший крок для структуризації системи законодавчого забезпечення та створення реальної ефективної моделі запобігання злочинності. Щодо розробки теоретичної основи вітчизняного кримінологічного законодавства, то вважаємо їх доцільними і перспективними для подальшого наукового пошуку.

Перелік літератури

1. Шестаков Д. А. Кримінологическое законодательство и право противодействия преступности. *Криминология: вчера, сегодня, завтра*. 2013. № 1 (28). С. 47–50.

2. Городецкая М. А. Кримінологическое законодательство: состояние и перспективы развития в Республике Беларусь. *Право.by*. 2017. № 2 (46). С. 69–75.

3. О профилактике правонарушений в Кыргызской Республике: Закон Кыргызской Республики от 25.06.2005 г. № 82. Дата обновления: 27.04.2017. URL: http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=7973 (дата звернення: 29.03.2018).

4. О профилактике правонарушений: Закон Республики Казахстан от 29.04.2010 г. № 271-VI. Дата обновления: 11.07.2017. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30657323#pos=3;–122 (дата звернення: 29.03.2018).

5. Об основах деятельности по профилактике правонарушений: Закон Республики Беларусь от 04.01.2014 г. № 122-3. URL: http://pravo.by/upload/docs/op/H11400122_1389733200.pdf (дата звернення: 29.03.2018).

6. О профилактике правонарушений: Закон Республики Узбекистан от 14.05.2014 г. Дата обновления: 03.01.2018. URL: http://lex.uz/pages/GetAct.aspx?lact_id=2387359 (дата звернення: 29.03.2018).

7. Об основах системы профилактики правонарушений в Российской Федерации: Федеральный Закон от 23.06.2016 г. URL: <https://rg.ru/2016/06/28/profilaktika-dok.html> (дата звернення: 29.03.2018).

8. Про профілактику правопорушень: проект Закону України. URL: <https://cv.court.gov.ua/tu26/6/2358> (дата звернення 14.03.2018).

9. Еникеев З. Д. Совершенство законов и эффективность их применения как важные условия борьбы с преступностью. *Проблемы совершенствования и применения законодательства о борьбе с преступностью*: материалы Всероссийской научно-практической конференции, посвященной 95-летию Башкирского государственного университета. Часть I. Уфа: РИО БашГУ, 2004. URL: <http://kalinovskiy-k.narod.ru/b/ufa20042/enikeev.htm> (дата звернення: 01.04.2018).

10. Трунцевский Ю. В. Российское уголовно-превентивное право: признаки отрасли. *Российский криминологический взгляд*. 2010. №3. С. 165.

11. Зикеев В. А. Понятие криминологического законодательства. *Проблемы современной юридической науки: актуальные вопросы*: сб. науч. трудов по итогам междунар. науч.-практ. конф. Красноярск, 2015. №2. URL: <http://izron.ru/articles/iz-voprosov-okhvatyvaemykh-problemy-sudebnykh-resheniy-vazhneyshee-teoreticheskoe-i-prakticheskoe-z/sektsiya-6-ugolovnoe-pravo-i-kriminologiya-ugolovno-ispolnitelnoe-pravo-spetsialnost-12-00-08/ponyatie-kriminologicheskogo-zakonodatelstva/> (дата звернення: 28.02.2018).

12. Ананич В. А. Введение в криминологию: лекции. Минск: Акад. МВД, 2014. 159 с.

13. Шестаков Д. А. От криминологического законодательства к праву противодействия преступности. *От криминологического законодательства к праву противодействия преступности (проблемы криминологии закона)*: международная беседа (г. Санкт-Петербург, 19 мая 2017 г.). URL: <http://criminologyclub.ru/the-last-sessions/300-2017-05-25-14-18-40.html> (дата звернення: 20.03.2018).

Транслітерація переліку літератури

1. Shestakov D. A. (2013). Kriminologicheskoe zakonodatel'stvo i pravo protivodejstvija prestupnosti [Criminological legislation and right of crime counteraction]. *Kriminologija: vchera, segodnja, zavtra*, 1 (28), 47–50 [in Russian].

2. Gorodetskaja M. A. (2017). Kriminologicheskoe zakonodatel'stvo: sostojanie i perspektivy razvitija v Respublike Belarus' [Criminological

legislative: state and prospects of development in the Republic of Belarus]. *Pravo.by*, 2 (46), 69–75. [in Russian].

3. O profilaktike pravonarushenij v Kyrgyzskoj Respublike: Zakon Kyrgyzskoj Respubliki ot 25.06.2005 g. №82. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=7973. [in Russian].

4. O profilaktike pravonarushenij: Zakon Respubliki Kazahstan ot 29.04.2010 g. № 271-VI. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30657323#pos=3; – 122. [in Russian].

5. Ob osnovah dejatel'nosti po profilaktike pravonarushenij: Zakon Respubliki Belarus' ot 04.01.2014 g. № 122-Z. URL: http://pravo.by/upload/docs/op/H11400122_1389733200.pdf. [in Russian].

6. O profilaktike pravonarushenij: Zakon Respubliki Uzbekistan ot 14.05.2014 g. URL: http://lex.uz/pages/GetAct.aspx?lact_id=2387359. [in Russian].

7. Ob osnovah sistemy profilaktiki pravonarushenij v Rossijskoj Federacii: Federal'nyj Zakon ot 23.06.2016 g. URL: <https://rg.ru/2016/06/28/profilaktika-dok.html>. [in Russian].

8. Pro profilaktiku pravoporushen': proekt Zakonu Ukraïni. URL: <https://cv.court.gov.ua/tu26/6/2358>. [in Russian].

9. Enikeev Z. D. (2004). Sovershenstvo zakonov i jeffektivnost' ih primenenija kak vazhnye uslovija bor'by s prestupnost'ju. Problemy sovershenstvovanija i primenenija zakonodatel'stva o bor'be s prestupnost'ju: proceedings of the Scientific and Practical Conference. Part I. Ufa: RIO BashGU. URL: <http://kalinovsky-k.narod.ru/b/ufa20042/enikeev.htm>. [in Russian].

10. Truncevskij Ju. V. (2010) Rossijskoe ugovolno-preventivnoe pravo: priznaki otrasli. *Rossijskij kriminologicheskij vzgjad*, № 3, 165. [in Russian].

11. Zikeev V. A. (2015). Ponjatie kriminologicheskogo zakonodatel'stva. *Problemy sovremennoj juridicheskoy nauki: aktual'nye voprosy*: proceedings of the Scientific and Practical Conference. Krasnojarsk, № 2. URL: <http://izron.ru/articles/iz-voprosov-okhvatyvaemykh-problemoy-sudebnykh-resheniy-vazhneyshee-teoreticheskoe-i-prakticheskoe-z/sektsiya-6-ugolovnoe-pravo-i-kriminologiya-ugolovno-ispolnitelnoe-pravo-spetsialnost-12-00-08/ponyatie-kriminologicheskogo-zakonodatelstva/>. [in Russian].

12. Ananich V. A. (2014). Vvedenie v kriminologiju: lekicii. Minsk: Akad. MVD. [in Russian].

13. Shestakov D. A. (2017). Ot kriminologicheskogo zakonodatel'stva k pravu protivodejstvija prestupnosti. *Ot kriminologicheskogo zakonodatel'stva k pravu protivodejstvija prestupnosti (problemy kriminologii zakona)*: international conversation. URL: <http://criminologyclub.ru/the-last-session/300-2017-05-25-14-18-40.html>.

Калініна А. В. Кримінологічне законодавство в пострадянських державах

У статті автор надає загальну характеристику та аналізує стан розробки кримінологічного законодавства таких пострадянських держав, як: Республіка Білорусь, Російська Федерація, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка та ін.

Актуальність статті полягає у тому, що оскільки вітчизняна концепція кримінологічного законодавства на теперішній час остаточно не розроблена, а фактично воно є засобом нормативного обмеження злочинності, ознайомлення із досвідом пострадянських держав у цій сфері є необхідним для вітчизняної кримінології.

Мета статті полягає у здійсненні огляду стану і розвитку на теперішній час кримінологічного законодавства у пострадянських державах та виокремлення загальних рис його теоретичної основи.

У результаті дослідження автора було виокремлено такі загальні риси теоретичної основи кримінологічного законодавства пострадянських держав: 1) інституціоналізація окремих нормативних положень в окрему галузь кримінологічного законодавства (визначення його правової природи); 2) варіативність термінологічного апарату; 3) різне розуміння змісту поняття «кримінологічне законодавство»; 4) структурованість кримінологічного законодавства.

Констатується, що в пострадянських державах склалися ґрунтовні передумови для теоретизації положень кримінологічного законодавства, а можливо, навіть і формування кримінологічного права у майбутньому. Адже запобігання злочинності потребує виваженої, чіткої нормативної бази з реальними можливостями реалізації її норм. Для підвищення ефективності превентивної діяльності в Україні аналіз зарубіжного досвіду є необхідним. Незважаючи на те, що кожна колишня республіка СРСР натеper розвивається за власним вектором, в них наявна певна спільність проблем, пов'язаних зі змінами в суспільному укладі після проголошення незалежності.

Акцентується увага на тому, що в Україні не прийнято окремого закону щодо регламентації профілактики правопорушень чи здійснення запобігання злочинності. Прийняття такого акта стане першим кроком для структуризації системи законодавчого забезпечення та створення реальної ефективної моделі запобігання злочинності. Розробка теоретичної основи вітчизняного кримінологічного законодавства є доцільною і перспективною для подальшого наукового пошуку.

Ключові слова: кримінологічне законодавство, запобігання злочинності, профілактика правопорушень.

Калініна А. В. Кримінологическое законодательство в постсоветских государствах

В статье автор дает общую характеристику и анализирует состояние разработки криминалогического законодательства таких постсоветских государств, как: Республика Беларусь, Российская Федерация, Республика Казахстан, Киргизская Республика и др.

Актуальность статьи состоит в том, что поскольку отечественная концепция криминологического законодательства в настоящее время окончательно не разработана, а фактически оно является средством нормативного ограничения преступности, ознакомление с опытом постсоветских государств в этой сфере является необходимым для отечественной криминологии.

Цель статьи состоит в осуществлении обзора состояния и развития на текущее время криминологического законодательства в постсоветских государствах и выделение общих черт его теоретической основы.

В результате исследования автора были выделены такие общие черты теоретической основы криминологического законодательства постсоветских государств: 1) институционализация отдельных нормативных положений в отдельную отрасль криминологического законодательства (определение его правовой природы); 2) вариативность терминологического аппарата; 3) разное понимание содержания понятия «криминологическое законодательство»; 4) структурированность криминологического законодательства.

Констатируется, что в постсоветских государствах сложились основательные предпосылки для теоретизации положений криминологического законодательства, а возможно, даже и формирование криминологического права в будущем. Предупреждение преступности требует основательной, четкой нормативной базы с реальными возможностями реализации ее норм. Для повышения эффективности превентивной деятельности в Украине анализ зарубежного опыта является необходимым. Несмотря на то, что каждая бывшая республика СССР в наше время развивается по собственному вектору, им свойственна некая общность проблем, связанных с изменениями в общественном укладе после провозглашения независимости.

Акцентируется внимание на том, что в Украине не принят отдельный закон по регламентации профилактики правонарушений или осуществлению предупреждения преступности. Принятие такого акта станет первым шагом для структуризации системы законодательного обеспечения и создания реальной эффективной модели предупреждения преступности. Разработка теоретической основы отечественного криминологического законодательства является целесообразным и перспективным для дальнейшего научного поиска.

Ключевые слова: криминологическое законодательство, предупреждение преступности, профилактика правонарушений.

Kalinina A. V. Criminological legislation in the post-USSR countries

The scientific paper is dedicated to the general characteristic and analyses of the status of the criminological legislation in such post-USSR countries as: Republic of Belarus, the Russian Federation, Republic of Kazakstan, the Kyrgyz Republic and others.

The paper's urgency is determined by the fact that nowadays the national conception of criminological legislation isn't develop conclusively. In practice, it is one of the remedies of regulatory restrictions of crime and studying the post-USSR countries experience in this sphere is necessary for domestic criminology.

The paper's goal is to overlook the status and present-day development of the criminological legislation in the post-USSR countries and to emphasize its theoretical base's features.

As a result of the author's research there were emphasized the next common features of the theoretical base of the criminological legislation in post-USSR countries: 1) the institutionalization of some regulations in a separate branch of criminological legislation (the determination of its legal nature); 2) the flexibility of the definitions; 3) different reading of the concept of «criminological legislation»; 4) structuring of the criminological legislation.

It is stressed, that in the post-USSR countries the fundamental preconditions for the theorization of the dispositions of the criminological legislation had been forming. It is also proposed by the scientists of these countries the creating the criminological law in the future. The analysis of the foreign countries' experience in this sphere is need for the effectiveness of the crime prevention activity. Especially it is urgent whereas the same problems, that appeared after the independence proclamation in the post-soviet states.

It is underlined that there is no certain law on regulation of the precrime activity and crime prevention in Ukraine. The adoption of such law will be the first step for the structuring of the native system of legal and regulatory environment of crime prevention. The development of the theoretic base of Ukrainian criminological legislation is a real perspective for the further scientific researches.

Key words: *criminological legislation, crime prevention, precrime activity.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 5 від 10.04.2018 р.)

*Рецензент – доктор юридичних наук, професор
Голіна В. В.*

УДК 343.85

DOI: 10.31359/2079-6242-2018-35-1-68

КІЛЬКІСНІ ТА ЯКІСНІ ПОКАЗНИКИ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ У ФРН (КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА)

А. Ю. Дзюба, молодший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

Постановка проблеми. Виокремлення злочинності неповнолітніх, як одного із самостійних елементів предмета кримінологічної науки, не є новим. Ще в 1923 р. В. Р. Якубсон у своєму дослідженні осіб, що вчинили злочини у неповнолітньому віці, дійшов висновку про те, що вони фактично вчиняють одні й ті самі злочини, що й дорослі. При цьому як суб'єкти злочинів проти власності (у переважній більшості – крадіжок) неповнолітні випереджали дорослих. Так, на 100 осіб, що відбували покарання у вигляді позбавлення волі, відсоток дорослих, засуджених за просту (некваліфіковану) крадіжку, серед усіх ув'язнених складав 31,3%. Водночас серед неповнолітніх той самий показник дорівнював 79,5% [1, с. 208].

М. Н. Гернет, коментуючи роботу В. Р. Якубсона, влучно зазначав, що ці так звані «діти-злочинці» – це «голова» і «золота молодець» сучасної юнацької злочинності. У переважній більшості вони були засуджені та відбували покарання за крадіжку. Деякі з них вже мали на той час судимість. Майже всі вони живуть статевим життям. Багато серед них кокаїністів. Навіть таких, що відверто говорять про те, що від крадіжок не відмовляться [2, с. 40]. Сучасна кримінологічна наука сконцентрувала вивчення кримінальної поведінки підлітків в ювенології – «галузі кримінології, предметом якої є злочинність неповнолітніх, її специфічні фактори, особа неповнолітнього делінквента, а також система заходів боротьби зі злочинністю неповнолітніх» [3, с. 10, 99].

Кримінологічний аналіз будь-якого виду злочинності починається з встановлення статистичних закономірностей, тобто таких,

що виявляються у великій кількості явищ через подолання властивої одиничним елементам випадковості [4, с. 63]. Стосовно досліджуваної проблеми це означає те, що вивчення кількісної сторони злочинів, вчинюваних неповнолітніми та за їх участі, дозволить розкрити якісну своєрідність цього виду злочинності. Кримінологічний аналіз злочинності неповнолітніх пропонується провести шляхом дослідження її рівня, структури та динаміки. У такий спосіб ми спробуємо з'ясувати сучасний стан, основні тенденції поширення цієї злочинності та визначити її видову специфіку.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Серед науковців, які у своїх працях не оминали увагою різні аспекти запобігання злочинам, вчинюваним неповнолітніми, слід назвати М. А. Білоконь, В. В. Голіну, Б. М. Головкина, В. С. Батиргарееву, С. Ф. Денисова, О. М. Литвинова, Є. С. Назимко, О. Ю. Шостко, Н. С. Юзікову та інших дослідників. Компаративістській проблематиці вивчення злочинності неповнолітніх присвячені праці таких учених, як Ю. А. Абросімова, М. І. Бажанов, В. М. Бурдін, О. П. Горох, Т. А. Денисова, О. О. Дудоров, О. О. Житний, Т. Л. Кальченко, А. Ю. Коновалова, В. О. Навроцький, Г. Г. Мошак, М. І. Панов, Є. Ю. Полінський, А. В. Савченко, О. О. Северин, П. П. Сердюк, В. О. Туляков, В. І. Тютюгін, М. І. Хавронюк, П. В. Хряпінський, О. О. Ямкова, А. О. Яровий та інших спеціалістів.

Метою статті є огляд сучасного стану злочинності неповнолітніх у ФРН, дослідження окремих аспектів її структури та динаміки. Емпіричною базою вивчення рівня й динаміки злочинів, що вчиняються неповнолітніми у ФРН, виступає база даних Поліцейської кримінальної статистики (ПКС) та даних Федеральної судової статистики (табл. 1).

Виклад основного матеріалу дослідження. Традиційно злочинність у ФРН, як і в Україні, вираховується за трьома основними одиницями вимірювання: 1) фактично вчиненими злочинами; 2) особами, що вчинили злочини; 3) за кримінальними справами, що складають основу єдиного обліку злочинності. Крім того, існує розрахунок злочинності за кількістю осіб, засуджених за вчинені ними злочини [5, с. 80, 83–86].

Отже, почнемо аналіз з використання як одиниці вимірювання кількості зареєстрованих злочинів. Спочатку проаналізуємо зміни

кількісних показників у системі загальної злочинності за даними ПКС.

Таблиця 1

Зміна кількості населення, загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, та частоти їх вчинення

Рік	Громадян станом на 01.01*	Зміна щодо попереднього року в %	Випадків	Зміна щодо попереднього року в %	Частота**	Зміна щодо попереднього року в %	Пояснення (коефіцієнт)
1999	82.037.000	0,0	6.302.316	-2,4	7.682	-2,4	52,8
2000	82.163.500	0,2	6.264.723	-0,6	7.625	-0,7	53,2
2001	82.259.500	0,1	6.363.865	1,6	7.736	1,5	53,1
2002	82.440.300	0,2	6.507.394	2,3	7.893	2,0	52,6
2003	82.536.700	0,1	6.572.135	1,0	7.963	0,9	53,1
2004	82.531.700	0,0	6.633.156	0,9	8.037	0,9	54,2
2005	82.501.000	0,0	6.391.715	-3,6	7.747	-3,6	55,0
2006	82.438.000	-0,1	6.304.223	-1,4	7.647	-1,3	55,4
2007	82.314.900	-0,1	6.284.661	-0,3	7.635	-0,2	55,0
2008***	82.217.800	-0,1	6.114.128	-2,7	7.436	-2,6	54,8
2009***	82.002.400	-0,3	6.054.330	-1,0	7.383	-0,7	55,6
2010	81.802.300	-0,2	5.933.278	-2,0	7.327	-1,8	56,0
2011	81.751.602	-0,1	5.990.679	1,0	7.404	1,0	54,7
2012	81.843.743	0,1	5.997.040	0,1	7.327	0,0	54,4
2013****	80.523.746	...	5.961.662	-0,6	7.404	...	54,5
2014	80.767.463	0,3	6.082.064	2,0	7.530	1,7	54,9
2015	81.197.537	0,5	6.330.649	4,1	7.797	3,5	56,3
2016	82.175.684	1,2	6.372.526	0,7	7.755	-0,5	56,2

* Джерело: Федеральна статистична служба, Вісбаден, 2016 р.

** Частота: випадки на кожні 100.000 громадян.

*** За 2008 р. 7.335 випадків у Баварії не можуть бути переданими до федеральних даних з технічних причин. За 2009 р. 9.372 випадків у Берліні не можуть бути переданими до федеральних даних з технічних причин.

**** Через оновлення федерального банку даних стосовно загальної кількості населення (перепис 2011 р.) неможливо відслідкувати відповідні зміни щодо попередніх років.

(Джерело: PKS 2016, S. 24) [6].

Загальна частота вчинення злочинів (тобто розрахунок загальної кількості вчинених злочинів на кожні 100.000 населення, як важливий індикатор загальної картини злочинності) зростає лише у порівнянні з 1992 р. у зв'язку з включенням нових федеральних земель до складу ФРН, починаючи з 1993 р.

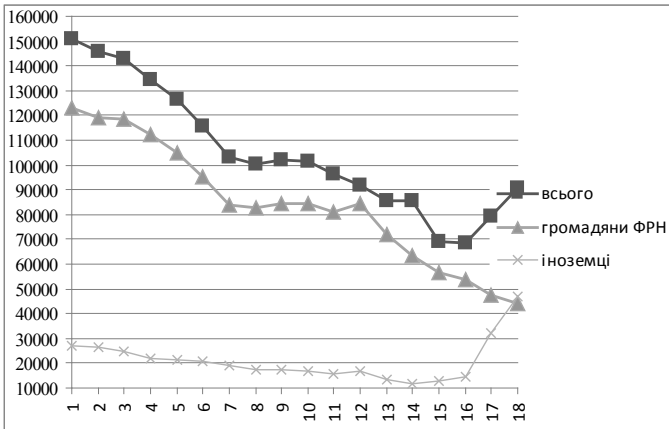

Рис. 1. Динаміка кількості підозрюваних дітей, що вчинили суспільно-небезпечні діяння у віці до 14 років (Джерело: PKS 2016, S. 24) [7].

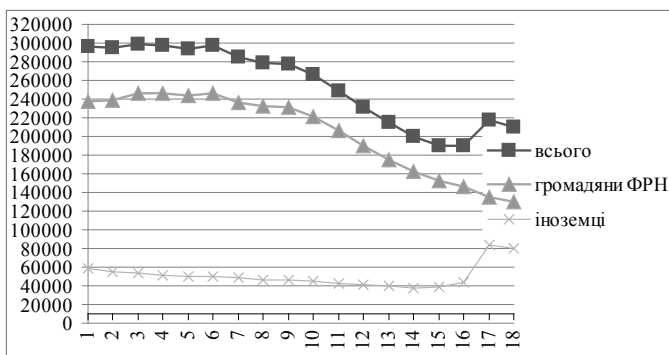

Рис. 2. Динаміка кількості підозрюваних неповнолітніх (від 14 до 18 років) (Джерело: PKS 2016, S. 24) [8].

Так само й у ситуації з неповнолітніми – має місце незначне збільшення кількості підозрюваних відразу після об'єднання ФРН та НДР. Однак з 1998 р. вказане зростання зупинилося і останнім часом кількість підозрюваних неповнолітніх стабільно знижується.

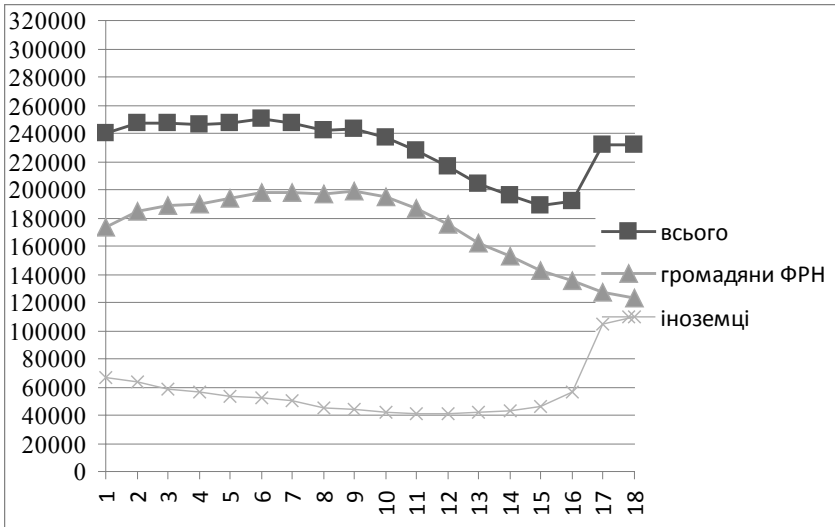

Рис. 3. Динаміка кількості підозрюваних підлітків (віком від 18 до 21 року)

(Джерело: PKS 2016, S. 26) [9].

У випадку з підлітковою злочинністю спостерігається незначне зменшення кількості підозрюваних, починаючи з 2000 р. Звертає на себе увагу той факт, що початкове збільшення зберігається лише щодо етнічних меншин. Водночас кількість підозрюваних-підлітків «не німецького» походження стабільно зменшується, починаючи з 1993 р.

Ситуацію щодо зміни кількості підозрюваних неповнолітніх у ФРН суттєво доповнює коефіцієнт підозрюваних осіб (КПО), оскільки він враховує демографічні зміни.

Таблиця 2

**Зміна кількості підозрюваних осіб
за різними віковими групами**

Рік	Підозрювані – громадяни ФРН											
	Всього			Діти (від 8 до 14 р.)			Неповнолітні (від 14 до 18 р.)			Підлітки (від 18 до 21 р.)		
	абсолютна кількість з 8 р.	КПО* з 8 р.	зміна у %	абсолютна кількість	КПО*	зміна у %	абсолютна кількість	КПО*	зміна у %	абсолютна кількість	КПО*	зміна у %
1998	1.691.418	2.449	2,8	125.713	2.417	6,6	240.400	7.288	2,7	168.853	7.271	4,0
1999	1.661.919	2.399	-2,0	123.351	2.341	-3,1	237.909	7.226	0,9	173.813	7.243	-0,4
2000	1.697.263	2.444	1,9	119.348	2.274	-2,9	238.990	7.258	0,4	184.467	7.476	3,2
2001	1.712.228	2.461	0,7	118.276	2.292	0,8	245.746	7.416	2,2	188.227	7.440	-0,5
2002	1.759.231	2.525	2,6	112.406	2.227	-2,8	246.643	7.332	-1,1	186.622	7.506	0,9
2003	1.801.411	2.584	2,3	104.757	2.147	-3,6	244.098	7.102	-3,1	194.350	7.717	2,8
2004	1.837.283	2.634	1,9	95.232	2.000	-6,9	246.679	7.094	-0,1	198.265	7.921	2,6
2005	1.793.547	2.570	-2,4	83.978	1.815	-9,3	236.042	6.744	-4,9	197.651	7.795	-1,6
2006	1.780.091	2.551	-0,8	82.931	1.819	0,2	232.736	6.799	0,8	196.710	7.618	-2,3
2007	1.804.605	2.586	1,4	84.361	1.861	2,3	231.419	7.029	3,4	198.778	7.519	1,3
2008	1.784.627	2.560	-1,0	84.391	1.879	0,9	220.914	6.973	-0,8	195.040	7.362	-2,1
2009	1.721.124	2.477	...	77.375	1.801	...	205.775	6.853	...	186.896	7.042	...
2010	1.677.541	2.417	-2,4	73.720	1.716	-4,7	189.907	6.511	-5,0	175.488	6.866	-2,5
2011	1.628.314	2.344	-3,0	72.039	1.612	-6,0	175.002	6.058	-6,9	162.447	6.625	-3,5
2012	1.588.895	2.295	-2,1	60.785	1.448	-10,2	162.471	5.616	-7,1	152.989	6.597	-0,4
2013	1.553.066	2.260	...	53.844	1.283	...	152.054	5.211	...	142.590	6.413	...
2014	1.529.566	2.230	-1,3	51.101	1.232	-4,0	146.777	5.010	-3,9	135.565	6.239	-2,7
2015	1.454.761	2.125	-4,7	44.944	1.108	-10,1	134.782	4.604	-8,1	126.897	5.797	-7,1
2016	1.404.955	2.057	-3,2	41.794	1.040	-6,1	130.152		-2,2	122.832	5.528	-4,6

* Коефіцієнт підозрюваних осіб КПО (Tatverdächtigenbelastungszahl TVBZ) – кількість підозрюваних на кожні 100 000 осіб кожної вікової групи

(Джерело: PKS 2016, Band 3., S. 95) [10].

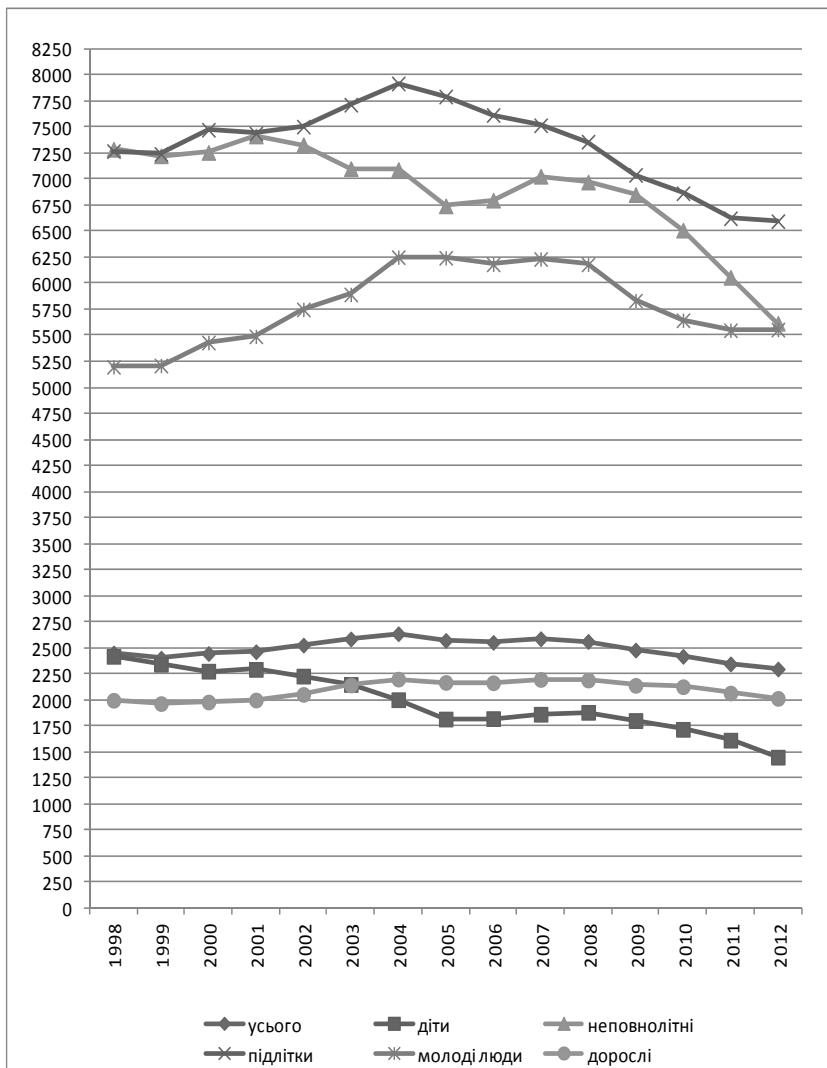

Рис. 4. Зміна кількості підозрюваних у злочинах осіб у ФРН за період з 1998 р.

* TVBZ Кількість підозрюваних осіб (кількість підозрюваних на кожні 100 000 осіб кожної вікової групи) [11].

Виходячи з даних ПКС, приріст злочинності серед неповнолітніх в дев'яності роки не лише призупинився, а й знову почав скорочуватися. Це стосується також і показників дитячої делінквентності. Водночас, починаючи з 2012 р., спостерігається незначний приріст такої злочинності.

Втім, якщо порівнювати кількість підозрюваних і кількість засуджених, то можна поставити під сумнів тенденцію до зростання злочинності серед неповнолітніх.

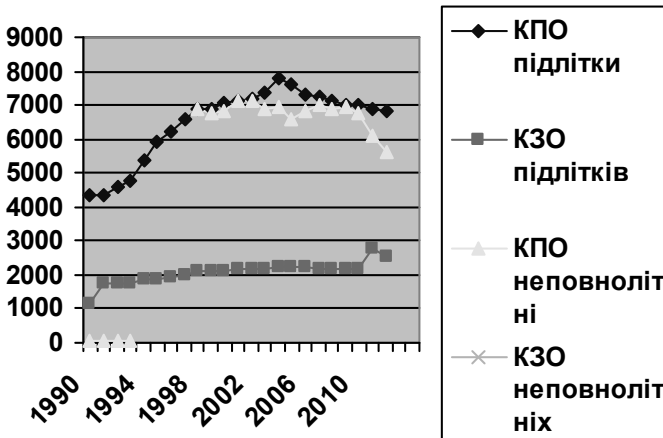

Рис. 5. Порівняння кількості підозрюваних та кількості засуджених осіб (за колом деліктів: кримінальні правопорушення загалом, не враховуючи дорожньо-транспортних деліктів; за колом осіб: лише підозрювані (засуджені))

При порівнянні кількості підозрюваних і кількості засуджених з'ясується, що кількість засуджених якщо й зростає, то дуже несуттєво. Таким чином, розрив між даними поліцейської статистики щодо підозрюваних і даними судової статистики щодо засуджених збільшується ще більше. Така сама ситуація спостерігається й щодо тяжких злочинів [12, с. 520].

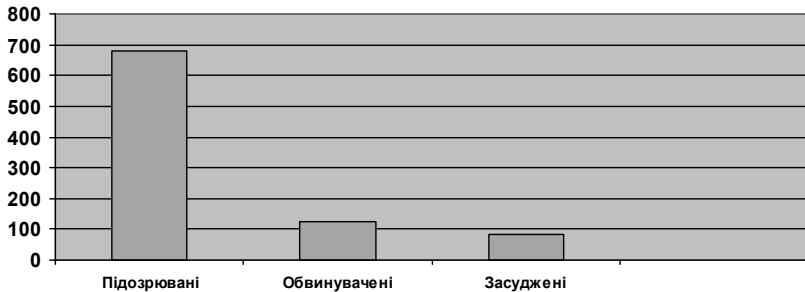

Рис. 6. Неповнолітні підозрювані, обвинувачені та засуджені за зґвалтування та особливо тяжкі сексуальні посягання у 2012 р. (§§ 177 пп. 2, 3, 4, 178 КК ФРН) [13, с. 23]

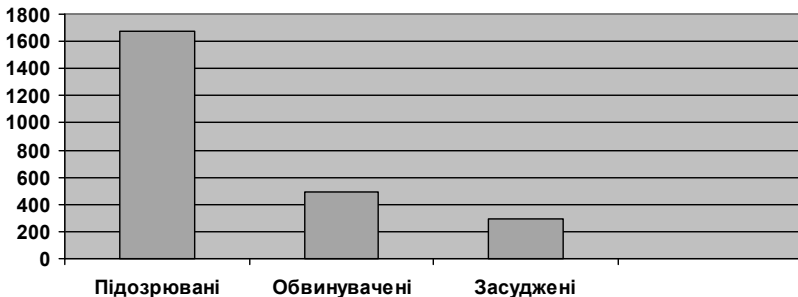

Рис. 7. Неповнолітні підозрювані, обвинувачені та засуджені за сексуальне насильство над дітьми у 2012 р. (§§ 176, 176а, 176b КК ФРН)

У 2012 р. по всій Німеччині поліцією було зафіксовано майже шість мільйонів правопорушень. Упродовж десяти років, починаючи з 2003 р., ця цифра є значно нижчою у порівнянні з піком приросту злочинності, який прийшовся на 2004 р. із більш ніж 6,6 мільйонів злочинів (-9,6%) [14, с. 24]. Порівнюючи показники рівня злочинності у 2011 та 2012 рр., загальна чисельність зареєстрованих злочинів залишається практично незмінною.

Серед найбільш розповсюджених кримінальних правопорушень у *структурі молодіжної злочинності* беззаперечно доміну-

ють крадіжки без обтяжуючих обставин (зокрема, крадіжки з магазинів і такі, що пов'язані з пошкодженням майна). Масова частка таких діянь складала у 2009 р. у дітей (віком до 14 р.) : чоловічої статі – 43,0%, жіночої статі – 65,2%; а у неповнолітніх (від 14 до 18 р.) хлопців – 30,4% та дівчат – 48,2%. Цей вид протиправних діянь за даними ПКС має найбільшу масову частку серед інших видів зареєстрованих злочинів (2,4 мільйонів зареєстрованих крадіжок у 2012 р.), що становить масову частку у 39,7% від усіх злочинів.

Наступні місця за поширеністю у загальній структурі злочинності серед неповнолітніх займають: шахрайство (16,0%), пошкодження майна (11,2%), умисні легкі тілесні пошкодження (6,4%), а також правопорушення, пов'язані з вживанням наркотиків (4,0%). Насильницькі посягання, які часто є предметом висвітлення у ЗМІ, охоплюють лише 3,3% від усіх злочинів. Серед останніх у статистиці ПКС окремо відображаються умисне вбивство та вбивство за необережністю, розбій, нанесення тяжких тілесних ушкоджень і зґвалтування. За винятком умисних легких тілесних ушкоджень, кількість інших насильницьких кримінальних правопорушень у 2012 р. помітно зменшилась. Порівнюючи рівень зареєстрованої за десятирічний період насильницької злочинності, можна констатувати їх помітне зниження. Тенденція до зменшення можна прослідкувати також серед правопорушень, пов'язаних з шахрайством, пік приросту яких припав на 2010 р., після чого стрімко зменшувался.

Крадіжка має найбільшу масову частку серед інших злочинів. Однак за останні роки її динаміка щодо приросту дещо сповільнилася. Так, починаючи з 2008 р., кількість крадіжок залишається майже незмінною. Масова частка насильницьких злочинів після 2007 р., досягнувши свого піку, знизилася у 2012 р. на 10,5%. Збільшення кількості умисних легких тілесних ушкоджень (з 2003 р. приріст на 22,6%) відбулося за рахунок відносно невеликої кількості злочинів: варто відзначити, що до цієї категорії злочинів відноситься також значна кількість випадків, пов'язаних з проникненням у житло (коефіцієнт приросту з 2006 р. – на 35,8%; станом на 2012 р. становить 2,4% від усіх зареєстрованих злочинів).

Таблиця 3

Розподіл підозрюваних дітей і неповнолітніх підлітків за окремими кримінальними правопорушеннями (групами правопорушень)

Ключ	Правопорушення/ групи правопорушень	Діти (0<14)		Неповнолітні (14<18)	
		Чоловіки, кількість у %	Жінки, кількість у %	Чоловіки, кількість у %	Жінки, кількість у %
--	Усього злочинів	48.315 100,0	20.360 100,0	132.966 100,0	57.239 100,0
010000 +020000	Умисне та необережне вбивство	12 0,0	0 0,0	128 0,1	12 0,0
111000	Примус до сексуальних дій: згвалтування § 177 (пп. 2, 3 і 4); § 178 КК ФРН	81 0,2	0 0,0	672 0,5	9 0,0
210000	Грабіж	859 1,8	137 0,7	5.839 4,4	681 1,2
222000	Небезпечні (§ 224 КК ФРН) і тяжкі тілесні ушкодження	5.352 11,1	1.097 5,2	14.685 11,0	3.494 6,1
224000	(Умисні легкі) тілесні ушкодження	7.427 15,4	1.851 8,8	19.823 14,9	6.700 11,7
230000	Злочини проти особистої свободи	2017 4,2	608 2,9	7.320 5,5	2.265 4,0
3***00	Крадіжка без обтяжуючих обставин	17.206 35,6	11.203 53,4	36.034 27,1	24.243 42,4
4***00	Крадіжка з обтяжуючими обставинами	2.779 5,8	601 2,9	13.161 9,9	1.948 3,4
510000	Шахрайство	1.200 2,5	873 4,2	15.076 11,3	9.527 16,6
520000 530000	Розтрата Привласнення	20,0 5951,2	20,0 2001,0	290,0 3.6852,8	150,0 1.1802,1
540000	Підробка документів	145 0,3	109 0,5	2.632 2,0	1.542 2,7
620000	Порушення громадського порядку і злочини проти громадського порядку	1.870 3,9	706 3,4	9.287 7,0	2.674 4,7

Продовження табл. 3

Ключ	Правопорушення/ групи правопорушень	Діти (0<14)		Неповнолітні (14<18)	
		Чоловіки, кількість у %	Жінки, кількість у %	Чоловіки, кількість у %	Жінки, кількість у %
630000	Перешкоджання здійсненню правосуддя	222 0,5	49 0,2	2.034 1,5	513 0,9
640000	Підпал та порушення правил пожежної безпеки	1.027 2,1	167 0,8	1.034 0,8	155 0,3
650000	Конкурентні, корупційні та посадові злочини	0 0,0	0 0,0	1 0,0	1 0,0
671000	Порушення зобов'язань з технічного обслуговування	0 0,0	0 0,0	13 0,0	0 0,0
673000 674000	Образа Пошкодження майна	2.6225,4 10.08320,9	1.568 ,5 1.8979,1	8.9686,7 21.34116,1	5.2929,2 3.0435,3
676000	Злочини проти довікля	130,0	00,0	650,0	50,0
710000	Порушення спеціального кримінального законодавства у бізнес-секторі	95 0,2	69 0,3	663 0,5	293 0,5
725000	Правопорушення проти проживання, процедур надання притулку та свободи пересування у межах законодавства ЄС	1.962 4,1	1.749 8,3	6.267 4,7	1.546 2,7
726000 730000	Кримінальні злочини із застосуванням вибухових речовин, зброї та законів ведення війни Злочини, пов'язані з наркотиками (наркотичні)	4490,9 7351,5	130,1 2721,3	3.3622,5 21.44216,1	1360,2 4.0047,0

(Джерело: PKS 2013, S. 69).

Отже, молодіжна злочинність характеризується передусім як *Bagatelkriminalität* («дрібна злочинність»). Навіть помітний приріст насильницьких правопорушень, що відмічався з 1994 р., зупинився і почав зменшуватися, починаючи з 2007/2008 р. (за даними ПКС). Кількість засуджених молодих людей за даними судової статистики також помітно знизилася, що свідчить про загальне скорочення рівня молодіжної злочинності у ФРН.

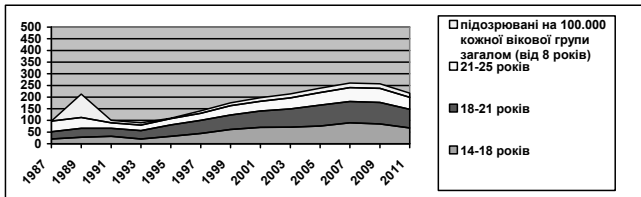

Рис. 8. Огляд кількості німецьких підозрюваних підлітків за віковою ознакою, починаючи з 1987 по 2011 р. (небезпечні (§ 224 КК ФРН) і тяжкі тілесні ушкодження)

(Джерело: ДЛ (Німецьке об'єднання молодіжної судової допомоги) запобігання молодіжній злочинності, числа, дати, факти про насильство серед молоді, станом на червень 2013, стор. 4)

Що стосується статистики засуджених молодих людей на кожні 100 000 осіб серед осудного населення Західної Німеччини до її об'єднання, включаючи західний Берлін (в тому числі з 1995 р. з урахуванням об'єданого міста Берлін), щодо нанесення тяжких та небезпечних (§ 224 КК ФРН) тілесних ушкоджень.

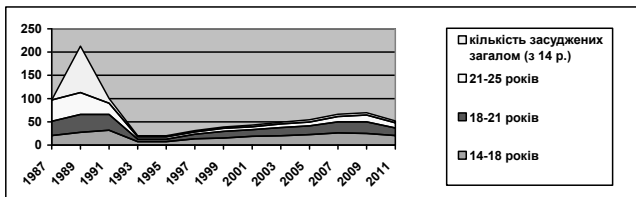

Рис. 9.

(Джерело: ДЛ (Німецьке об'єднання молодіжної судової допомоги) запобігання молодіжній злочинності, числа, дати, факти про насильство серед молоді, станом на червень 2013, стор. 7)

Дослідження латентної злочинності у ФРН ми так само свідомо обмежуємо злочинністю неповнолітніх. Згідно з результатами аналізу, проведеного кримінологічним науково-дослідним інститутом Нижньої Саксонії, за період з 2007 по 2008 р., виходячи із загальної кількості респондентів у 44.610 осіб (учнів 9-х класів загальноосвітніх шкіл), науковці дійшли висновку, що молоді люди найчастіше вдавалися до протиправного пошкодження майна (14,6%) та крадіжок у магазинах (13,3%). Ставилося питання про вчинення відповідних діянь протягом останніх 12 місяців з моменту проходження респондентами відповідного опитування. Третє місце у рейтингу молодіжних правопорушень займають легкі тілесні ушкодження (11,7%). За показниками результатів дослідження тяжкі правопорушення, такі як тяжкі тілесні ушкодження, вчинені групою осіб або з використанням зброї, та насильницькі грабежі нараховують від 2,9% до 2,5%.

В цілому до 33,9% респондентів зазначали про як мінімум одне правопорушення, 13,5% осіб повідомляли, що вчинили мінімум одне протиправне діяння, пов'язане з насильством. При цьому усвідомлення поняття та меж самого насильства можна поставити під сумнів, оскільки результати опитування, зокрема, показали, що більшість респондентів прирівнюють сексуальне насильство до сексуальних ненасильницьких проявів [15, с. 112–119].

Дослідження латентності молодіжної злочинності ISRD-2, проведене у період з листопада 2005 по лютий 2007 р., на підставі письмового опитування учнів 12–16-річного віку усіх типів шкіл у Німеччині [16], дозволило дійти висновку, що 30,9% респондентів вчиняли правопорушення у передуючому опитуванню році. Менше 5% повідомили, що вони скоїли тяжкий злочин – за класифікацією дослідження від найменш тяжкого до найбільш тяжкого: крадіжка велосипеда, мопеда або крадіжка скутера; крадіжка з автомобіля; крадіжка з проникненням у житло; серйозні тілесні ушкодження; грабїж; вимагання. У міжнародному вимірі ФРН, відповідно до стандартів ISRD (International Self-Report Delinquency), має рівень злочинності нижче середнього. Рівень корисливої злочинності серед неповнолітніх у Німеччині досить низький (у порівнянні з іншими країнами – учасницями проекту) [17].

На сьогодні участь у зборі даних для міжнародного проекту ISRD-3, який було розпочато у 2012 р. і планується завершити у 2018 р., взяли 35 країн [18]. Станом на літо 2014 р. 13 країн завершили свою роботу на місцях, серед яких фінішувала й Україна (зі збором даних із вибіркою у 1700 респондентів) [19]. ISRD-3 фокусується на емпіричній перевірці низки теорій: теорії ситуаційних дій, інституційній теорії аномії і процесуальної теорії справедливості. Окремі аспекти дослідження ґрунтуються на теоріях соціального контролю, кримінальних можливостей та соціальної дезорганізації [20]. Дані, отримані у результаті опитувань ISRD, доповнюють специфічну картину масштабів злочинності, що складається на підставі офіційних джерел та за оцінками жертв злочинних посягань. Це природно, оскільки на отриманий результат впливає метод дослідження [21, с. 113–118].

Підбиваючи підсумок, слід погодитись із висновками, зробленими Федеральним урядом ФРН, який у своїй оцінці латентної молодіжної злочинності, що враховує як географією злочинності, так і різні часові періоди, «свідчить про те, що судження про зростання злочинності неповнолітніх не знаходить свого емпіричного обґрунтування. Наявні дані свідчать, що має місце зниження злочинності серед неповнолітніх у таких групах злочинів, як злочини проти власності, насильницькі злочини, серед яких не лише грабежі, а й нанесення тілесних ушкоджень... Така тенденція зниження злочинності серед неповнолітніх видається підкріпленою теоретично та ілюструється емпірично» [22, с. 398].

Перелік літератури

1. Якубсон В. Р. «Дети-преступники» в исправительно-трудовом доме. Москва, 1924. 208 с.
2. Гернет М. Н. Предисловие к книге: Преступный мир Москвы. Москва, 1924. 40 с.
3. Максимов С. В. Криминология в схемах. Москва, 1997.
4. Савюк Л. К. Правовая статистика: учебник. Москва, 2002. 63 с.
5. Лунеев В. В. Юридическая статистика: учебник. Москва, 1999.
6. Anteile, Entwicklung und räumliche Verteilung der registrierten Straftaten. Bericht zur PKS 2016, Band 3. URL: file:///C:/Users/%D0%AE%D0%BB%D1%8F/Downloads/pks2016ImkBericht.pdf.

7. Tatverdächtige Kinder (bis unter 14 Jahre) / PKS Berichtsjahr 2016, Band 3. URL: <file:///C:/Users/Night/Downloads/pks2016Jahrbuch3TV.pdf>.
8. Tatverdächtige Jugendliche (14 bis unter 18 Jahre) / PKS Berichtsjahr 2016, Band 3. – URL: <file:///C:/Users/Night/Downloads/pks2016Jahrbuch3TV.pdf>.
9. Tatverdächtige Heranwachsende (18 bis unter 21 Jahre) / PKS Berichtsjahr 2016, Band 3. URL: <file:///C:/Users/Night/Downloads/pks2016Jahrbuch3TV.pdf>.
10. Tatverdächtigenbelastung Deutscher / PKS Berichtsjahr 2016, Band 3. URL: <file:///C:/Users/Night/Downloads/pks2016Jahrbuch3TV.pdf>.
11. Tatverdächtige Heranwachsende (18 bis unter 21 Jahre) / PKS Berichtsjahr 2012, S. 101 – URL: <file:///C:/Users/Night/Downloads/pks2016Jahrbuch3TV.pdf>.
12. Walter, Neubacher. Jugendkriminalität , 4. Aufl, Rn. 520.
13. Ostendorf H. Jugendstrafrecht. Baden-Baden: Nomos, 2015. S. 23.
14. Baier D., Pfeiffer C., Rabold S. Jugendliche in Deutschland als Opfer und Täter von Gewalt – Erkenntnisse einer deutschlandweiten Repräsentativbefragung, in: Zeitschrift für Jugendkriminalität und Jugendhilfe, 2009. pp. 112–119.
15. International Self-Report Delinquency. URL: <https://web.northeastern.edu/isrd/isrd2/>.
16. Enzmann D., Junger-Tas J. Selbstberichte Jugenddelinquenz in Europa, in: Zeitschrift für Jugendkriminalität und Jugendhilfe, 2009. pp. 119–128.
17. International Self-Report Delinquency Study (ISRD) / ISRD-3. URL: <http://www.northeastern.edu/isrd/isrd3>.
18. Lukash, Anastasiia, Killias, Martin, Dzyuba, Anastasiia. (2014). *First results of ISRD-3 in Ukraine*. – Paper presented at the 14th Annual Conference of the European Society of Criminology, Prague.
19. International Self-Report Delinquency Study (ISRD) / ISRD-3. URL: <http://www.northeastern.edu/isrd/login>.
20. Дзюба А. Ю. Деякі аспекти вивчення жертв латентних злочинів у закордонних віктимологічних дослідженнях. *Форум права*. 2016. №4. С. 113–118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.

Транслітерація переліку літератури

1. Jakubson, V. R. (1924). «Deti-prestupniki» v ispravitel'no-trudovom dome. Moskow. [in Russian].
2. Gernet, M. N. (1924). Predislovie k knige: Prestupnyj mir Moskvu. Moskow. [in Russian].

3. Maksimov, S. V. (1997). Kriminologija v shemah. Moskow. [in Russian].
4. Savjuk, L. K. (2002). Pravovaja statistika. Moskow. [in Russian].
5. Luneev, V. V. (1999). Juridicheskaja statistika: uchebnik. Moskow. [in Russian].
6. Anteile, Entwicklung und räumliche Verteilung der registrierten Straftaten. Bericht zur PKS 2016, Band 3. URL: <file:///C:/Users/%D0%AE%D0%BB%D1%8F/Downloads/pks2016ImkBericht.pdf>.
7. Tatverdächtige Kinder (bis unter 14 Jahre) / PKS Berichtsjahr 2016, Band 3. URL: <file:///C:/Users/Night/Downloads/pks2016Jahrbuch3TV.pdf>.
8. Tatverdächtige Jugendliche (14 bis unter 18 Jahre) / PKS Berichtsjahr 2016, Band 3. – URL: <file:///C:/Users/Night/Downloads/pks2016Jahrbuch3TV.pdf>.
9. Tatverdächtige Heranwachsende (18 bis unter 21 Jahre) / PKS Berichtsjahr 2016, Band 3. URL: <file:///C:/Users/Night/Downloads/pks2016Jahrbuch3TV.pdf>.
10. Tatverdächtigenbelastung Deutscher / PKS Berichtsjahr 2016, Band 3. URL: <file:///C:/Users/Night/Downloads/pks2016Jahrbuch3TV.pdf>.
11. Tatverdächtige Heranwachsende (18 bis unter 21 Jahre) / PKS Berichtsjahr 2012, S. 101 – URL: <file:///C:/Users/Night/Downloads/pks2016Jahrbuch3TV.pdf>.
12. Walter, Neubacher. Jugendkriminalität , 4. Aufl, Rn. 520.
13. Ostendorf, H. (2015). Jugendstrafrecht. Baden-Baden: Nomos, p. 23.
14. Baier, D., Pfeiffer, C., Rabold, S. (2009). Jugendliche in Deutschland als Opfer und Täter von Gewalt – Erkenntnisse einer deutschlandweiten Repräsentativbefragung, in: Zeitschrift für Jugendkriminalität und Jugendhilfe. pp. 112–119.
15. International Self-Report Delinquency URL: <https://web.northeastern.edu/isrd/isrd2/>.
16. Enzmann, D., Junger-Tas, J. (2009). Selbstberichte Jugenddelinquenz in Europa, in: Zeitschrift für Jugendkriminalität und Jugendhilfe. pp. 119–128.
17. International Self-Report Delinquency Study (ISRD) / ISRD-3 URL: <http://www.northeastern.edu/isrd/isrd3>.
18. Lukash, Anastasiia, Killias, Martin, Dzyuba, Anastasiia. (2014). *First results of ISRD-3 in Ukraine*. – Paper presented at the 14th Annual Conference of the European Society of Criminology, Prague.
19. International Self-Report Delinquency Study (ISRD) / ISRD-3 URL: <http://www.northeastern.edu/isrd/login>.
20. Dziuba, A. Yu. (2016). Deiaki aspekty vyvchennia zhertv latentnykh zlochyniv u zakordonnykh viktymolohichnykh doslidzhenniakh. *Forum prava*, 4. pp. 113–118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index. [in Ukrainian].

Дзюба А. Ю. Кількісні та якісні показники злочинності неповнолітніх у ФРН (кримінологічна характеристика)

Протягом кількох останніх років у ФРН спостерігається зниження злочинності серед неповнолітніх. Позитивна тенденція до спаду молодіжної злочинності була відмічена під час презентації Поліцейської кримінальної статистики (ПКС) у травні 2016 р. Констатується суттєве скорочення насильницьких злочинів серед молоді.

Водночас, згідно з даними ПКС за 2016 р., вчинення окремих видів злочинів неповнолітніми децю зросло (зокрема, крадіжок з проникненням, інтернет-злочинність). Саме тому ми виходимо з диференційованого підходу щодо аналізу структури злочинності, її рівня та динаміки.

Для підтвердження у цілому позитивної тенденції скорочення злочинності неповнолітніх ми спираємося на результати аналізу латентності цього сегменту злочинності. Традиційно злочинність у ФРН, як і в Україні, вираховується за трьома основними одиницями вимірювання: 1) фактично вчиненими злочинами; 2) особами, що вчинили злочини; 3) за кримінальними справами, що складають основу єдиного обліку злочинності. Крім того, існує розрахунок злочинності за кількістю осіб, засуджених за вчинені ними злочини. Таким чином, у статті зроблено аналіз з використанням одиниці вимірювання кількості зареєстрованих злочинів.

Підбиваючи підсумок проведеного дослідження, слід погодитись з висновками, зробленими Федеральним урядом ФРН, який у своїй оцінці латентної молодіжної злочинності, що враховує як географію злочинності, так і різні часові періоди, «свідчить про те, що судження про зростання злочинності неповнолітніх не знаходить свого емпіричного обґрунтування. Наявні дані свідчать, що має місце зниження злочинності серед неповнолітніх у таких групах злочинів, як злочини проти власності, насильницькі злочини, серед яких не лише грабежі, а й нанесення тілесних ушкоджень... Така тенденція зниження злочинності серед неповнолітніх видається підкріпленою теоретично та ілюструється емпірично».

Ключові слова: злочинність неповнолітніх, превенція та запобігання злочинності неповнолітніх, латентна молодіжна злочинність.

Дзюба А. Ю. Количественные и качественные показатели преступности несовершеннолетних в ФРГ (кримінологіческая характеристика)

В течение нескольких последних лет в ФРГ наблюдается снижение преступности среди несовершеннолетних. Положительная тенденция к спаду молодежной преступности была отмечена во время презентации Полициейской уголовной статистики (ППС) в мае 2016 г. Констатируется существенное сокращение насильственных преступлений среди молодежи.

В то же время, согласно данным ПКС за 2016 г., совершение отдельных видов преступлений несовершеннолетними несколько возросло (в частности, краж с проникновением, интернет-преступность). Именно поэтому, мы исходим из дифференцированного подхода к анализу структуры преступности, ее уровня и динамики.

Для подтверждения в целом положительной тенденции сокращения преступности несовершеннолетних мы опираемся на результаты анализа латентности данного сегмента преступности. Традиционно преступность в ФРГ, как и в Украине, рассчитывается по трем основным единицам измерения: 1) фактически совершенным преступлениям; 2) лицам, совершившим преступления; 3) по уголовным делам, составляющих основу единого учета преступности. Кроме того, существует расчет преступности по количеству лиц, осужденных за совершенные ими преступления. Таким образом, в статье сделан анализ по использованию единицы измерения количества зарегистрированных преступлений.

Подводя итог проведенного исследования, следует согласиться с выводами, сделанными Федеральным правительством ФРГ, который в своей оценке латентной молодежной преступности, учитывающий как географию преступности, так и различные временные периоды, «свидетельствует о том, что суждения о росте преступности несовершеннолетних не находят своего эмпирического обоснования. Имеющиеся данные свидетельствуют, что имеет место снижение преступности среди несовершеннолетних в таких группах преступлений, как преступления против собственности, насильственные преступления, среди которых не только грабежи, но и нанесение телесных повреждений... Такая тенденция снижения преступности среди несовершеннолетних кажется подкрепленной теорией и иллюстрируется эмпирически».

Ключевые слова: преступность несовершеннолетних, превенция и предупреждение преступности несовершеннолетних, латентная молодежная преступность.

Dziuba A. Yu. Quantitative and qualitative indicators of juvenile delinquency in the Federal Republic of Germany (criminological characteristic)

Over the past few years, the Federal Republic of Germany has experienced a decline in juvenile delinquency. A positive tendency towards a decline in youth crime was noted during the presentation of the Police Criminal Statistics (PCC) in May 2016. A significant reduction of violent crimes among young people is stated.

At the same time, according to the PCC data for 2016, the commission of certain types of crimes by juveniles has increased somewhat (in particular, burglary, Internet criminality). That is why we proceed from a differentiated approach to the analysis of the structure of crime, its level and dynamics.

To confirm the overall positive tendency of juvenile delinquency reduction, we rely on the analysis of the latency of this segment of crime. Traditionally, crime in the Federal Republic of Germany, as in Ukraine, is estimated according to the three main units of measurement: 1) actually committed crimes; 2) persons who have committed crimes; 3) criminal cases, which form the basis of a single crime record. In addition, there is an estimation of crime according to the number of persons convicted of crimes committed by them. Thus, the article makes an analysis on using the unit of measure of the number of registered crimes.

Summing up the study, one should agree with the conclusions made by the Federal Government of the Federal Republic of Germany, which, in its assessment of latent youth

crime, taking into account both the geography of crime and different time periods, «testifies that judgments on the growth of juvenile delinquency do not find their empirical justification. The available data suggest, that there has been a reduction in juvenile delinquency in such groups of crimes as property crimes, violent crimes, including not only theft, but also infliction of bodily harm ... Such a tendency of juvenile delinquency reduction appears to be backed up theoretically and is empirically illustrated».

Key words: *juvenile delinquency, prevention and prevention of juvenile delinquency, latent youth crime.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору вивчення проблем злочинності та її причин НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 4 від 25.04.2018 р.).

Рецензент – доктор юридичних наук, професор Шостко О. Ю.

УДК 343.9.01

DOI: 10.31359/2079-6242-2018-35-1-88

СИСТЕМА ДЕТЕРМІНАЦІЇ ТРАНСКОРДОННОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

С. О. Філіппов, кандидат психологічних наук, доцент, підполковник юстиції, доцент кафедри кримінального права та процесу Національної академії Державної прикордонної служби України

Постановка проблеми, її зв'язок з практичними завданнями.

Ефективність протидії транскордонній злочинності залежить від ефективності впливу на її детермінанти. Отже, проблема детермінації транскордонних злочинів є надзвичайно важливою із праксеологічної точки зору, оскільки пов'язана з обранням тактики запобігання транскордонній злочинності, а також з визначенням сил та засобів для протидії злочинній діяльності.

Аналіз останніх досліджень. Детермінація злочинності є предметом ґрунтовних кримінологічних досліджень, проведених А. П. Закалюком, А. М. Бойком, Б. М. Головкіним, В. А. Номоконовим [1–4]. Ці та інші вчені сформувавши власні наукові підходи та теорії генези злочинної діяльності на матеріалах різних країн. Результати цих та інших досліджень дозволяють впритул наблизитися до розуміння окресленої проблеми.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Ураховуючи поліморфізм явища транскордонної злочинності та полісемію самого терміна «транскордонність», констатуємо, що виявлення детермінант, притаманних транскордонній злочинності, потребує проведення аналізу і структурно-генетичних її аспектів, і форм прояву. Визнаючи надзвичайну цінність вищезгаданих досліджень, зауважимо, що до сьогодні за межами наукового пошуку залишаються різноманітні фактори (чинники) детермінації злочинності, що зумовлені саме транскордонним її характером. А це, у свою чергу, обмежує можливості створення інструментарію, необ-

хідного для аналізу ризиків та загроз, на основі яких плануються заходи протидії.

Формулювання цілей статті. Сучасна система забезпечення прикордонної безпеки інтегрована із системою протидії транскордонній злочинній діяльності, ефективність якої залежить від нейтралізуючого впливу на причини та умови злочинності. Виходячи із цього, мета представленої статті – узагальнення системи детермінант транскордонної злочинності та пояснення особливостей детермінації злочинності, зумовленої її транскордонним характером.

Дизайн та методи дослідження. Для досягнення визначеної мети нами виконано такі завдання: вивчено кримінологічні підходи до дослідження причин та умов злочинності; на цій основі виокремлено в системі детермінації злочинності базові причини та умови, що зумовлені її транскордонним характером; пояснено особливості впливу цих детермінант. При цьому ми виходили з того, що інтереси забезпечення прикордонної безпеки вимагають знання причин та умов транскордонної злочинності для аналізу можливостей виникнення відповідних загроз та ризиків. А це, у свою чергу, вимагає володіння елементами обстановки, що впливають на криміногенну ситуацію не лише в Україні, а й в інших країнах. Цей висновок значно розширює предметну сферу та впливає на порядок проведення нашого дослідження. Зокрема, нами беруться до уваги дані Щорічного аналізу ризиків FRONTEx на 2018 р. та FRAN (Мережі аналізу ризиків FRONTEx), що передбачає використання методики CIRAM.

Виклад основного матеріалу. Кримінологи застосовують надзвичайно різноманітні підходи до визначення детермінант «злочинів без кордонів»¹. Водночас слід відмітити, що комплексного висвітлення на теоретико-методологічному рівні питання детермінації транскордонної злочинності не має й дотепер. Для аналізу причин та умов вчинення злочину важливим є визначення предметних дефініцій.

Наше дослідження базується на розумінні *детермінації* транскордонної злочинності як сукупності причин та умов, що у комп-

¹ Термін «Crime Without Frontiers» застосовано вперше в однойменній книзі американської журналістки Claire Sterling, виданої у 1994 р.

лексній взаємодії породжують транскордонну злочинність та впливають на зміни її кількісних та якісних характеристик. При цьому А. П. Закалюк зазначав, що *причиною* називають явища (системи), які породжують, продукують інші явища (системи) – наслідки; *умовою* – різноманітні явища, процеси, обставини, які сприяють або створюють можливість виникнення та прояву причини, що породжує наслідок; кореляти – такий зв'язок між подіями, явищами, процесами, за якого зміна одних явищ супроводжується (не спричиняється чи обумовлюється) зміною інших [1, с. 186, 188–189].

Цей підхід базується на вченні про детермінізм, що є досить поширеним у вітчизняній кримінології. Як детермінізм є ознакою позитивістської кримінологічної школи, так індетермінізм – пост-модерністської. Методологічна позиція індетермінізму полягає у тому, що не все у світі має причину, а принципи об'єктивної причинності не можуть застосовуватися до пояснень діяльності людини. Індетермінізм полягає у тому, що причина і наслідок є продуктами суб'єктивності.

Показовим є порівняння з американською кримінологією, для якої характерним є застосування соціологічних теорій до пояснення причин злочинності. Їх особливістю є погляд на криміналізацію як процес соціальної деградації, а теоретичне обґрунтування здійснюється на основі концепцій соціальної дезорганізації і аномії. Приміром, відомою є теорія аномії Robert K. Merton (засоби соціальної культури перебільшують важливість мети, а соціальна організація обмежує можливий доступ до законних засобів її досягнення) [5, с. 66, 71]. У свою чергу, теорії раціонального вибору та стандартної діяльності (*routine activities*) marcus Felson з'явилися з метою практичної допомоги поліцейським [5, с. 73]. В їх основу закладена була ідея про те, що злочин є результатом реалізації можливості. Тому якщо мінімізувати можливості для вчинення злочинів, то кількість злочинів зменшиться. А можливість розглядається як сама причина злочину. Дана теорія є цікавою дотепер, оскільки підтверджує, що збільшення можливостей, приміром, безвізових поїздок, впливає на збільшення можливостей вчинення транскордонних злочинів.

Енвайронментальна кримінологія (кримінологія середовища) пояснює криміногенний вплив на людину з боку елементів навколишнього середовища. Ця теорія (Paul J. Brantingham і Patricia L. Brantingham) переважно не пояснює причини злочинності, а концентрується на аналізі можливостей запобігання злочинності шляхом урахування особливостей середовища та впливу на них [5, с. 74]. По суті, це ситуаційний підхід до аналізу причин злочинності.

Здійснений нами аналіз наукових джерел [1–5] дає можливість дійти висновку, що незалежно від обраного дослідницького підходу окремою проблемою є те, що не завжди можна співставити дані про кількісні та якісні показники транскордонної злочинності, отримані зі споріднених джерел у різних країнах. Найчастіше це зумовлено різницею у системах кримінального законодавства та порядку обліку і реєстрації злочинів, а також і самим розумінням обсягу поняття «*cross-border crime*». Це ми бачимо, наприклад, при порівнянні документів FRONTEX та EUROPOL [6–7].

У свою чергу, це значно впливає на релевантність, валідність кримінологічних методів та співставність результатів досліджень, отриманих за допомогою цих методів. Також, на нашу думку, уявлення про детермінаційний комплекс транскордонної злочинності має включати, крім переліку причин, й оцінку тенденцій та загроз. Цю оцінку доцільно здійснювати не лише в межах виключно кримінологічних досліджень, оскільки вона стосується надзвичайно широкого комплексу проблем, наприклад, соціальної аномії, міждержавних стосунків, наркотизму, економічних дисбалансів тощо. Як влучно вказує В. А. Номоконов, «проблема причин злочинності і взагалі причинності в кінцевому рахунку може бути вирішена тільки спільними зусиллями представників всіх гуманітарних наук. Це пов'язано з тим, що злочинність як соціальне явище – не тільки і не стільки правовий і кримінологічний феномен. Злочинність, як форма протистояння особистості і держави – це, перш за все, політична проблема. Але вона має також соціологічний, економічний і психологічний вимір» [4, с. 248].

Показовими у цьому сенсі є точки зору кримінологів щодо детермінації транснаціональної злочинності. Наприклад, А. Х. Піхов

поділяє систему детермінації транснаціональної злочинності на загальні детермінанти (економічні, політичні, ідеологічні, психологічні) та глобалізаційні фактори транснаціоналізації злочинності [8, с. 212]. Ми погоджуємося з такою класифікацією детермінант та водночас виходимо з того, що будь-які причини – і економічні, і політичні, і, особливо, ідеологічні впливають на суспільну свідомість та особистість (через її психологічну сферу) та, відповідно, сприяють формуванню кримінальної спрямованості та особистісної готовності до вчинення злочину. Тому ми виходимо з такої логіки дослідження системи детермінації транскордонної злочинності, що передбачає її вплив на макросередовищному та мікросередовищному рівнях.

М. Г. Вербенський диференціює детермінанти транснаціональних злочинів залежно від сфер злочинної діяльності – економіки, торгівлі людьми, незаконного обігу наркотичних засобів. На наш погляд, у цьому є і теоретичний (оскільки система детермінації різнооб'єктних транскордонних злочинів є надзвичайно різноманітною), і практичний сенс (заходи протидії для різнооб'єктних злочинів є різними) [9].

Водночас ми вважаємо, що визначальним у сприйнятті певних діянь як транскордонних злочинів є їх опосередкування через прикордонні відносини. Як писав норвезький кримінолог Nils Christie, «деякі дії становлять злочини в результаті наділення злочинним змістом цих дій. В *іншій обстановці* соціальні умови можуть протидіяти тому, щоб *такі* вчинки були сприйняті як злочини... Екстремальним випадком є *natural crime*, тобто дії, настільки шкідливі, що самі визначають себе як злочин, або, як мінімум, розглядаються як злочини з точки зору будь-якої свідомої людини» [10, с. 18–19].

Виходячи із цих міркувань, ми розглядаємо транскордонну злочинну діяльність у контексті дискурсу транскордонності відносин, явищ та процесів. Транскордонність у подібному контексті є функціональним параметром суспільного устрою, якістю соціодинаміки.

Ми виходимо з того, що наслідком транскордонності та її реверсною стороною є інтернаціоналізація злочинності. Умовами її виникнення є:

1) глобалізація як наднаціональний метасистемний процес в економічній, політичній, соціокультурній сферах;

2) глокалізація як регіональна інтеграція локальних (у цьому випадку з прикордонних) спільнот і територій.

У матеріалах Тринадцятого конгресу ООН із запобігання злочинності та кримінального правосуддя (Доха, 12–19 квітня 2015 р.) зазначено, як злочинність застосовує досягнення глобалізації: «легкий і швидкий зв'язок, оперативне переміщення різних засобів, спрощення і здешевлення міжнародних поїздок використовуються злочинними групами з метою сприяння кримінальній діяльності, приховування джерел походження доходів, здобутих злочинним шляхом, та ухилення від правосуддя, в тому числі шляхом використання прогалин у правових режимах» [11, с. 16].

Глобалізація створює економічну основу злочинності, змінює її масштаб. Ймовірно, масштаб кримінальних загроз і є одним з основних критеріїв розмежування транснаціональної та транскордонної злочинності. Глокалізація в кримінологічному сенсі є цікавою тим, що зумовлює формування транскордонних регіональних кластерів, де відбувається спеціалізація транскордонної злочинної діяльності.

Причини та умови транскордонної злочинності переважно формуються в економічній, політичній, соціально-психологічній та організаційно-управлінській сферах.

Економічна сфера є середовищем паразитування транскордонної злочинності. Більшість із транскордонних злочинів зумовлені якраз економічними чинниками. Ми погоджуємося у цьому контексті з Nikos Passas, науковий підхід якого виглядає як контамінація кримінологічних теорій раціонального вибору та теорії середовища [12]. Зокрема, концепція Nikos Passas полягає у тому, що системні та структурні причини транскордонних злочинів зумовлені попитом на товари та послуги, що перебувають поза законним обігом, або є дефіцитними, або до яких немає вільного доступу (принаймні в одній із суміжних країн). Виходячи із цієї логіки, слід досліджувати ступінь детермінаційного впливу саме таких криміногенних асиметрій (за визначенням Yuliya Zabyelina) на динаміку транскордонної злочинності [5, с. 135]. Звичайно, економічну природу має характер використання території конкретної держави як «постачаль-

ника», «транзитера», «споживача», «охоронця», «легалізатора» у транскордонній злочинній діяльності. Наприклад, це стосується напівлегального видобутку бурштину на території України та нелегального вивозу його у Польщу.

Розглядаючи *політичну* сферу, слід урахувати криміногенні фактори внутрішньої та зовнішньої політики, що зумовлюють транскордонну злочинну діяльність. У зв'язку із цим, визначимо такі внутрішньополітичні чинники: створення політичними режимами організованих транскордонних злочинних структур; використання законних механізмів через політичне лобіювання для легалізації результатів незаконної транскордонної діяльності; зворотний вплив транскордонної злочинності на діяльність політичних еліт через корупційні механізми [13].

Важливим у цьому контексті також є те, якою мірою і в якій якості територія конкретної держави використовується для здійснення транскордонної злочинної діяльності. Ця обставина визначає окремий криміногенний фактор виникнення та розвитку транскордонної злочинності, оскільки очевидним є різний рівень зацікавленості держав в ініціюванні та здійсненні кримінального переслідування транскордонних злочинів, а, отже, і похідний від цього різний рівень ефективності такої діяльності. Ми повинні враховувати важливу особливість, яка є характерною для транскордонної злочинності – певну умовність або «конвенційність», за визначенням В. А. Номоконова, обсягу криміналізованих діянь, віднесених кримінальним законом до злочинних. Приміром, контрабанда тютюнових виробів, на відміну від України, криміналізована у Білорусі, Румунії, Угорщині, Словаччині. Контрабанда катю (*Catha edulis*) кваліфікується як контрабанда наркотичних засобів у Саудівській Аравії, але не в Ємені, де його розповсюдження та вживання є масовим і традиційним.

Не слід також забувати про приклади зовнішньополітичної діяльності політичних режимів окремих держав, коли ними використовується транскордонна злочинність для ескалації проблем у середині недружніх держав. Крім того, іноді стимуляція політичним режимом однієї держави активної транскордонної злочинної діяльності у прикордонних просторах іншої держави здатна чинити вплив на її внутрішню та зовнішню політику.

Основними загрозами в контексті визначення детермінант транс-кордонної злочинності в *організаційно-управлінській сфері* вважаємо дисбаланси у системі інтегрованого управління кордонами, а також корупційні впливи.

У кримінологічних дослідженнях, на наш погляд, приділяється недостатньо уваги впливу *соціально-психологічних* чинників на формування криміногенного потенціалу суспільства та його деструктивному впливу на антикримінальну стійкість особистості. Наслідком цього є деформація духовної сфери суспільства, соціальна аномія, «нормалізація» негативних явищ у суспільній свідомості, зниження нормативного порогу особистісно прийнятної поведінки.

З цим тісно пов'язане формування фонових явищ. Результати дебрифінгів, проведених серед жителів прикордоння, в межах окремого дослідження криміногенного потенціалу діяльності місцевого населення [14] дозволяють стверджувати, що найбільш масовими формами фонових явищ є незаконна трудова міграція та поширення способів незаконного заробітку у прикордонні. Серед останніх – незаконні схеми ввезення автомобілів іноземної реєстрації, дрібні порушення митних правил учасниками малого прикордонного руху, масова участь у напівлегальному виробництві товарів, видобутку бурштину у прикордонні.

Не можна залишати поза увагою різноманітні віктимологічні чинники, які, як і численні ситуативні чинники, залежать від регіональних особливостей та рівня суспільного розвитку. Приміром, поширеним віктимологічним фактором, що зумовлює успішність тактик вербувальників – торгівців жінками із Нігерії, є масова віра у культ вуду, яким залякують цих жінок вербувальники. Крім того, така практика надзвичайно ускладнює розслідування випадків торгівлі жінками з Нігерії у Європі [15].

Висновки і перспективи досліджень. Здійснений аналіз дає можливість представити на рисунку узагальнену схему системи причинно-умовного комплексу транскордонної злочинності. Детермінанти, у сукупності з фоновими явищами, ситуативними та віктимологічними чинниками через опосередкований вплив на суспільну свідомість та на особистість призводять до формування криміногенного потенціалу суспільства та криміногенної спрямо-

ваності особистості, знижують рівень особистісної антикримінальної стійкості.

Слід мати на увазі, що детермінанти транскордонної злочинності також стимулюють диверсифікацію існуючих і виникнення нових форм злочинної діяльності, що значно знижує ефективність протидії. Традиційні види злочинності також можуть відродитися в модифікованих формах. У цьому контексті перспективними напрямками подальших розвідок вважаємо дослідження криміногенних впливів глобалізації та глокалізації у прикордонному просторі.

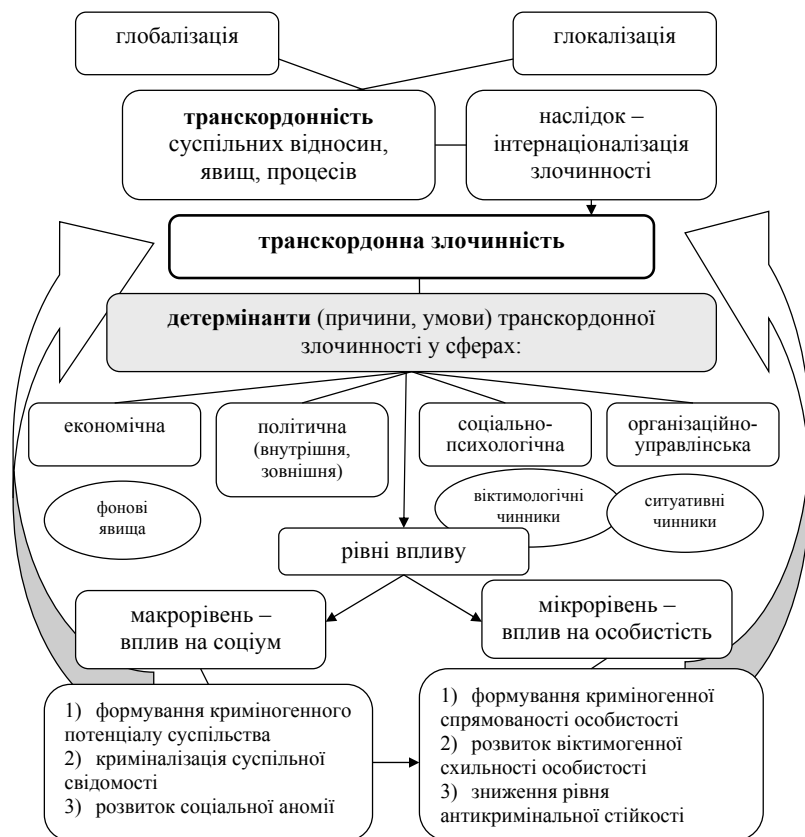

Рис. Система детермінації транскордонної злочинності

Перелік літератури

1. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика у 3 кн. Кн. 1. Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ: Ін Юре, 2007. 424 с.
2. Бойко А. М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження): монографія. Львів, ЛНУ ім. І. Франка, 2008. 380 с.
3. Головкін Б. М. Загальна характеристика детермінантів злочинності в Україні. *Форум права*. 2014. №1. С. 106–111. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_1_21.pdf (дата звернення: 12.02.2018).
4. Номоконов В. А. Причины преступности в современной России: проблема обостряется. *Всероссийский криминологический журнал*. 2017. Т. 11. №2. С. 247–257.
5. Zabyelina Y. The state and transnational organized crime: a case study analysis of criminal opportunities in the Russian Federation and the United States. Dissertation Ph. D. Trento, Italy. 2013. 274 p.
6. Serious and Organised Crime Threat Assessment 2017 (SOCTA): Policy Advisory Document. URL: <http://statewatch.org/news/2015/dec/eu-council-socta-2017-methodology-14913-15.pdf> (дата звернення: 18.02.2018).
7. Risk Analysis for 2018. Warsaw, FRONTEX, 2018. 54 p.
8. Пихов А. Х.-А. Теоретические основы противодействия транснациональной преступности: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Краснодар, 2017. 488 с.
9. Вербенский М. Г. Транснаціональна злочинність: монографія. Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ: Ліда ЛТД, 2009. 356 с.
10. Кристи Н. Борьба с преступностью как индустрия. Вперед, к Гулагу западного образца / предисл. Я. Гилинского. 2-е изд. Москва: РОО «Центр содействия реформе уголовного правосудия», 2001. 224 с.
11. XIII Конгресс ООН. URL: https://www.unodc.org/documents/congress//Documentation/Discussion_Guide/ACONF222_PM1-g-V13853691.pdf (дата звернення: 15.02.2018).
12. Passas N. Cross-border crime and the interface between legal and illegal actors. *Security Journal*. 2003. Vol. 16(1), pp. 19–38.
13. Філіппов С. О. Вплив політичних чинників на транскордонну злочинність. *Часопис Київського університету права*. 2017. №3. С. 249–254.
14. Філіппов С. О. Криміногенний потенціал діяльності місцевого населення у прикордонні. *Вісник Національної академії Державної при-*

кордонної служби України. Серія: Юридичні науки. 2017. Вип. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2017_4_5.

15. Human Trafficking in Nigeria: Root Causes and Recommendations. *Policy Paper Poverty Series* № 14.2(E). Paris 2006. 66 p.

Транслітерація переліку літератури

1. Zakalyuk, A. P. (2007) Kurs suchasnoyi ukrayins'koyi kryminolohiyi: teoriya ta praktyka v 3 kn. Kn.1. Teoretychni zasady ta istoriya ukrayins'koyi kryminolohichnoyi nauky. K. In Yure. 424 s. [in Ukrainian].

2. Boyko, A. M. (2008) Determinatsiya ekonomichnoyi zlochynnosti v Ukraini v umovakh perekhodu do rynkovoyi ekonomiky (teoretyko-kryminolohichne doslidzhennya). Monohraf. L'viv, LNU im. I. Franka. [in Ukrainian].

3. Golovkin, B. N. (2014) Zahal'na kharakterystyka determinantiv zlochynnosti v Ukraini. Forum prava. № 1. S. 106–111. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_1_21.pdf [in Ukrainian].

4. Nomokonov, V. A. (2017) Prichiny prestupnosti v sovremennoy Rossii: problema obostryayetsya. Vserossiyskiy kriminologicheskii zhurnal. T. 11, № 2. C. 247–257. [in Russian].

5. Zabyelina, Y. (2013) The state and transnational organized crime: a case study analysis of criminal opportunities in the Russian Federation and the United States. Dissertation Ph. D. Trento, Italy. 274 p.

6. Serious and Organised Crime Threat Assessment 2017 (SOCTA): Policy Advisory Document. URL: <http://statewatch.org/news/2015/dec/eu-council-socta-2017-methodology-14913-15.pdf>.

7. Risk Analysis for 2018. Warsaw, FRONTEX. 2018. 54 p.

8. Pihov, A. H.-A. (2017) Teoreticheskiye osnovy protivodeystviya transnatsional'noy prestupnosti: Diss ... d.yu.n.12.00.08. Krasnodar. 488 s. [in Russian].

9. Verbenskiy, M. (2009) Transnatsional'na zlochinnist': monografiya. Dnipropetrovs'k. Dnipropetr. derzh. un-t vn. sprav. Lida LTD. 356 s. [in Ukrainian].

10. Kristi, N. (2001) Bor'ba s prestupnost'yu kak industriya. Vpered, k GULAGa zapadnogo obraztsa / Predisl. YA. Gilinskogo. Vtoroy izd. – M.: ROO «Tsentr sodeystviya reforme ugolovnoho pravosudiya». 224 s. [in Russian].

11. XIII Kongress OON URL: https://www.unodc.org/documents/congress//Documentation/Discussion_Guide/ACONF222_PM1-r-V13853691.pdf.

12. Passas, N. (2003) Cross-border crime and the interface between legal and illegal actors. *Security Journal*. Vol. 16 (1). PP. 19–38.

13. Filippov, S. (2017) Vplyv politychnykh chynnykiv na transkordonnu zlochynnist'. *Chasopys Kyuyivs'koho universytetu prava*. № 3. S. 249–254. [in Ukrainian].

14. Filippov, S. (2017) Kryminohennyu potentsial diyal'nosti mistsevoho naselennya v prykordoni. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy*. Seriya: Yurydychni nauky. Vyp. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2017_4_5 [in Ukrainian].

15. Human Trafficking in Nigeria: Root Causes and Recommendations. *Policy Paper Poverty Series № 14.2 (E)*. Paris 2006. 66 p. P.35

Філіппов С. О. Система детермінації транскордонної злочинності

У статті представлена узагальнена система факторів (чинників) детермінації транскордонної злочинності. Проаналізовано підходи до виділення причин і умов злочинності, що застосовуються в зарубіжній і вітчизняній кримінології. Встановлено криміногенні чинники, що детермінують транскордонні злочини. З огляду на різнооб'єктність даних злочинів, визначені причинні комплекси, що є характерними для кожного з їх видів. Особливу увагу акцентовано на впливі на злочинність транскордонності в різних формах її реалізації з урахуванням її динаміки. Окремо проаналізовано з точки зору теорій раціонального вибору і стандартної діяльності роль ситуативних і віктимологічних факторів.

Окрема проблема, що підлягає аналізу, є особливістю транскордонних злочинів. Мова про відмінності, що є в суміжних державах, щодо підходів до кваліфікації та оцінки наслідків правопорушень. Це характерно для тих випадків, коли за відповідне правопорушення в сусідніх країнах встановлені різні види юридичної відповідальності, наприклад, відповідно, кримінальна чи адміністративна. Або для тих випадків, коли різними є мотиви протидії такому кримінальному правопорушенню в суміжних державах. Це найчастіше пов'язано з економічними, політичними (іноді культурними) передумовами.

Констатовано те, що визначальним фактором транскордонної злочинності в Україні є високий рівень соціальної аномії. Дисонанс між офіційно задекларованими публічними цілями і прийнятними шляхами їх досягнення є ознакою даного явища. В силу проблематичності досягнення цих цілей законним шляхом, прийнятною соціальною практикою стає вчинення транскордонних правопорушень. Жителі прикордонних територій при цьому керуються різноспрямованими по відношенню до транскордонної злочинності мотивами. Виходячи з цього, слід вживати заходів, спрямованих на стимулювання антикримінальної стійкості громадян і недопущення криміналізації (в соціологічному сенсі) населення прикордоння.

Складність полягає в розробці ефективної єдиної методики оцінки факторів, які є передумовами різнооб'єктних транскордонних злочинів, що навряд чи можливо. Крім цього, слід враховувати, що нечасто зустрічається ідентичність

підходу до криміналізації щодо схожих правопорушень в сусідніх державах. Більш того, законодавчі процеси криміналізації та декриміналізації, навіть у межах однієї держави носять постійний характер.

Обґрунтовано заходи, спрямовані на встановлення причин та умов в інтересах ефективності механізму протидії транскордонній злочинності. Це, серед іншого, необхідно для створення переліку відповідних ризиків, характерних для сусідніх держав, взаємодіючими правоохоронними органами цих держав, їх періодичного коригування та пріоритетного урахування в оперативно-службовій діяльності незалежно від політичної динаміки в кожній з даних держав.

Ключові слова: детермінація, причини і умови транскордонної злочинності, макросередовище і мікросередовище, виктимологічні фактори (чинники), ситуативні чинники.

Филиппов С. А. Система детерминации трансграничной преступности

В статье представлена обобщенная система факторов детерминации трансграничной преступности. Проанализированы подходы к выделению причин и условий преступности, принятые в зарубежной и отечественной криминологии. Установлены криминогенные факторы, детерминирующие трансграничные преступления. Учитывая разнообъектность данных преступлений, выделены причинные комплексы, характерные для каждого из их видов. Особый акцент сделан на влиянии на преступность трансграничности в разных ее формах с учетом ее динамики. Отдельно с точки зрения теорий рационального выбора и стандартной деятельности проанализирована роль ситуативных и виктимологических факторов.

Отдельная проблема, подлежащая анализу, является особенностью трансграничных преступлений. Речь о различиях, проявляемых в смежных государствах, в отношении подходов к квалификации и оценке последствий правонарушений. Это характерно для тех случаев, когда за соразмерное правонарушение в странах-соседах установлены разные виды юридической ответственности, например, соответственно, уголовная или административная. Или для тех случаев, когда различны мотивы противодействия такому уголовному правонарушению в сопредельных государствах. Это чаще всего связано с экономическими или политическими (иногда культурными) предпосылками.

Констатировано, что определяющим фактором трансграничной преступности в Украине является высокий уровень социальной анонимии. Диссонанс между официально декларируемыми публичными целями и приемлемыми путями их достижения является признаком данного явления. В силу затруднительности достижения этих целей законным путем приемлемой социальной практикой становится совершение трансграничных правонарушений. Жители приграничных территорий при этом руководствуются разнонаправленными по отношению к трансграничной преступности мотивами. Исходя из этого, должны приниматься меры, направленные на стимулирование антикриминальной устойчивости граждан и недопущение криминализации (в социологическом смысле) населения приграничья.

Трудность заключается в разработке эффективной единой методики оценки факторов, являющихся предпосылками разнообъектных трансграничных преступлений, что вряд ли возможно. Кроме этого, подлежит учету то, что нечасто встречается идентичность подхода к криминализации в отношении схожих правонарушений в соседних государствах. Более того, законодательные процессы криминализации и декриминализации, даже в пределах одного государства носят постоянный характер.

Обоснованы меры, направленные на установление причин и условий в интересах эффективности механизма противодействия трансграничной преступности. Это, среди прочего, необходимо для создания перечня соответствующих рисков, характерных для сопредельных государств, взаимодействующими правоохранительными органами этих государств, их периодического корректирования и приоритетного учета в оперативно-служебной деятельности вне политической динамики в каждом из государств.

Ключевые слова: детерминация, причины и условия трансграничной преступности, макросреда и микросреда, виктимологические факторы, ситуативные факторы.

Filippov S. O. System of determination of cross-border crime

The article presents a generalized system of factors determining cross-border crime. The approaches to the allocation of the causes and conditions of crime, adopted in foreign and national criminology have been analyzed. Criminogenic factors determining cross-border crimes have been established. Given the object difference of these crimes, the causal complexes, typical for each of their types, have been identified. The special emphasis has been made on the cross-border influence on crime in different forms of its realization taking into account its dynamics. The role of situational and victimological factors has been analyzed separately from the point of view of rational choice and standard activity theories.

In addition, a separate problem specific to cross-border crimes is analyzed, namely, the differences that are often manifested in the neighboring states regarding approaches to assess their consequences. Often it takes place when one of the adjacent states establishes criminal responsibility for a certain act, and in another, for example, there is an administrative one. Or, when combating an act that is formally recognized as a crime on the territory of both adjacent states with a different degree of interest. This is due to economic or political (less often cultural) preconditions.

Conclusions have been drawn that a high level of social anomie is a significant factor of public consciousness in Ukraine regarding the cross-border crime. This phenomenon characterizes the discrepancy between the formally declared public goals and the approved means of achieving them. As a result of the impossibility of achieving them by legal means, the accepted practice is to commit cross-border offenses. The community of the borderland population is characterized by multidirectional motives connected to cross-border crime. The measures aimed at stimulating the anti-criminal stability of citizens and preventing the criminalization of the part of the society related to the population of the borderland have been substantiated.

The difficulty is that an effective methodology for assessing factors determining of all cross-border crimes can not be elaborated.. In addition, it should be taken into account that the complete identity of the approach to the criminalization of the same acts in neighboring states is quite rare. Also, within the same state, the legislative processes of criminalization and decriminalization are permanent.

Measures aimed at considering factors in the mechanism of combating cross-border crime have been substantiated. This can be achieved, inter alia, through creating of the map of relevant general risk by interacting law enforcement agencies of the adjacent states, their periodical refining and assigning these risks to the priority of operational and service activity regardless of the change in the political situation in any of the neighboring countries.

Key words: *determination, causes and conditions of cross-border crime, macroenvironment and microenvironment, victimological factors, situational factors.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри кримінального права та процесу Національної академії Державної прикордонної служби України (протокол № 10 від 28.02.2018 р.).

*Рецензент – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник **Батиргарєва В. С.***

УДК 343.575

DOI: 10.31359/2079-6242-2018-35-1-103

**БЕЗПОСЕРЕДНІЙ ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ,
ПЕРЕДБАЧЕНОГО ст. 307 КК УКРАЇНИ**

С. В. Мокляк, заступник начальника 2 відділу поліції Святошинського управління поліції ГУНП у м. Києві

Постановка проблеми. Наркоепідемія нині є болючою проблемою нашого суспільства. Держава бореться із цим явищем різнорізними засобами, у тому числі й кримінально-правовими. Так, у ст. 307 КК України закріплено кримінальну відповідальність за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовини або їх аналогів. Для правильного застосування розглядуваної норми виникає потреба в установленні ознак цього складу злочину, до яких, зокрема, належить і безпосередній об'єкт.

Метою цієї статті є визначення безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 307 КК України, та механізму заподіяння йому шкоди.

Стан розробки проблеми. Проблема розглядуваного об'єкта злочину розробляли В. А. Бублейник, І. О. Доброрез, О. В. Козаченко, Н. А. Мірошніченко, А. А. Музика, В. М. Смітєнко, Є. В. Фесенко та ін. Тим не менше, її не можна вважати вирішеною остаточно, що зумовлено як різними поглядами науковців на об'єкт злочину взагалі, так і на зміст тих суспільних відносин (благ або цінностей), що складають, власне, безпосередній об'єкт досліджуваного злочину.

Виклад основного матеріалу. Установлення безпосереднього об'єкта злочину має велике значення для визначення суспільної небезпечності діяння, при пізнанні інших ознак злочину, у процесі кваліфікації діяння та при відмежуванні різних складів [1, с. 110]. Безпосередній об'єкт злочину у літературі визначають як частину родового або видового (за його наявності) об'єкта, що являє собою

ті конкретні суспільні відносини, на які безпосередньо посягає певний злочин і яким він заподіював або міг заподіяти істотну шкоду [2, с. 83–91].

Безпосередній об'єкт розглядуваного злочину перебуває у межах його родового об'єкта. В іншій публікації нами була підтримана теорія суспільних відносин як об'єкта, що в літературі визначають як «стійкі зв'язки між людьми та групами людей, які мають істотне значення для існування і функціонування певної, досить великої сукупності людей» [3, с. 428]; а також обґрунтована думка, що *родовим об'єктом* злочинів розділу XIII Особливої частини КК України є *суспільні відносини щодо убезпечення здоров'я населення від негативного впливу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, фальсифікованих лікарських засобів, отруйних, сильнодіючих речовин і одурманюючих засобів, біологічних агентів і токсинів, радіоактивно забрудненої продукції, а також від поширення епідемії*.

Для встановлення безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 307 КК України, необхідно дослідити елементи їх структури (предмет, суб'єктів та соціальний зв'язок), використовуючи положення законодавства про обіг наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів.

У науковій літературі у структурі суспільних відносин традиційно виділяють три елементи: 1) предмет, з приводу якого існують відносини; 2) суб'єктів (учасників) таких відносин; 3) зміст відносин – їх соціальний зв'язок (суспільно значуща діяльність) [4, с. 51].

Предметом суспільних відносин є те, з приводу чого або у зв'язку з чим вони існують [1, с. 112]. Для встановлення предмета суспільних відносин у розглядуваному об'єкті необхідно звернутися до положень регулятивного законодавства. Конституція України визначає, що здоров'я людини є однією з найвищих соціальних цінностей. Відповідно до Закону України «Основи законодавства про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ кожна людина має природне невід'ємне і непорушне право на охорону здоров'я. Суспільство і держава відповідальні перед сучасним і майбутніми поколіннями за рівень здоров'я і збереження генофонду

ду народу України, забезпечують пріоритетність охорони здоров'я в діяльності держави, поліпшення умов праці, навчання, побуту і відпочинку населення, розв'язання екологічних проблем, вдосконалення медичної допомоги і запровадження здорового способу життя; держава визнає право кожного громадянина України на охорону здоров'я і забезпечує його захист (ст. 8) [5].

Боротьба держави з незаконним обігом наркотичних засобів та інших небезпечних речовин спрямована на запобігання їх шкідливому впливу на здоров'я громадян. Тож *суспільні відносини, поставлені під охорону ст. 307 КК, мають своїм предметом безпеку громадян від шкідливого впливу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів.*

Перейдемо до розгляду суб'єктів (учасників) розглядуваних суспільних відносин. Відповідно до ст. 5 Закону України «Основи законодавства про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ державні, громадські або інші органи, підприємства, установи, організації, посадові особи та громадяни зобов'язані забезпечити пріоритетність охорони здоров'я у власній діяльності, не завдавати шкоди здоров'ю населення і окремих осіб, у межах своєї компетенції надавати допомогу хворим, інвалідам та потерпілим від нещасних випадків, сприяти працівникам органів і закладів охорони здоров'я в їх діяльності, а також виконувати інші обов'язки, передбачені законодавством про охорону здоров'я [5].

Серед суб'єктів досліджуваних відносин перш за все слід виділити *державу* в особі низки органів, до яких, зокрема, належать: Верховна Рада України, Президент України, органи судової влади, органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування.

Відповідно до Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» від 15 лютого 1995 р. № 62/95-ВР протидію незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів здійснюють Національна поліція, Служба безпеки України, Генеральна прокуратура України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, центральні органи виконавчої влади, що реалізують державну політику у сферах захисту державного

кордону, обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу та інші органи виконавчої влади в межах наданих їм законом повноважень [6].

Центральним органом державної влади, що реалізує державну політику у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу, є Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками. Її основними завданнями є:

- реалізація державної політики у сферах контролю якості та безпеки лікарських засобів, медичних виробів та обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу, а також внесення Міністром охорони здоров'я пропозицій щодо формування державної політики у зазначених сферах;

- ліцензування господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів), оптової та роздрібної торгівлі лікарськими засобами, обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

- технічне регулювання у визначених сферах;

- здійснення державного регулювання і контролю у сферах обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та протидії їх незаконному обігу [7].

Іншими учасниками розглядуваних суспільних відносин є *установи (лікарні, фармацевтичні компанії, наркологічні центри, вищі навчальні заклади, школи), громадські організації, юридичні особи та окремі громадяни.*

Під соціальним зв'язком слід розуміти певну взаємодію, взаємозв'язок суб'єктів, що ззовні зазвичай виражається у різних формах людської діяльності [1, с. 113]. *Соціальним зв'язком аналізованих суспільних відносин можна вважати здійснення суб'єктами діяльності по забезпеченню громадян від незаконного обігу та шкідливого впливу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів.* Держава проводить політику та вживає широкий комплекс заходів для запобігання шкідливому впливу наркотичних речовин на здоров'я населення. Зокрема, вона здійснює міжнародне співробітництво у цій сфері; періодично оновлює список наркотичних

речовин, що є забороненими або обмеженими в обігу; розширює коло ліків, що можна купити за рецептом; разом з іншими суб'єктами досліджуваних відносин вона проводить активну просвітницьку кампанію щодо убезпечення вживання наркотиків громадянами, здійснює низку інших заходів.

Зазначена діяльність регламентована у чинному законодавстві. Перш за все слід відмітити прийняту державою широку нормативну базу щодо протидії незаконному обігу наркотичних засобів. Зокрема, Україна підписала та ратифікувала Єдину конвенцію про наркотичні засоби 1961 р., а також Конвенцію про психотропні речовини 1971 р., Конвенцію ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 р. До міжнародних джерел також слід віднести угоди, договори, меморандуми про співробітництво між Україною та зарубіжними державами, зокрема договір про співробітництво між Урядом України і Урядом Республіки Хорватія у боротьбі з тероризмом, контрабандою, зловживанням наркотиками, організованою та іншою злочинністю від 26 жовтня 1993 р.; Угоду між Урядом України та Урядом Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії про надання взаємодопомоги у боротьбі з незаконним обігом наркотиків від 18 квітня 1996 р.; Лакхнауську угоду про прийняття однакових заходів контролю міжнародної торгівлі прекурсорами та іншими хімічними речовинами, що використовуються при незаконному виготовленні наркотичних засобів і психотропних речовин від 28 липня 1999 р.; Договір між Кабінетом Міністрів України та Урядом Латвійської Республіки про співробітництво в боротьбі з тероризмом, незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та організованою злочинністю від 24 лютого 2000 р.; Угоду про співробітництво Співдружності Незалежних Держав у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів від 30 листопада 2000 р.; Угоду про співробітництво між Урядами держав – учасниць ГУУАМ у сфері боротьби з тероризмом, організованою злочинністю та іншими небезпечними видами злочинів від 20 липня 2002 р.; Угоду про створення Віртуального центру ГУУАМ по боротьбі з тероризмом, організова-

ною злочинністю, розповсюдженням наркотиків та іншими небезпечними видами злочинів від 9 грудня 2005 р. та ін.

Внутрішнє законодавство у цій сфері складають Закони України «Основи законодавства про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 р. №2801-ХІІ, «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» від 15 лютого 1995 р. №60/95-ВР, «Про заходи проти дії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» від 15 лютого 1995 р. №62/95-ВР, постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» від 6 травня 2000 р. №770, «Про затвердження порядку провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, та контролю за їх обігом», «Про затвердження Порядку ліцензування діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2000 р. №1698» від 5 грудня 2007 р. №1387, «Про затвердження переліку обладнання, яке використовується для виробництва, виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та підлягає контролю» від 5 березня 2008 р. №140, «Про затвердження Порядку перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на території України та оформлення необхідних документів» від 17 квітня 2008 р. №366, «Про затвердження Порядку зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, вилучених з незаконного обігу» від 7 травня 2008 р. №422; розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року» від 28 серпня 2013 р. №735-р; наказ МОЗ України «Про затвердження таблиць невеликих, великих і особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться в незаконному обігу» від 1 серпня 2000 р. №188.

Особливу увагу вищезазначені суб'єкти розглядуваних суспільних відносин приділяють забезпеченню дітей від негативного впливу наркотиків. Відповідно до ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства» держава здійснює захист дитини від залучення до

вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин [8]; у ч. 2 ст. 54 Закону України «Про освіту» від 23 травня 1991 р. № 1060-ХІІ закріплено обов'язки педагогічних та науково-педагогічних працівників запобігати вживанню ними наркотичних засобів на території закладів освіти [9].

Розглянувши елементи суспільних відносин, що перебувають під охороною ст. 307 КК України, можемо перейти до формулювання основного безпосереднього об'єкта цього злочину.

У науковій літературі його визначають по-різному, зокрема, одні дослідники розуміють під ним правовий режим обігу включених до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, що дозволяються та контролюються згідно з чинним законодавством. Під таким правовим режимом слід розуміти «види діяльності, пов'язані з: культивуванням рослин, що містять наркотичні речовини; розробкою, виробництвом, виготовленням, зберіганням, розподілом, перевезенням, пересиланням, придбанням, реалізацією, відпуском, ввезенням на територію України, вивезенням з території України, використанням, знищенням наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» [10, с. 117]. Інші вчені визначають його як установлений з метою захисту здоров'я населення порядок обігу наркотичних засобів або психотропних речовин [11, с. 903; 12, с. 35]; суспільні відносини, які забезпечують законний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів [13, с. 218]; установлений законом режим обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів [14, с. 183]; суспільні відносини, що забезпечують безпеку біофізіологічного та психічного стану невизначеного кола осіб від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також відносини у сфері виробництва, виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів і поводження з ними [15, с. 34].

Диференційовано підходить до визначення безпосереднього об'єкта розглядуваного злочину В. А. Бублейник. На його думку, різні дії, які складають об'єктивну сторону цього злочину, посягають на різні об'єкти. Зокрема, при роздрібній торгівлі наркотиками безпосереднім об'єктом виступає встановлений порядок обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів й охорона

таким чином здоров'я окремої людини чи окремого кола наркозалежних осіб; при налагодженні діяльності «підпільних нарколабораторій», здатних забезпечити потребу в наркотиках тисячі наркозалежних осіб, оптового збуту наркотиків безпосереднім об'єктом виступає встановлений порядок обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів й охорона таким чином здоров'я населення [16, с. 17, 18]. Така думка є доволі цікавою, однак, на наше переконання, навіть роздрібна торгівля наркотиками опосередковано завдає шкоди здоров'ю населення. Адже кожен наркозалежний є небезпечним для оточуючих. У принципі, він може і не завдати шкоди іншим, проте він несе потенційну небезпеку для невідомого кола осіб (зокрема, мова йде про ймовірність втягнення інших у споживання цих речовин; вчинення умисних або необережних злочинів у стані наркотичного сп'яніння або з метою здобути засоби на чергову дозу; небезпеку зараження на СНІД, якщо споживач цих речовин захворів на цю хворобу).

Загалом же, відповідно до зазначених позицій, погляди на безпосередній об'єкт розглядуваного злочину можна виділити в такі основні підходи: 1) режим обігу (або суспільні відносини, що його регулюють) у сфері незаконного обігу наркотичних засобів; 2) безпека здоров'я населення; 3) режим обігу (або суспільні відносини, що його регулюють) у сфері незаконного обігу наркотичних засобів та безпека здоров'я населення (змішаний підхід).

На нашу думку, позиції з третього підходу найбільш повно окреслюють основний безпосередній об'єкт злочину за ст. 307 КК. Підкреслюючи, що безпосередній об'єкт злочину має перебувати у площині родового об'єкта, пропонуємо ним вважати *суспільні відносини у сфері убезпечення здоров'я населення від шкідливого впливу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів*. Такі відносини охоплюють і регулювання обігу цих засобів.

У наукових джерелах безпосередній об'єкт злочину класифікують за горизонталлю. Такій класифікації підлягає саме безпосередній об'єкт злочину, що поділяється на безпосередній та додатковий (обов'язковий та факультативний). У розглядуваному злочині можна також виділити *факультативні об'єкти*. Так, за частинами 2 та 3 ст. 307, де встановлено відповідальність за дії, передбачені ч. 1, вчи-

нені із залученням неповнолітнього, малолітнього або щодо малолітнього, – таким об'єктом є *суспільні відносини, що забезпечують нормальний розвиток дітей*; за ч. 2 ст. 307, де закріплено відповідальність за такі дії у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян, – *громадський порядок*; за ч. 3 ст. 307, де закріплено відповідальність за дії, передбачені ч. 1, вчинені організованою групою, таким об'єктом, на нашу думку, виступає *безпека громадян, суспільства та держави від діяльності злочинних груп*.

Установлення безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 307 КК, дозволяє визначити *механізм заподіяння йому шкоди*.

Шкода основному безпосередньому об'єкту може заподіюватися шляхом злочинного впливу на соціальний зв'язок суспільних відносин особами, які не є учасниками цих відносин, тобто «ззовні», або ж учасниками цих відносин, тобто «зсередини». В останньому випадку такими учасниками можуть бути, зокрема, службові особи підприємств, установ або організацій, які здійснюють діяльність по забезпеченню здоров'я громадян від незаконного обігу та шкідливого впливу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів та зобов'язані дотримуватися правил їх обігу.

Таким чином, особа, вчиняючи незаконні дії з наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами, передбаченими ч. 1 ст. 307 КК України, створює загрозу заподіяння шкоди здоров'ю громадян, а також порушує порядок обігу таких засобів. Якщо особи при цьому перебувають у складі організованої групи (ч. 3 ст. 307 КК України), то вони до того ж порушують безпеку громадян, суспільства та держави від діяльності злочинних груп.

Висновки. Проведене дослідження дозволило зробити такі висновки.

1. Основним безпосереднім об'єктом злочину за ст. 307 КК слід вважати суспільні відносини у сфері забезпечення здоров'я населення від шкідливого впливу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів.

2. Факультативними об'єктами розглядуваного злочину можуть бути: за частинами 2 та 3 ст. 307 – суспільні відносини, що забезпечують нормальний розвиток дітей; за ч. 2 ст. 307 – громадський

порядок; за ч. 3 ст. 307 – безпека громадян, суспільства та держави від діяльності злочинних груп.

3. Шкода основному безпосередньому об'єкту може заподіюватися шляхом злочинного впливу на соціальний зв'язок суспільних відносин особами, які не є учасниками цих відносин, тобто «ззовні», або ж учасниками цих відносин, тобто «зсередини».

Перелік літератури

1. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за ред.: В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін. 5-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2015. 528 с.

2. Сташис В. В., Панов Н. И. Непосредственный объект и его значение для квалификации преступлений. *Проблемы правоведения*. 1980. Вып. 50. С. 83–91.

3. Бургін М. С., Горбатенко В. П. Відносини суспільні // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 1: А – Г. 672 с.

4. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві: монографія. Харків: Право, 2016. 256 с.

5. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (дата звернення: 15.12.2017).

6. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними: Закон України від 15.02.1995 р. № 62/95-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 15.12.2017).

7. Про затвердження Положення про Державну службу України з лікарських засобів та контролю за наркотиками: постанова Кабінету Міністрів України від 12.08. 2005 р. № 647. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/647-2015-%D0%BF> (дата звернення: 15.12.2017).

8. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 15.12.2017).

9. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-19. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/paran3#n3&p> (дата звернення: 15.12.2017).

10. Лиска П. О. Проблематика та прогалини диспозиції та санкції основного складу злочину, передбаченого статтею 307 Кримінального кодексу України. *Scientific Journal «ScienceRise»*. 2014. № 1(1). С. 114–126.

11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред.: М. І. Мельник, М. І. Хавронюк. 9-те вид., переробл. та допов. Київ: Юридична думка, 2012. 1316 с.

12. Музика А. А., Доброрез І. О., Горох О. П. Злочини проти здоров'я населення: кримінологічна характеристика, аналіз складів злочинів, призначення покарання: навч. посіб. / за заг. ред. Н. О. Гурорової. Сімферополь: Видавництво Кримнавчпеддержвидав, 2013. 168 с.

13. Кримінальне право. Особлива частина: підручник: у 2 т. / за ред.: О. О. Дудоров, Є. О. Письменський. Луганськ: Елтон – 2, 2012. Т. 1. 780 с.

14. Кримінальне право. Особлива частина: навч. посіб. / за заг. ред. проф. В. М. Трубникова. Харків: Вид-во ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. 336 с.

15. Доброрез І. О. Кримінологічна характеристика та попередження незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. 239 с.

16. Бублейник В. А. Кримінально-правова характеристика незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів: навч.-практ. посіб. Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2007. 152 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna. V. Ya. Tatsii, V. I. Borysov, V. I. Tiutiuhin (Eds.). (2015). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

2. Stashis, V. V. Panov, N. I. (1980). Neposredstvennyy obyekt i ego znacheniyе dlya kvalifikatsii prestupleniy. *Problemy pravovedeniya*, 50, 83–91 [in Russian].

3. Burhin, M. S., Horbatenko, V. P. Vidnosyny suspilni // Yurydychna entsyklopediia (Vols. 1–6); Vol. 1: A- H: (1998). Yu. S. Shemshuchenko (main Ed.) Kyiv: Ukr. entsykl [in Ukrainian].

4. Tatsii, V. Ya. (2016). Obiekt i predmet zlochyну v kryminalnomu pravi. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

5. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia: Zakon Ukrainy vid 19.11.1992 r. № 2801-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.

6. Pro zakhody protyдии nezakonnomu obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotroynykh rehovyn i prekursoriv ta zlovzhyvanniu nymy: Zakon Ukrainy vid 15.02.1995 r. № 62/95-VR. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80>.

7. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu sluzhbu Ukrainy z likarskykh zasobiv ta kontroliu za narkotykamy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12.08.2005 r. № 647. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/647-2015-%D0%BF>.

8. Pro okhoronu dytynstva: Zakon Ukrainy vid 26.04.2001 r. № 2402-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.

9. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 r. № 2145-19. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/paran3#n3&p>.

10. Lyska, P. O. (2014). Problematyka ta prohalyny dyspozytsii ta sanktsii osnovnoho skladu zlochynu, prevedbachenoho statteiu 307 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. *Scientific Journal «ScienceRise»*, 1(1), 114–126 [in Ukrainian].

11. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (2012). M. I. Melnyk, M. I. Khavroniuk (Eds.). Kyiv: Yurydychna dumka [in Ukrainian].

12. Muzyka, A. A., Dobrorez, I. O., Horokh, O. P. (2013). Zlochyny proty zdorovia naseleння: kryminolohichna kharakterystyka, analiz skladiv zlochyniv, pryznachennia pokarannia. N. O. Hutorova (Eds.). Simferopol: Vydavnytstvo Krymnavchpedderzhvydav [in Ukrainian].

13. Kryminalne pravo. Osoblyva chastyna. O. O. Dudorov, Ye. O. Pysmenskyi (Eds.). (2012). (Vols. 1–2; Vol. 2). Luhansk : Elton – 2 [in Ukrainian].

14. Kryminalne pravo. Osoblyva chastyna V. M. Trubnykov (Eds.). (2013). Kharkiv: vyd-vo KhNU imeni V. N. Karazina [in Ukrainian].

15. Dobrorez, I. O. (2004). Kryminolohichna kharakterystyka ta poperedzhennia nezakonnogo vyrobnytstva, vyhotovlennia, prydbannia, zberihannia, perevezennia chy peresylannia narkotychnykh zasobiv, psykhotroynykh rehovyn abo yikh analohiv bez mety zbutu: Candidate's thesis Kharkiv [in Ukrainian].

16. Bubleinyk, V. A. (2007). Kryminalno-pravova kharakterystyka nezakonnogo vyrobnytstva, vyhotovlennia, prydbannia, zberihannia, perevezennia chy peresylannia z metoiu zbutu, a takozh nezakonnogo zbutu

narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn abo yikh analogiv: navchalno-praktychnyi posibnyk. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovskyyi derzhavnyi universytet vnutrishnykh sprav [in Ukrainian].

Мокляк С. В. Безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 307 КК України

У статті крізь призму суспільних відносин досліджується безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 307 КК України (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовини або їх аналогів); розглядаються елементи цих суспільних відносин (предмет, суб'єкти, соціальний зв'язок); висвітлюється механізм заподіяння шкоди вказаному об'єкту.

Зроблено висновок, що основним безпосереднім об'єктом злочину за ст. 307 КК є суспільні відносини у сфері забезпечення здоров'я населення від шкідливого впливу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів. Факультативними об'єктами цього злочину можуть бути: за частинами 2 та 3 ст. 307 – суспільні відносини, що забезпечують нормальний розвиток дітей; за ч. 2 ст. 307 – громадський порядок; за ч. 3 ст. 307 – безпека громадян, суспільства та держави від діяльності злочинних груп. Шкода основному безпосередньому об'єкту може заподіюватися шляхом злочинного впливу на соціальний зв'язок суспільних відносин особами, які не є учасниками цих відносин, тобто «ззовні», або ж учасниками цих відносин, тобто «зсередини».

Ключові слова: злочини проти здоров'я населення, безпосередній об'єкт злочину, суспільні відносини.

Мокляк С. В. Непосредственный объект преступления, предусмотренного ст. 307 УК Украины

В статье сквозь призму общественных отношений исследуется непосредственный объект преступления, предусмотренного ст. 307 УК Украины (незаконное производство, изготовление, покупка, хранение, перевозка, пересылка либо сбыт наркотических средств, психотропных веществ либо их аналогов); рассматриваются элементы этих общественных отношений (предмет, субъекты, социальная связь) освещается механизм причинения вреда указанному объекту.

Сделан вывод, что основным непосредственным объектом преступления по ст. 307 УК являются общественные отношения в сфере обеспечения безопасности здоровья населения от вредного воздействия наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров. Факультативными объектами этого преступления могут быть: по частям 2 и 3 ст. 307 – общественные отношения, обеспечивающие нормальное развитие детей; по ч. 2 ст. 307 – общественный порядок; по ч. 3 ст. 307 – безопасность граждан, общества и государства от деятельности преступных групп. Вред основному непосредственному объекту может причи-

няться путем преступного влияния на социальную связь общественных отношений лицами, которые не являются участниками этих отношений, то есть «извне», или участниками этих отношений, то есть «изнутри».

Ключевые слова: преступления против здоровья населения, непосредственный объект преступления, общественные отношения.

Moklyak S. V. The direct object of the crime envisaged in the Art. 307 of the Criminal Code of Ukraine

In the article through the prism of social relations, the direct object of the crime envisaged in the Art. 307 of the Criminal Code of Ukraine (illegal production, making, purchasing, storage, transportation, sending or sale of narcotics, psychotropic substances or their analogues) is researched; elements of these social relations (subject, participants, social connection) are considered; The mechanism of causing damage to the specified object is covered.

It is concluded that the main direct object of the crime under the Art. 307 of the Criminal Code are the social relations in the sphere of health protection of population from harmful influence of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors. Facultative objects of this crime may be: for parts 2 and 3 of the Art. 307 – social relations that ensure normal development of children; for the part 2 of the Art. 307 – public order; for the part 3 of the Art. 307 – security of citizens, society and the state from activities of criminal groups. The harm to the main direct object can be caused by criminal influence on the social connection of social relations by persons who are not participants in these relations, that is, «from the outside», or by participants of these relations, that is, «from within».

Key words: crimes against the health of population, direct object of crime, narcotics, social relations.

Рекомендовано до опублікування на засіданні відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 5 від 10.04.2018 р.)

*Рецензент – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник **Батургарєєва В. С.***

УДК 343.1(094.5)(477)

DOI: 10.31359/2079-6242-2018-35-1-117

ЩОДО ОКРЕМИХ ЕЛЕМЕНТІВ СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

О. І. Марочкін, кандидат юридичних наук, науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, асистент кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Постановка проблеми. Відповідно до ч. 1 ст. 9 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, КПК, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства. Виходячи зі змісту цієї норми, можна зробити висновок про те, що кримінальне процесуальне законодавство становить систему, до якої входить низка компонентів (елементів)¹. Зазначене актуалізує питання з'ясування поняття та елементів системи кримінального процесуального законодавства України.

¹ Про поліджерельність кримінального процесуального законодавства свідчить, крім того, Рішення Конституційного Суду України від 09.07.1998 р. № 12-рп/98 у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство»), відповідно до якого терміном «законодавство» охоплюються закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їх повноважень та відповідно до Конституції України і законів України.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Реформування кримінального судочинства зумовлює дослідження системи кримінального процесуального законодавства України та окремих її елементів. Вагомий внесок у розв'язання зазначеної проблеми був зроблений, зокрема, такими вітчизняними вченими-правниками, як Ю. М. Грошевий, О. М. Дроздов, М. В. Костицький, Л. М. Лобойко, Д. П. Письменний, О. А. Рябухіна, Н. В. Стецик, О. Ю. Татаров, О. В. Узунова, О. Г. Шило та ін. Водночас демократизація вітчизняного кримінального судочинства та наближення його до європейських стандартів поставили на порядок денний питання про можливість запозичення досвіду європейських країн щодо окремих елементів системи кримінального процесуального законодавства. Крім того, на даний час дискусійним залишається питання про місце судової практики та її роль у кримінальному судочинстві. Зазначене обумовлює необхідність дослідження вказаних питань.

Мета статті. Для вирішення питань, що є предметом цієї статті, необхідно, по-перше, проаналізувати поняття системи кримінального процесуального законодавства та її окремі елементи; по-друге, дослідити шляхи забезпечення єдності судової практики; по-третє, з'ясувати процедуру запровадження обов'язкового характеру судового прецеденту в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звернення до загальних засад теорії права дозволяє констатувати, що у ній склалося два підходи до визначення системи законодавства – у вузькому (формальному) змісті, – як системи правових актів, прийнятих в особливому порядку законодавчою владою (закони; міжнародні договори, затверджені законами) та у широкому (матеріальному) змісті, – як системи усіх нормативно-правових актів, які містять приписи, розраховані на невизначене коло осіб [1, с. 407–408]. Система законодавства визначається як цілісна, внутрішньо узгоджена сукупність чинних нормативно-правових актів [2, с. 188], як зовнішня форма права, яка відображає побудову його джерел, тобто систему нормативно-правових актів [3, с. 418; 4, с. 296; 5, с. 318; 6, с. 236].

Система законодавства тісно взаємопов'язана із такою категорією, як система права. Вони співвідносяться між собою як форма

та зміст. Система законодавства розглядається як зовнішня форма права, яка відображає побудову його джерел, тобто систему нормативно-правових актів.

Зазначені загальнотеоретичні положення знаходять конкретизацію у теорії кримінального процесуального права. Так, Ю. М. Грошевий під системою кримінального процесуального законодавства розуміє сукупність нормативно-правових актів, в яких об'єктуються внутрішні змістовні та структурні характеристики кримінального процесуального права. Вона (система) є зовнішньою формою кримінального процесуального права, що виражає побудову його джерел [7, с. 52]. М. В. Костицький вважає, що кримінальне процесуальне законодавство являє собою систему нормативних актів, якими регулюються суспільні відносини у сфері кримінального судочинства [8].

Окрім ч. 1 ст. 9 КПК основні елементи системи кримінального процесуального законодавства України визначено й у ч. 2 ст. 1 КПК, а саме: Конституція України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК та інші закони України¹. Тим самим викладено ієрархічну, субординаційну (вертикальну) структуру системи кримінального процесуального законодавства. У зазначеній нормі наведено поділ законодавчих актів за їх юридичною силою. Досліджуючи окремі елементи системи кримінального процесуального законодавства, слід звернути особливу увагу на деякі з них.

Конституція України містить велику кількість нормативних положень, які мають значення для регулювання кримінальної процесуальної діяльності. В цілому норми Конституції являють собою концептуальну основу кримінального процесуального законодавства, визначають стратегію його розвитку і застосування.

¹ Хоча на невичерпності цього переліку наголошувалося ще у 2011 р. авторами Висновку щодо проекту Кримінально-процесуального кодексу України (2012 р. – *О. М.*), де висловлено судження, що це положення, яке визначає, що є «кримінальним процесуальним законодавством», не є необхідним, а, крім того, є заплутаним, оскільки існують такі норми, що стосуються кримінального процесу, які не передбачені ні в цьому Кодексі, ні в Конституції, ні в чинних міжнародних договорах. На думку авторів, було б краще вилучити це положення або уточнити його мету [9].

Розглядаючи Конституцію як джерело кримінального процесуального права, слід разом з тим зазначити наявність іншого підходу в сучасній юридичній науці, відповідно до якого Конституція є джерелом лише конституційного права і не є джерелом інших галузей права [10, с. 84–85]. З цього питання ми поділяємо традиційний підхід, відповідно до якого конституційні норми є джерелом кримінального процесуального права.

Як додаткові аргументи на користь традиційного підходу слід звернути увагу на положення, які з'явилися у результаті Конституційної реформи щодо правосуддя 2016 р. У цілому можна зробити висновок, що такі зміни спрямовано на удосконалення конституційних основ правосуддя для практичної реалізації принципу верховенства права і забезпечення права на справедливий суд незалежним і безстороннім судом.

До концептуальних положень судової реформи у частині кримінального судочинства належать, зокрема, судоустрійні (забезпечення незалежності судової влади шляхом формування органів, відповідальних за суддівський корпус; підвищення вимог та професійних стандартів суддівського корпусу; обмеження імунітету суддів до функціонального; оптимізація системи судоустрою шляхом удосконалення положень щодо юрисдикції судів та позасудового врегулювання спорів тощо), а також ті, що стосуються засад судочинства (зокрема, нового нормативного змісту набула засада забезпечення права на апеляційний перегляд справи та касаційне оскарження судового рішення) та статусу учасників кримінального провадження.

Останні із зазначених змін (щодо статусу учасників кримінального провадження) стосуються, перш за все, забезпечення інституційної спроможності прокуратури та адвокатури. Так, основи їх діяльності закріплено у розділі «Правосуддя» (окремий розділ «Прокуратура» при цьому виключено), що обумовлено реалізацією засад змагальності сторін у кримінальному провадженні та рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом. Вказане відображає концептуальний підхід законодавця до визначення прокуратури та адвокатури як двох найважливіших інституцій, діяльність яких забезпечує можливість здійснення правосуддя.

Закріплення на рівні Конституції України функцій прокуратури визначає сферу її діяльності, яка на даний час обмежується кримінальним судочинством. Це відповідає міжнародним стандартам правового статусу прокуратури, її ролі та функціям.

У контексті розгляду питання щодо окремих елементів системи кримінального процесуального законодавства, слід звернутися до аналізу проблеми, яка на даний час є надзвичайно актуальною і стосується забезпечення єдності судової практики. Як відомо, однакове та уніфіковане застосування кримінального процесуального закону обумовлює його загальнообов'язковість, рівність перед законом та правову визначеність. Адже питання правової визначеності й передбачуваності є невід'ємною складовою верховенства права. Як зазначається у Висновку Консультативної ради європейських суддів (далі – КРЕС) №20 (2017) від 10 листопада 2017 р. «Про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону» [11] у державі, яка керується принципом верховенства права, громадяни виправдано очікують, що до них будуть ставитися, як до всіх інших, та що вони можуть покладатися на попередні судові рішення в подібних справах, і таким чином, громадяни можуть передбачати юридичні наслідки своїх дій чи бездіяльності. Єдине застосування закону обумовлює довіру громадськості до судів та покращує громадську думку стосовно справедливості та правосуддя. Якби сторони розуміли б свої позиції заздалегідь, вони навіть могли б вирішити не звертатися до суду. З іншого боку, адвокати мали б у такому випадку розуміти, наскільки це важливо, які саме надавати поради своїм клієнтам, тобто сторонам процесу, щодо їхніх прав. Неабияке значення має та обставина, що прецеденти чи усталена судова практика, які встановлюють чіткі, послідовні та надійні правила, можуть скоротити потребу залучення судів до вирішення спорів, і, отже, скоротити їх навантаження. Якщо є можливість посилатися на попередні судові рішення, які були прийняті в подібних справах, зокрема вищими судами, відповідні справи могли б розглядатися більш ефективно. З іншого боку, за певних обставин суперечливі рішення національних судів, особливо судів найвищих інстанцій можуть становити порушення вимоги щодо справедливого

розгляду, яку сформульовано в п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [11].

Свого часу теорія судового прецеденту широко розроблялася вченими наприкінці XIX – початку XX ст. У своїх наукових працях вони спиралися на кращі традиції країн англо-американської правової системи. Так, П. О. Сорокін зазначав, що правотворча роль судді полягає в тому, що фактично, шляхом тлумачення, казуїстики рішень з питань, не передбачених законом, значно змінювати, доповнювати та покращувати позитивний закон [12, с. 701].

Акцентуючи увагу на значенні єдності судової практики, М. М. Коркунов звертає увагу на те, що вона займає нібито середнє, опосередковане місце між звичаєм та законом. «Судова практика, – зазначав вчений, – подібно закону, виникає в силу свідомого прагнення до реалізації даної юридичної норми... судові рішення, з яких складається судова практика, за своєю суттю є цілком свідомими актами... судова практика, подібно закону, має юридично визначену, аутентичну форму вираження – дійсні судові рішення». Що стосується судової практики, то вона складається потроху, в міру повторення окремих випадків застосування даної юридичної норми [12, с. 259].

Радянське право заперечувало застосування судового прецеденту у здійсненні правосуддя, обґрунтовуючи такий підхід невідповідністю його принципу соціалістичної законності та необхідністю ідеологічного протиставлення вітчизняної правової системи буржуазним. Тож за радянських часів єдність судової практики забезпечувалася за допомогою керівних роз'яснень Пленумів Верховних Судів на основі узагальнення судової практики [13].

В теорії права судова практика визначається як правозастосовна діяльність, пов'язана з утворенням у процесі цього застосування будь-яких усталених положень, які конкретизують правову норму, сукупність аналогічних рішень з аналогічних справ, своєрідна форма правозастосовної діяльності. Такий підхід до судової практики, на думку вчених, є характерним для тих держав, у яких судові органи не мають правотворчої функції, де офіційно не визнаний судовий прецедент. У державах такого типу судова практика, не породжуючи обов'язкових норм, здійснює певний вплив як на діяль-

ність власне судової системи, так і на правову систему в цілому [14, с. 125].

Демократизація вітчизняного судочинства та наближення його до європейських стандартів поставили на порядок денний питання про можливість запозичення досвіду європейських країн щодо забезпечення єдності судової практики, у тому числі й шляхом запровадження судового прецеденту.

Так, визнаючи судовий прецедент (судове рішення, яке фактично використовується як зразок за аналогічних обставин) в якості джерел права, окремі вчені вважають, що така юридична конструкція дає можливість суду виконувати правотворчі функції як у випадку відсутності відповідного закону, так і за його наявності [15, с. 166].

Втім, як зазначає КРЄС, незалежно від того, чи вважається прецедент джерелом права, або чи має прецедент зобов'язуючий характер, посилання на попередні судові рішення є дієвим засобом для суддів як у системі загального права, так і в системі континентального права. Тим не менш, різниця між загальною та континентальною системами права традиційно має особливе значення стосовно функцій прецеденту та судової практики в цілому. Так, судді країн континентального права керуються судовою практикою, особливо вищих судів, чії повноваження включають забезпечення єдності судової практики. Суди нижчих інстанцій у таких країнах не є формально обмеженими рішеннями вищих судових інстанцій. Однак, як правило, суди нижчих інстанцій керуються рішеннями вищих судів у подібних справах, і в таких випадках, зокрема, вищі суди або Верховний Суд виконують своє повноваження із забезпечення одноманітного застосування закону. Відповідно, у країнах континентального права рішення суду, особливо Верховного, мають ширше значення, ніж щодо тієї окремої справи, стосовно якої ухвалене рішення. З такої точки зору це може вважатися джерелом права [11].

Автори Висновку КРЄС наголошують, що згідно з доктриною *stare decisis*, значення має навіть одне прецедентне рішення. У країнах континентального права, як правило, потрібна консолідована й узгоджена низка судових рішень з певного питання (стала судова

практика) для того, щоб певна позиція мала значення. Звичайно, це не перешкоджає рішенню мати юридичну силу, коли Верховний Суд ухвалює його вперше у відповідному юридичному питанні, практика щодо якого ще не усталилася. В цьому аспекті загальноприйнятим фактом є відсутність формули, відповідно до якої можна визначити момент, від початку якого судова практика може вважатися усталеною [11].

Таким чином, зазначимо, що єдність судової практики може бути забезпечена: 1) на основі узагальнення судової практики – шляхом: а) обов'язкових (керівних) роз'яснень Пленуму Верховного Суду; б) надання рекомендаційних роз'яснень Пленуму Верховного Суду; 2) ухвалення Верховним Судом (Пленумом Верховного Суду) зразкових рішень по конкретним категоріям справ, визнаних як типові (судовий прецедент) і обов'язковістю їх урахування у правозастосовній діяльності суду при розгляді однотипних справ.

На думку КРЄС, розв'язання суперечностей у судовій практиці є, у першу чергу, повноваженням Верховного Суду. Верховний Суд має забезпечувати єдність судової практики для того, щоб виправляти непослідовності та, таким чином, підтримувати громадську довіру до судової системи [11].

Зазначені положення сприйняті вітчизняним законодавцем. Так, ч. 1 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» покладає на Верховний Суд забезпечення сталості та єдності судової практики у порядку та спосіб, визначений процесуальним законом. Зокрема, з метою забезпечення однакового застосування норм права при вирішенні окремих категорій справ, Пленум Верховного Суду: а) узагальнює практику застосування матеріального і процесуального законів, б) систематизує та в) забезпечує оприлюднення правових позицій Верховного Суду з посиланням на судові рішення, в яких вони були сформульовані; г) за результатами аналізу судової статистики та узагальнення судової практики надає роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування законодавства при вирішенні судових справ (пп. 10¹ та 10² ч. 2 ст. 46 зазначеного Закону).

На думку КРЄС, суспільно-публічна роль Верховного Суду, яка полягає в наданні керівних рекомендацій *pro futuro* (на майбутнє),

забезпечуючи єдність судової практики та розвиток права, повинна бути досягнута за допомогою належної системи фільтрування звернень. Цей підхід є більш прийнятним, ніж розвиток права шляхом розроблення обов'язкових до застосування роз'яснень або загальних висновків, прийнятих на пленарних засіданнях Верховного Суду. Такі інструменти, що досі існують у окремих країнах, приймаються (на відміну від інструменту попередніх рішень), не беручи до уваги будь-які реальні справи або справи, що розглядаються, а також без участі сторін у справі або їхніх адвокатів, які могли б обґрунтувати свої позиції. Припускаючи можливість таких інструментів мати позитивний вплив на єдність судової практики та правову визначеність, КРЄС вважає, що ці інструменти викликають занепокоєння з точки зору належної ролі судової влади в системі розподілу державної влади [11].

Такі висновки КРЄС цілком узгоджуються із процесами, які відбуваються на теренах пострадянських держав. Зокрема, Н. В. Стецук, який аналізував шляхи забезпечення єдності судової практики у пострадянських правових системах, дійшов висновку про те, що на сьогодні роз'яснення законодавства на основі узагальнення судової практики передбачено у дев'яти, з них у шести – такі роз'яснення є обов'язковими (Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан), а у трьох – рекомендаційними (Азербайджан, Молдова, Росія). Як зазначає автор, прецедентна практика формується сьогодні у таких восьми пострадянських країнах, як Азербайджан, Вірменія, Грузія, Естонія, Латвія, Литва, Молдова, Україна. У приписах законодавчих актів або у рішеннях конституційних або Верховних судів цих держав встановлено обов'язковий характер рішень Верховних судів в аналогічних справах. Визнання прецедентної практики тут відбулося поступово і в різні роки [13, с. 68, 69].

Слід також враховувати, що багато Верховних судів у країнах континентального права сьогодні уповноважені відбирати справи з метою встановлення стандартів, які мають застосовуватися в подальших справах. Тому в цих справах навіть одне рішення Верховного Суду, ухвалене з метою встановити прецедент, може вважатися авторитетною судовою практикою [11].

У зв'язку з цим варто звернути увагу й на те, що процедура запровадження обов'язкового характеру в нашій державі рішень Верховного Суду в аналогічних справах кримінального судочинства є відносно новою для вітчизняного законодавства, а тому потребує окремого дослідження. На даний час механізм забезпечення однакового застосування норм права судами конкретизовано у КПК (ст. 434¹) та покладено на Велику Палату Верховного Суду (до компетенції якої також входить аналіз судової статистики та вивчення судової практики, здійснення її узагальнення). Так, відповідно до ч. 5 ст. 434¹ КПК суд, який розглядає кримінальне провадження в касаційному порядку у складі колегії або палати, має право передати таке кримінальне провадження на розгляд Великої Палати Верховного Суду, якщо дійде висновку, що справа містить виключну правову проблему і така передача необхідна для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовчої практики.

Висновки. Наприкінці слід зазначити, що на відміну від інших нових процесуальних кодексів, КПК не містить поняття зразкової справи, яке, наприклад, передбачене п. 21 ч. 1 ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України щодо визначення такої категорії справ, як зразкові та типові адміністративні справи¹. Проте вважаємо, що відсутність зразкової справи у КПК цілком обгрунтовано з огляду на специфіку правовідносин, які виникають у кримінальному провадженні. Тож питання процедури застосування судового прецеденту у кримінальному провадженні в Україні потребує подальших досліджень з огляду на створення нового Верховного Суду та функціонування у ньому нових колегіальних органів.

¹ Зразковою визнається типова адміністративна справа, прийнята до провадження Верховним Судом як судом першої інстанції для постановлення зразкового рішення. Ухвала про відкриття провадження у зразковій справі публікується на офіційному веб-порталі судової влади України, а також в одному із загальнодержавних друкованих ЗМІ не пізніше, ніж за десять днів до дати судового засідання для розгляду зразкової справи. При ухваленні рішення у типовій справі, яка відповідає ознакам, викладеним у рішенні Верховного Суду за результатами розгляду зразкової справи, суд має враховувати правові висновки Верховного Суду, викладені у рішенні за результатами розгляду зразкової справи.

Перелік літератури

1. Скаун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): учебник. Харьков: Эспада, 2005. 840 с.
2. Теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с.
3. Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. Москва: Юристъ, 2001. 776 с.
4. Хропанюк В. Н. Теория государства и права: учебное пособие для высших учебных заведений / под ред. проф. В. Г. Стрекозова. Москва: ИКФ Омега-Л; Интерстиль, 2002. 382 с.
5. Теория государства и права: учебник для юридических вузов и факультетов / под ред. В. М. Карельского и В. Д. Перевалова. Москва: Издательская группа ИНФРА-М-НОРМА, 1997. 570 с.
6. Общая теория государства и права. Академический курс: в 2 т. / под ред. М. Н. Марченко. Москва: Зерцало, 1998. Т. 2. 640 с.
7. Кримінальний процес: підручник / за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків: Право, 2013. 824 с.
8. Костицький М. В. Про науку кримінального процесу, кримінальне процесуальне право і законодавство (філософський погляд). *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 31–37.
9. Висновок щодо проекту Кримінально-процесуального кодексу України. URL: https://zib.com.ua/files/Ukrainian_translation_final_1.doc (дата звернення 14.03.2018).
10. 100 ответов на 100 вопросов по Общему административному праву: учеб. пособие / под ред. Р. С. Мельника. Киев: Юринком Интер, 2017. 240 с.
11. Консультативна рада європейських суддів. Висновок № 20 (2017) про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону. URL: http://www.vcu.gov.ua/content/file/%D0%92%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BA_%D0%9A%D0%A0%D0%84%D0%A1_20.pdf (дата звернення 14.03.2018).
12. Радько Т. Н. Теория государства и права: хрестоматия / под общ. ред. И. И. Лизиковой. Москва: Академический Проект, 2005. 720 с.
13. Стецик Н. В. Запровадження прецедентної практики верховних судів у пострадянських правових системах. *Вісник Верховного Суду України*. 2017. № 11–12 (207–208). С. 66–72.
14. Бошно С. В. Теория государства и права: учебное пособие. Москва: Эксмо, 2007. 400 с.

15. Общая теория права: учебник для юридических вузов / под общ. ред. А. С. Пиголкина. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 1995. 384 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Skakun, O. F. (2005). Teoriya gosudarstva i prava [Theory of the state and right]. Harkov: Espada [In Russian].

2. Teoriia derzhavy i prava. O. V. Petryshyn (Ed.) et al. (2014). [Theory of the state and right]. Kharkiv: Pravo [In Ukrainian].

3. Teoriya gosudarstva i prava: kurs lektsiy. A. V. Malko (Ed.). (2001). [Theory of the state and right]. Moskva: Yurist [In Russian].

4. Hropanyuk, V. N. (2002). Teoriya gosudarstva i prava: uchebnoe posobie dlya vysshih uchebnyh zavedeniy. [Theory of the state and right]. Moskva: Omega-L; Interstil [In Russian].

5. Teoriya gosudarstva i prava: uchebnik dlya yuridicheskikh vuzov. V. M. Karelskiy (Ed) et al. (1997). [Theory of the state and right]. Moskva: INFRA-M-NORMA [In Russian].

6. Teoriya gosudarstva i prava: akademicheskii kurs. M. I. Marchenko (Ed.). (1998). [Theory of the state and right]. Moskva: Zertsalo [In Russian].

7. Kryminalnyi protses: pidruchnyk. V. Y. Tatsii, Y. M. Hroshevyi, O. V. Kaplina, O. H. Shylo (Eds.). (2013). [Criminal Procedure]. Kharkiv: Pravo [In Ukrainian].

8. Kostytskyi, M. V. (2013) Pro nauku kryminalnoho protsesu, kryminalne protsesualne pravo i zakonodavstvo (filosofskiy pohliad). [About the science of criminal procedure, criminal procedural law and legislation (philosophical look)]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav. – Legal magazine of the National academy of internal affairs. 1, 31–37* [In Ukrainian].

9. Vysnovok shchodo proektu Kryminalno-protsesualnoho kodeksu Ukrainy [A conclusion in relation to the project of the Criminal Procedural code of Ukraine]. Retrieved from https://zib.com.ua/files/Ukrainian_translation_final_1.doc [In Ukrainian].

10. 100 otvetov na 100 voprosov po Obschemu administrativnomu pravu. R. S. Melnik (Ed.). (2017). [100 answers to a 100 questions on common administrative law]. Kyiv: Yurinkom Inter [In Russian].

11. Konsultatyvna rada yevropeiskykh suddiv. Vysnovok №20 (2017) pro rol sudiv u zabezpechenni yednosti zastosuvannya zakonu [Consultative advice of european judges. Conclusion №20 (2017) about the role of courts in providing of unity of application of law]. Retrieved from <http://www.vru.gov.ua/content/>

file/%D0%92%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BA_%D0%9A%D0%A0%D0%84%D0%A1_20.pdf [In Ukrainian].

12. Radko, T. N. (2005). *Teoriya gosudarstva i prava*. [Theory of the state and right]. Moskva: Akademicheskii Proekt [In Russian].

13. Stetsyk, N. V. (2017). *Zaprovadzhennia pretsedentnoi praktyky verkhovnykh sudiv u postradianskykh pravovykh systemakh* [An input of precedent practice of supreme courts is in the post-soviet legal systems]. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*. – *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*. 11–12, 66–72 [In Ukrainian].

14. Boshno, S. V. (2007). *Teoriya gosudarstva i prava*. [Theory of the state and right]. Moskva: Eksmo [In Russian].

15. *Teoriya gosudarstva i prava*. A. S. Pigolkin (Ed.). (1995) [Theory of the state and right]. Moskva: MGTU im. N. E. Baumana [In Russian].

Марочкін О. І. Щодо окремих елементів системи кримінального процесуального законодавства України

Стаття присвячена дослідженню окремих елементів системи кримінального процесуального законодавства України. Підтримується наукова позиція про те, що Конституція України є джерелом кримінального процесуального права, оскільки містить велику кількість нормативних положень, які мають значення для регулювання кримінальної процесуальної діяльності.

Аналізуючи концептуальні положення конституційної реформи щодо правосуддя 2016 р., зроблено висновок, що такі зміни спрямовано на удосконалення конституційних основ правосуддя для практичної реалізації принципу верховенства права і забезпечення права на справедливий суд. До концептуальних положень судової реформи у частині кримінального судочинства належать, зокрема, судоустрійні (забезпечення незалежності судової влади шляхом формування органів, відповідальних за суддівський корпус; підвищення вимог та професійних стандартів суддівського корпусу; обмеження імунітету суддів до функціонального; оптимізація системи судоустрою шляхом удосконалення положень щодо юрисдикції судів та позасудового врегулювання спорів тощо); ті, що стосуються засад судочинства (зокрема, нового нормативного змісту набула засада забезпечення права на апеляційний перегляд справи та касаційне оскарження судового рішення) та статусу учасників кримінального провадження (стосуються інституційної спроможності прокуратури та адвокатури).

Значну увагу у статті приділено питанню забезпечення єдності судової практики. На підставі дослідження поглядів вчених щодо ролі та місця судового прецеденту в англо-американській та романо-германській правових системах на різних історичних етапах розвитку правової думки, зазначається, що єдність судової практики має забезпечуватися Верховним Судом. З огляду на створення нового Верховного Суду та функціонування у ньому нових колегіальних органів, зроблено акцент на важливості подальших досліджень процедури запроваджен-

ня обов'язкового характеру в нашій державі рішень Верховного Суду в аналогічних справах кримінального судочинства.

Ключові слова: система законодавства, кримінальне процесуальне законодавство, судова практика, прецедент.

Марочкин А. И. К вопросу об отдельных элементах системы уголовного процессуального законодательства Украины

Статья посвящена исследованию отдельных элементов системы уголовного процессуального законодательства Украины. Поддерживается научная позиция о том, что Конституция Украины является источником уголовного процессуального права, поскольку содержит большое количество нормативных положений, имеющих значение для регулирования уголовной процессуальной деятельности.

Анализируя концептуальные положения Конституционной реформы правосудия 2016 г., сделан вывод о том, что такие изменения направлены на совершенствование конституционных основ правосудия для реализации принципа верховенства права и обеспечения права на справедливый суд. К концептуальным положениям судебной реформы в части уголовного судопроизводства относятся, в частности, судоустройственные (обеспечение независимости судебной власти путем формирования органов, ответственных за судейский корпус, повышение требований и профессиональных стандартов к судейскому корпусу, ограничения иммунитета судей до функционального; оптимизация системы судоустройства путем усовершенствования положений о юрисдикции судов и внесудебного урегулирования споров и т. д.); касающиеся принципов судопроизводства (в частности, новое нормативное содержание приобрело право на апелляционный пересмотр дела и кассационное обжалование судебного решения) и статуса участников уголовного судопроизводства (институциональная состоятельность прокуратуры и адвокатуры).

Значительное внимание в статье уделено вопросу обеспечения единства судебной практики. На основании исследования взглядов ученых о роли и месте судебного прецедента в англо-американской и романо-германской правовых системах на разных исторических этапах развития правовой мысли, отмечается, что единство судебной практики должно обеспечиваться Верховным Судом. Учитывая создание нового Верховного Суда и функционирования в нем новых коллегиальных органов, сделан акцент на важности дальнейших исследований процедуры приобретения обязательного характера в нашем государстве решений Верховного Суда по аналогичным делам уголовного судопроизводства.

Ключевые слова: система законодательства, уголовное процессуальное законодательство, судебная практика, прецедент.

Marochkin O. I. Concerning certain elements of the system of criminal procedural legislation of Ukraine

The article is dedicated to the study of certain elements of the system of criminal procedural legislation of Ukraine. The scientific position that the Constitution of Ukraine is the source of criminal procedural law is supported, since it contains a large number

of regulations, which are important for the regulation of criminal procedural activities.

Analyzing the conceptual regulations of the constitutional reform in relation to justice of the year 2016, it is concluded, that such changes are aimed at improving the constitutional basis of justice for the practical implementation of the supremacy of law and insuring the right to a fair trial. The conceptual provisions of judicial reform in the part of criminal justice include, in particular; judicial procedures (ensuring the independence of the judiciary by forming the bodies responsible for the judiciary; increasing the requirements and professional standards of the judiciary, limiting the immunity of judges to functional; optimizing the system of judicial system by improving the provisions on jurisdiction courts and out-of-court settlement of disputes, etc.); those relating to the principles of justice (in particular, the principle for ensuring the right to appeal the case and to judgement cassation appeal has received a new normative content) and the status of participants in criminal proceedings (concerning the institutional capacity of the prosecutor's office and the advocacy).

Considerable attention is paid to the issue of ensuring the unity of judicial practice. Based on the study of the views of scientists on the role and place of the judicial precedent in the Anglo-American and Romano-Germanic legal systems at various historical stages of the development of legal thought, it is stated that the unity of judicial practice should be ensured by the Supreme Court. Due to the creation of a new Supreme Court and the functioning of new collegial bodies there, the emphasis is placed on the importance of further studies of the procedure for the mandatory introduction of decisions by the Supreme Court in similar cases of criminal justice in our country.

Key words: *system of legislation, criminal procedural legislation, judicial practice, precedent.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні відділу дослідження проблем кримінального процесу, криміналістики та судоустрою НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 5 від 10.05.2018 р.).

*Рецензент – доктор юридичних наук, професор
Шило О. Г.*

УДК 342.721

DOI: 10.31359/2079-6242-2018-35-1-132

КОЖНА ЛЮДИНА МАЄ ПРАВО НА СВОБОДУ (КОНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТ)

В. С. Олійник, кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права Академії Державної пенітенціарної служби України

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими практичними завданнями. Дослідження конституційного права особи на свободу постійно знаходиться в полі зору науковців і має важливе теоретичне і практичне значення в науці конституційного права. Конституційне право на свободу як система конституційних можливостей людини є актуальною темою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню конституційного права на свободу в широкому його розумінні в юридичній літературі приділяється значна увага. Серед авторів, у працях яких досліджувалося поняття і зміст названого конституційного права, є: О. Б. Горова, А. М. Колодій, О. В. Негодченко, А. Ю. Олійник, В. Ф. Погорілко, О. В. Пушкіна, О. В. Совгіря, О. Ф. Фрицький, В. Л. Федоренко, Н. Г. Шукліна та ін. Право на особисту свободу досліджувалося в Україні як разом з основними правами, так і окремо, як самостійне конституційне право. Поняття конституційного права на свободу як систему можливостей особи в Україні досліджено недостатньо.

Метою дослідження є з'ясування поняття і ознак конституційного права людини на свободу.

Відповідно до мети, завданнями даного дослідження є: а) аналіз праць авторів щодо поняття і ознак конституційного права людини на конституційну свободу; б) формулювання поняття конституційного права людини на свободу; в) аналіз ознак конституційного права людини на свободу; г) формулювання висновків і рекомендацій.

Основний матеріал. Філософсько-правове розуміння свободи людини має давню історію. Аналіз наукових досліджень Античного періоду розвитку суспільства, епохи Середньовіччя, Відродження та Нового часу, а також в новітній філософсько-правовій думці дає змогу підтвердити історичне коріння виникнення і розвитку свободи людини. Свободу людини слід розглядати не тільки як філософську, але і як правову категорію, що поєднується у філософії права. Предметом філософії права є природне право, яке невід'ємне від природи самої людини та її свободи. Це означає, що пізнати філософію права людини на свободу без пізнання самої людини неможливо. Зародження ідей свободи людини можна спостерігати в філософії права Стародавнього світу та Середньовіччя. А. Ю. Олійник пропонує досліджувати виникнення і розвиток теорії свобод людини і громадянина за такими етапами: 1) ідеї свободи людини у Стародавній Греції і Стародавньому Римі; 2) свободи людини в умовах Середньовіччя і Нового часу; 3) новітній період розвитку свобод людини. В межах кожного з названих етапів можна досліджувати ідеї учених щодо їх природних, ліберальних чи етатичних підходів до розуміння свобод людини [1]. Вже в Біблії ми читаємо, що людина як біосоціальна істота має інтереси і потреби [2, с. 11–15]. Звідси інтереси, потреби, свобода їх пізнання та використання визначаються як певні соціальні блага, що покликані задовольняти людині її бажання.

Поняття свободи і конституційної свободи не співпадають. А. Ю. Олійник поняття свободи людини зводить до таких основних положень: а) свобода людини – це її можливість діяти на власний розсуд; б) діяльність конкретної людини має бути обмежена свободою іншої людини; в) межі свободи людини установлюють правові закони; г) видами свобод людини є громадянські, політичні, економічні, соціальні, культурні та ін.; д) діяльність суверенної влади має бути спрямована на забезпечення свобод людини; е) розвиток свободи особи в умовах ринкових відносин характеризується проявом лібералізму, пошуками оптимальних засобів забезпечення конституційних свобод людини як найвищої соціальної цінності [3]. Слід зазначити, що ознаки поняття свободи людини, що сформульовані А. Ю. Олійником, включають у себе елементи змісту і групування

свобод і не відображають теорію свободи від розуміння конституційної свободи. Поняття свободи, на нашу думку, вміщує і такі ознаки: а) вид і міра правомірної поведінки суб'єкта; б) обмеження свободи в інтересах суспільної потреби; в) регулювання свободи нормами Конституції та законів України та ін.

Так, О. Б. Горова, досліджуючи розвиток конституційних свобод, підкреслює той факт, що невключення до Конституції США 1787 р. особистих конституційних свобод стало причиною прийняття десяти поправок до Конституції США у вигляді «Білля про права» де були закріплені свободи віросповідання, слова і друку, мирних зібрань, вільного володіння зброєю, недоторканності особи, житла, паперів тощо [4, с. 47].

О. В. Негодченко, досліджуючи конституційне закріплення прав і свобод людини і громадянина, відмічає роль держави у забезпеченні меж конституційних свобод людини, недопущення порушення простору свободи як політико-правову функцію та головну мету. Він наголошує на необхідності гарантувати конституційні свободи людини та підкреслює роль держави і її органів у процесі гарантування конституційних свобод [5, с. 56–82].

А. М. Колодій та А. Ю. Олійник визначають конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина. На їхню думку, відповідно до Конституції України свободу людини, як юридичну категорію, характеризують такі основні риси: а) люди вільні від свого народження, й ніхто не має права порушувати їхні природні права, до того ж саме держава у демократичному суспільстві є головним гарантом свободи людини; б) людина вільна робити все, за винятком того, що прямо заборонено чинним законодавством; в) люди мають рівні можливості, що закріплені правом. Разом з тим свобода людини як об'єктивна реальність далеко виходить за межі, врегульовані правом, і має свої витoki в системі інших соціальних норм, що панують у демократичному суспільстві. У широкому розумінні свобода характеризує загальний стан людини, її соціальний статус. У вузькому, правовому тлумаченні свобода є можливістю людини вчиняти ті чи інші конкретні дії в межах, встановлених правом. Можливості такого роду, що надаються нормами чинного права, мають назву суб'єктивних прав людини [6, с. 170–171].

Цікаву думку з приводу ознак конституційних свобод оприлюднив А. Ю. Олійник. Він пише, що свобода кожної особистості, які складають народ будь-якої держави, є передумовою їх правового статусу, можливістю без якої не може бути реалізоване жодне суб'єктивне право. Звідси слід зробити висновок про те, що саме конституційні свободи людини і громадянина є передумовами реалізації їхніх конституційних прав. Набуття, володіння, користування і розпорядження конституційними благами можливе лише при наявності у людини і громадянина їх права на свободу. Конституційні свободи людини і громадянина складають окрему, провідну групу конституційних можливостей. Як правило, можливості активної і пасивної поведінки, що є передумовами набуття реалізації конституційних прав можуть бути виділені в окрему групу, яка, у свою чергу, передбачає більш детальне групування на види [7, с. 86–87]. В. Ф. Погорілко і В. Л. Федоренко досліджують конституційні свободи разом з правами і обов'язками. Під конституційними правами та свободами людини вони розуміють встановлену Конституцією України та гарантовану Українською державою міру можливої поведінки або діяльності особи (колективу осіб) з метою задоволення своїх законних потреб і інтересів у політичній, економічній, соціальній, культурній (духовній), екологічній, інформаційній та інших сферах суспільного життя. Вони розрізняють конституційні свободи, які характеризуються таким чином: 1) за сутністю: а) є найвищою соціальною цінністю; б) мають пріоритет відповідальності держави перед людиною; в) є найважливішою перемогою конституціоналізму щодо захисту людини від свавілля держави; 2) за змістом права володіння, користування, розпорядження політичними, економічними, соціальними, культурними (духовними) й іншими цінностями; 3) за формою є видом, способом поведінки або діяльності особи чи колективу осіб у суспільстві з метою задоволення своїх політичних, економічних, соціальних, культурних (духовних) потреб й інтересів [8].

В. Ф. Погорілко розглядає конституційні свободи як самостійні можливості, що мають певні відмінності від конституційних прав. На його думку, права є можливостями набуття, володіння, користування і розпорядження певними благами (політичними, економіч-

ними, соціальними, культурними та ін.) в межах і порядку, передбаченому конституцією і законами, то конституційні свободи є передумовами набуття таких благ. Чинна Конституція України закріплює загальносоціальну конституційну свободу (ст. 29), свободу пересування (ст. 33), свободу думки і слова, вільного вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34), свободу світогляду і віросповідання (ст. 35), свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації (ст. 36), свободу художньої, літературної, наукової і технічної творчості (ст. 54) та ін. [9].

О. В. Пушкіна підкреслює той факт, що в Конституції України (розділ II) закріплюється право на свободу. На її думку, особисті права людини і громадянина включають у свій зміст два види прав: а) право на життя; б) право на свободу. Аргументує О. В. Пушкіна свою позицію тим, що носієм і права на життя, і права на свободу є сама людина, як природна істота. Право на життя і право на свободу є абсолютними і характеризують носія названих прав такими ознаками: а) бути фізичною особою; б) бути вільною істотою [10, с. 132–134].

І. Б. Пробко, досліджуючи права, свободи та обов'язки людини і громадянина, пише про те, що вчення про свободу передбачає аналіз загальносоціального і юридичного розуміння цього явища. Свобода може бути досліджена як природний стан самої людини, як найвища її соціальна цінність, як право на свободу, як конституційна свобода. Соціальне розуміння свободи передбачає її співвідношення з мораллю, справедливістю, солідарністю, соціальною відповідальністю, недискримінацією, соціальним регулюванням, що обмежується системою соціальних норм. Юридичне розуміння свободи ґрунтується на співвідношенні з правом і її обмеженні правом. Розуміння свободи передбачає формулювання її ознак: 1) можливість людини мати власний вибір, що не залежить від будь-якої зовнішньої сили; 2) дається людям від природи; 3) має визначені межі; 4) враховується роль верховенства права при визначенні її меж. Ознакою свободи людини є те, що вона вільна від народження [11].

О. В. Совгіря та Н. Г. Шукліна не роблять чітких поділів на конституційні права і конституційні свободи, а розглядають їх разом,

виділяючи лише ті конституційні свободи, що чітко закріплені як свободи. Наприклад, свобода пересування, вільний вибір місця проживання (ст. 33), свобода літературної, художньої, наукової, технічної творчості (ст. 54). Інші свободи вони розглядають як право на свободу (наприклад, право на свободу думки і слова (ст. 34), право на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35), право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст. 36) тощо [12, с. 136–180].

О. Ф. Фрицький свободи людини і громадянина (конституційно-правова категорія) визначає як спроможність людини діяти відповідно до своїх інтересів і мети, як можливість власного, незалежного вибору того чи іншого рішення. Серед ознак конституційної свободи він називає такі: а) встановлені і гарантовані законом сфери автономії громадянина стосовно держави, державної влади та інших громадян; б) певні дії, волевиявлення, вираження думок щодо політичного порядку; в) невтручання держави та інших громадян у сферу особистих переконань [13, с. 162].

Проаналізувавши різні праці авторів щодо конституційних свобод, слід зауважити, що єдиної позиції щодо поняття і ознак конституційного права на свободу не існує. Поняття свободи виникає разом із поняттям людини і її природних прав. Конституційне поняття права на свободу виникло разом із його конституційним закріпленням. Авторами розглядаються філософське, загальносоціальне і юридичне розуміння свободи. В юридичному значенні розглядається регулювання свободи людини певною галуззю права. Конституційні свободи регулюються нормами конституційного права. Ознаками конституційного права людини на свободу можна назвати такі: а) вид і міра можливої поведінки (діяльності) суб'єкта права; б) поведінка (діяльність) закріплюється конституційними нормами; в) має основоположний характер у межах верховенства права; г) гарантується автономія від втручання з боку держави, її органів, суб'єктів громадянського суспільства тощо.

Проаналізуємо названі ознаки конституційного права людини на свободу. Під видом поведінки чи діяльності суб'єкта права слід розуміти активні чи пасивні діяння фізичної правосуб'єктної особи, яка вчиняє чи не вчиняє певні дії чи спілкується на власний розсуд,

без будь-чийого впливу, дотримуючись режиму законності в межах правомірної поведінки і не зачіпає інтересів і потреб інших суб'єктів права, діяльність, спрямовану на отримання соціальних благ при реалізації інтересів і потреб особистого, політичного, економічного, соціального, культурного та іншого характеру. Міра можливої поведінки (діяльності) суб'єкта права характеризується межею, встановленою діючими законами та деталізованою в підзаконних нормативно-правових актах. Наприклад, кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя (ст. 34) [14].

Потребу регулювати суспільні відносини в інтересах конкретної людини, її об'єднань і спільнот слід характеризувати, як суспільне благо, що урегульоване нормами права. Норми права, що регулюють суспільні відносини людини щодо її свободи, містяться в законах, підзаконних нормативно-правових актах, міжнародних договорах, судових прецедентах та інших джерелах права. Провідне місце в системі нормативно-правових актів України щодо регулювання конституційних свобод людини належить Конституції України. Правове регулювання конституційних свобод здійснюється у другому розділі Конституції України. Конституційні норми закріплюють конституційну свободу і конституційне право на свободи. В юридичній літературі розглядають широке і вузьке регулювання конституційних свобод [15]. Вузьке регулювання конституційних свобод включає в себе конституційні норми, які закріплюють, що кожна людина має право на свободу (ст. 29). Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34). Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культури і ритуальні обряди, вести

релігійну діяльність (ст. 35). Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом (ст. 33). Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності (ст. 54). Пропонуємо щодо перерахованих вище свобод прийняти окремі закони з метою встановлення порядку їх реалізації.

Конституційне право на свободу має основоположний характер в межах верховенства права. Конституція України має вищу юридичну силу. Стаття 8 гарантує захист свобод шляхом звернення до суду та інших державних органів і міжнародних організацій (ст. 55). У разі спричинення моральної чи матеріальної шкоди порушеннями названих конституційних свобод відповідно до Конституції і законів України можливе відшкодування збитків (ст. 56). Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується (ст. 8).

Конституція і закони України гарантують автономію від втручання з боку держави, її органів, суб'єктів громадянського суспільства. Свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 2, ст. 3). Свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст. 21). Свободи людини, закріплені Конституцією України, не є вичерпними (ч. 1 ст. 22). Конституційні свободи гарантуються і не можуть бути скасовані (ч. 2 ст. 22). При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих свобод (ч. 3 ст. 22).

Таким чином, конституційне право на свободу – закріплений конституційними нормами на основі міжнародних стандартів і деталізований в діючих законах вид і міра можливої поведінки фізичної особи здійснювати діяльність автономно без будь-якого втру-

чання на отримання соціальних благ при реалізації інтересів і потреб особистого, політичного, економічного, соціального, культурного та іншого характеру.

Підводячи підсумок, сформулюємо такі **висновки і рекомендації**.

1. Конституційне право людини на свободу має такі ознаки: а) вид і міра можливої поведінки (діяльності) суб'єкта права; б) поведінка (діяльність) закріплюється конституційними нормами; в) має основоположний характер в межах верховенства права; г) гарантується автономія від втручання з боку держави, її органів, суб'єктів громадянського суспільства тощо.

2. Конституційне право на свободу – закріплений конституційними нормами на основі міжнародних стандартів і деталізований в діючих законах вид і міра можливої поведінки фізичної особи здійснювати діяльність автономно без будь-якого втручання на отримання соціальних благ при реалізації інтересів і потреб особистого, політичного, економічного, соціального, культурного та іншого характеру.

3. Запропоновані по тексту рекомендації сприятимуть удосконаленню реалізації конституційних свобод людини і громадянина.

Перелік літератури

1. Олійник А. Ю. Виникнення та розвиток теорій свободи людини в Україні. *Науковий вісник НАВС*. 2012. №4. С. 3–11.

2. Жоль К. К. Философия и социология права: учеб. пособие. Киев: Юриком Интер, 2000. 480 с.

3. Олійник А. Ю. Громадянські конституційні свободи особи у сфері новітніх технологій. *Право і суспільство*. 2017. № 1. С. 32–38.

4. Горова О. Б. Розвиток інституту громадянських прав людини в джерелах права різних країн світу // Права та свободи людини: проблеми теорії, методології та практики (до 65-річчя проф. А. Ю. Олійника) / В. О. Боняк, О. Б. Горова, А. В. Самотуга [та ін.]; за ред. к.ю.н., доц. В. О. Боняк. Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2014. С. 45–49.

5. Негодченко О. В. Організаційно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ України щодо забезпечення прав і свобод людини: монографія. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2003. 448 с.

6. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник. Київ: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 350 с.

7. Олійник А. Ю. Конституційні політичні свободи особи та їх забезпечення в Україні // Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії: збірник наукових статей / відп. ред. О. О. Лов'як і І. С. Тимуш. Київ: Кандиба Т. П., 2017. С. 85–96.

8. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України: підручник / за заг. ред. проф. В. Л. Федоренка. 3-тє вид., перероб. і доопр.; передмова проф. В. В. Коваленка. Київ: КНТ, Видавництво Ліра-К, 2011. 532 с.

9. Погорілко В. Свободи конституційні // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. Т. II. Права людини у контексті поліцейської діяльності. С. 1008.

10. Пушкіна О. В. Основні особисті права та свободи людини і громадянина з точки зору їх забезпечення чинним законодавством України. *Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ*. 2005. № 1. С. 126–135.

11. Пробко І. Б. Поняття та класифікація конституційних прав, свобод і обов'язків людини та громадянина, гарантії їх реалізації. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua>.

12. Совгиря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України: навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 632 с.

13. Фрицький О. Ф. Конституційне право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 536 с.

14. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. Поточна редакція від 30.09.2016 р.

15. Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: монографія. Київ: Алерта, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. 472 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Olijnyk A. Yu. Vy'ny'knennya ta rozvy'tok teorij svobody' lyudy'ny' v Ukrayini // Naukovy'j visny'k NAVS. – 2012. – # 4. – S. 3–11.

2. Zhol' K. K. Fy'losofy'ya y' socy'ology'ya prava: Ucheb. posoby'e. – K.: Yury'нком Y'nter, 2000. – 480 s.

3. Olijny'k A. Yu. Gromadyans'ki konsty'tucijni svobody' osoby' u sferi novitnix tehnologij / A. Yu. Olijny'k // Pravo i suspil'stvo. – 2017. – # 1. – S. 32–38.

4. Gorova O. B. Rozvy'tok insty'tutu gromadyans'ky'x prav lyudy'ny' v dzherelax prava rizny'x krainin svitu / O. B. Gorova // Prava ta svobody' lyudy'ny': problemy' teorii, metodologiyi ta prakty'ky' (do 65-richchya prof. A. Yu. Olijny'ka) / V. O. Bonyak, O. B. Gorova, A. V. Samotuga [ta in.]; za red. k.yu.n., docz. V. O. Bonyak. – Dnipropetrovs'k: Dniprop. derzh. un-t vnutr.. sprav; Lira LTD, 2014. – S. 45–49.

5. Negodchenko O. V. Organizacijno-pravovi zasady' diyal'nosti organiv vnutrishnix sprav Ukrayiny' shhodo zabezpechennya prav i svobod lyudy'ny': Monografiya. – D.: Vy'd-vo Dnipropetr. un-tu, 2003. – 448 s.

6. Kolodij A. M. Prava, svobody' ta obov'yazky' lyudy'ny' i gromadyany' na v Ukrayini: Pidruchny'k / A. M. Kolodij, A. Yu. Olijny'k. – K.: Vseukrayins'ka asociaciya vy'davciv «Pravova yednist'», 2008. – 350 s.

7. Olijny'k A. Yu. Konsty'tucijni polity'chni svobody' osoby' ta yix zabezpechennya v Ukrayini / A. Yu. Olijny'k // Reformuvannya zakonodavstva Ukrayiny' ta rozvy'tok suspil'ny'x vidnosy'n v Ukrayini: py'tannya vzayemodiyi. Zbirny'k naukovy'x statej / Vidpovid. red. O. O. Lov'yak i I. S. Ty'mush. – K.: Kandy'ba T. P., 2017. – S. 85–96.

8. Pogorilko V. F., Fedorenko V. L. Konsty'tucijne pravo Ukrayiny': Pidruchny'k / Za zag. red. prof. V. L. Fedorenka. – 3-vy'd., pererob. i doopr.; peredmovna prof. V. V. Kovalenka. – K.: KNT, Vy'davny'cztvo Lira-K, 2011. – 532 s.

9. Pogorilko V. Svobody' konsty'tucijni / V. F. Pogorilko // Mizhnarodna policejs'ka ency'klopediya: U 10 t. / Vidp. red. Yu. I. Ry'marenko, Ya. Yu. Kondrat'yev, V. Ya. Tacij, Yu. S. Shemshuchenko. – K.: Koncern «Vy'davny'chij Dim «In Yure», 2005. – T. II. Prava lyudy'ny' u konteksti policejs'koyi diyal'nosti – S. 1008.

10. Pushkina O. V. Osnovni osoby'sti prava ta svobody' lyudy'ny' i gromadyany'na z tochky' zoru yix zabezpechennya chy'nny'm zakonodavstvom Ukrayiny' / O. V. Pushkina // Naukovy'j visny'k Yury'dy'chnoyi akademiyi Ministerstva vnutrishnix sprav. – 2005. – # 1. – S. 126–135.

11. Probko I. B. Ponyattya ta klasy'fikaciya konsty'tucijny'x prav, svobod i obov'yazkiv lyudy'ty' ta gromadyany'na, garantiyi yix realizaciyi / I. B. Probko // [http // irbis-nbuv.gov.ua](http://irbis-nbuv.gov.ua)

12. Sovgy'rya O. V. Konsty'tucijne pravo Ukrayiny': Navch. posibny'k / O. V. Sovgy'rya, N. G. Shuklina. – K.: Yurinkom Inter, 2008. – 632 s.

13. Fry'cz'ky'j O. F. Konsty'tucijne pravo Ukrayiny': Pidruchny'k / O. F. Fry'cz'ky'j. – K.: Yurinkom Inter, 2002. – 536 s.

14. Konsty'tuciya Ukrayiny': Zakon Ukrayiny' vid 28 chervnya 1996 r. // Vidomosti Verxovnoyi Rady' Ukrayiny'. – 1996. – # 30. – St. 141. Potochna redakciya vid 30.09.2016 r.

15. Olijny'k A. Yu. Konsty'tucijno-pravovy'j mexanizm zabezpechennya osnovny'x svobod lyudy'ny' i gromadyany'na v Ukrayini: Monografiya / A. Yu. Olijny'k. – K.: Alerta, KNT, Centr navchal'noyi literatury', 2008. – 472 s.

Олійник В. С. Кожна людина має право на свободу (конституційний аспект)

У статті досліджується поняття права людини на свободу. Аналізуються ознаки названого права, історія його розвитку, дається авторська оцінка конституційних норм, що закріплюють право людини на свободу. Пропонуються висновки і рекомендації.

Метою дослідження є з'ясування поняття і ознак конституційного права людини на свободу.

Дослідження конституційного права особи на свободу постійно знаходиться в полі зору науковців і має важливе теоретичне і практичне значення в науці конституційного права. Конституційне право на свободу як система конституційних можливостей людини є актуальною темою. Поняття конституційного права на свободу як систему можливостей особи в Україні досліджено недостатньо.

Конституційне право на свободу – закріплений конституційними нормами на основі міжнародних стандартів і деталізований в діючих законах вид і міра можливої поведінки фізичної особи здійснювати діяльність автономно без будь-якого втручання на отримання соціальних благ при реалізації інтересів і потреб особистого, політичного, економічного, соціального, культурного та іншого характеру.

Конституційне право людини на свободу має такі ознаки: а) вид і міра можливої поведінки (діяльності) суб'єкта права; б) поведінка (діяльність) закріплюється конституційними нормами; в) має основоположний характер у межах верховенства права; г) гарантується автономія від втручання з боку держави, її органів, суб'єктів громадянського суспільства тощо.

Ключові слова: конституційне право на свободу людини, конституційне право особи на громадянські свободи, конституційне право особи на політичні свободи, конституційне право особи на економічні і соціальні свободи, конституційне право особи на культурні свободи.

Олейник В. С. Каждый человек имеет право на свободу (конституционный аспект)

В статье исследуется понятие права человека на свободу. Анализируются признаки названного права, история его развития, дается авторская оценка конституционных норм, которые закрепляют право человека на свободу. Предлагаются выводы и рекомендации.

Целью исследования является выяснение понятий и признаков конституционного права человека на свободу.

Исследование конституционного права личности на свободу постоянно находится в поле зрения ученых и имеет важное теоретическое и практическое значение в науке конституционного права. Конституционное право на свободу как система конституционных возможностей человека является актуальной темой. Понятие конституционного права на свободу как систему возможностей личности в Украине исследовано недостаточно.

Конституционное право на свободу – закрепленный конституционными нормами на основе международных стандартов і деталізований в действующих законах вид и мера возможного поведения физического лица осуществлять деятельность автономно без какого-либо вмешательства на получение социальных благ при реализации интересов и потребностей личного, политического, экономического, социального, культурного и другого характера.

Конституционное право человека на свободу имеет такие признаки: а) вид и мера возможного поведения (деятельности) субъекта права; б) поведение (деятельность) закрепляется конституционными нормами; в) имеет основополагающий характер в рамках верховенства права; г) гарантируется автономия от вмешательства со стороны государства, его органов, субъектов гражданского общества.

Ключевые слова: конституционное право на свободу человека, конституционное право личности на гражданские свободы, конституционное право личности на политические свободы, конституционное право личности на культурные свободы.

Oliynik V. S. Everybody has a right on freedom (constitutional aspect)

In the article the concept of human right is probed on freedom. The signs of the adopted right, history of his development, are analysed, the author estimation of constitutional norms which fasten a human right on freedom is given. Conclusions and recommendations are offered.

A research aim is finding out of concepts and signs of constitutional human right on freedom.

Research of constitutional right for personality on freedom constantly is in sign of scientists and has important theoretical і practical value in science of constitutional right. Constitutional right on freedom as a system of constitutional possibilities of man is an actual theme.

Constitutional right on freedom – envisaged by constitutional norms on the basis of international standards and gone into detail in laws in force kind and measure of possible behavior of physical person to carry out activity autonomically without what – or interferences on the receipt of the social blessing during realization personal, political, economic, social, cultural and other interests and necessities.

A constitutional human right on freedom has such signs: a) kind and measure of possible behavior (to activity) of legal subject; b) behavior (activity) is fastened by

constitutional norms; c) has fundamental character within the framework of supremacy of right; d) an autonomy is guaranteed from interference from the side of the state, public organs, subjects of civil society.

Key words: *constitutional right on freedom of man, constitutional right for personality on civil liberties, constitutional right for personality on political freedoms, constitutional right for personality on cultural freedoms.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права Академії державної пенітенціальної служби України (протокол № 5 від 10.06.2018 р.).

Рецензент – доктор юридичних наук, професор Пекарчук В. М.

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА, АСПІРАНТА І ЗДОБУВАЧА

УДК 343.36

DOI: 10.31359/2079-6242-2018-35-1-146

ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ СЛІДЧИМ АБО ПРОКУРОРОМ

М. В. Шепітько, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, докторант Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Процесуальний статус слідчого та прокурора відносить їх змагальним процесом до сторони обвинувачення. Певним чином статус слідчого та прокурора схожий на статус судді, оскільки вони також мають повноваження оцінки та перевірки доказової інформації в конкретній справі. Відмінність їх статусу полягає в тому, що насамперед слідчий, а вже потім і прокурор здійснюють пошук та збирання доказів у справі, а також за процесуальним статусом обвинувачів протидіють стороні захисту (статті 36, 40 КПК України). Прокурор на стадії досудового слідства при цьому за чинним законодавством здебільшого спрямований на процесуальне керівництво (ч. 2 ст. 36 КПК України), хоча певні слідчі дії він може здійснити й сам (п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України). М. М. Гродзинський звертав увагу, що подія злочину та участь обвинуваченого в його вчиненні є тими фактами, питання про які повинні бути кожен раз вирішені судом, іншими словами, є основними шуканими фактами, що підлягають доказуванню в справі; у свою чергу, факти, що свідчать про наявність або відсутність фактів першого роду, є фактами доказовими, слугують доказами в кримінальному процесі [1, с. 3].

Аналіз наукових публікацій. До дослідження проблем протидії злочинам проти правосуддя зверталися фахівці з кримінального права та суміжних наук: М. І. Бажанов, С. О. Книженко, С. С. Мірошниченко, В. І. Тютюгін та ін. Проблеми юридико-психологічних проблем характеристики поведінки слідчого та прокурора досліджували: В. Л. Васильєв, В. Г. Гончаренко, В. О. Коновалова, С. К. Пітерцев, О. Р. Ратинов та О. О. Степанов, В. Ю. Шепітько. Разом із цим відсутні спеціальні дослідження юридико-психологічних передумов формування системи протидії злочинам проти правосуддя.

Метою статті є дослідження юридико-психологічних передумов формування системи протидії злочинам проти правосуддя, що вчиняються слідчим або прокурором.

Виклад основного матеріалу. Змагальні засади досудового розслідування та змагальний судовий процес спрямовані на отримання доказів, їх перевірку та оцінку з метою постановлення рішення у справі. Слідчими діями, у результаті яких отримуються докази, за чинним КПК України є: допит, пред'явлення для впізнання, обшук, огляд, слідчий експеримент, освідування особи, залучення експерта (глава 20 КПК України). Новелою КПК України також стала можливість проведення негласних слідчих дій (глава 21 КПК України). Під час судового розгляду також можуть проводитися допит, пред'явлення для впізнання, дослідження речових доказів, документів, звуко- та відеозаписів, а також огляд на місці (§ 3 глави 28 КПК України).

У судовому ж процесі функція прокурора значно відрізняється і може розглядатися у зв'язці з функцією адвоката в контексті протиборства сторін захисту та обвинувачення (ст. 22, пп. 15, 20 ч. 2 ст. 36, ст. 45 КПК України). Слід зазначити, що і на стадії досудового слідства законодавець певним чином надав можливості для такої легальної протидії стороні обвинувачення, хоча тут їх протидія не оцінюється судом.

Поведінка слідчого визначається його процесуальним статусом, передбаченим КПК України, як сторони обвинувачення¹. Хоча слід-

¹ Цей підхід законодавця є досить сумнівним через те, що слідчий хоч і обмежено, але є «судею факту», оскільки, оцінюючи поведінку підсудного, потерпілого, інших учасників провадження, він може дійти висновків, що призведуть до обвинувачення або відмови від такого обвинувачення через відсутність події або складу злочину. Це може здійснити слідчий ще до судового розгляду.

чий має досить широке коло повноважень (ч. 2 ст. 40 КПК України), він суттєво обмежений на теперешній час функцією прокурора з процесуального керівництва (ч. 2 ст. 36 КПК України) та функцією слідчого судді з судового контролю (статті 3, 247 КПК України). Фактична обмеженість та взаємний контроль цих учасників на стадії досудового розслідування зробило їх діяльність взаємозалежною та процесуально обмеженою таким чином, що посягання на правосуддя, вчинене одним із цих суб'єктів, потребує перевірки щодо наявності можливої їх умисної спільної діяльності. Таке ускладнене процесуальне законодавство, з одного боку, дає можливість зменшити ризики одноособового зловживання у формі притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК України), примушування давати показання (ст. 373 КК України) або фальсифікації доказів.

З другого боку, такий процесуальний статус слідчого підштовхує його до витрати більшого часу на здійснення розслідування кожної кримінальної справи.

За вдалим висловом О. Р. Ратинова, успіх слідчого досягається в результаті планомірного цілеспрямованого сприйняття у формі спостереження, що включає в себе активну роботу усіх органів чуття. Саме тому, за думкою О. Р. Ратинова, важливою психологічною передумовою плідного спостереження є гострота органів чуття слідчого [2, с. 153].

За даними заступника начальника Департаменту забезпечення діяльності голови Національної поліції України М. Цуцкірідзе, навантаження сягало 500 кримінальних проваджень на одного слідчого в київських відділеннях поліції у 2017 р. [3]. На нашу думку, таке навантаження на одного слідчого пов'язане зі зміненням статусу слідчого та появою прокурора – процесуального керівника та слідчого судді. Саме це спонукає слідчого до загальної бездіяльності – непритягнення до відповідальності винних осіб, так і невинних осіб, відсутності активної позиції у здійсненні доказування.

В ідеальному сенсі необхідно звернутися до проблеми побудови професіограми слідчого. Такий підхід дозволить виявити ті психологічні якості, якими має володіти слідчий. Разом із цим не можна сказати, що наявність цих якостей дозволить виконувати слідчому

його функції ефективно. В. Л. Васильєв називає такі елементи професіограми слідчого: соціальна, реконструктивна, організована, посвідчувальна, комунікативна та пошукова діяльність [4, с. 212]. Розкриваючи особливості поведінки слідчого, В. Л. Васильєв указує, що слідчий повинен вміти організувати свій психічний стан, а хороший слідчий має навички управління своєю вольовою та емоційною сферою та – в рамках закону – допитуваного [4, с. 212]. В. Г. Гончаренко виділяє такі психічні якості, якими має володіти слідчий: розвинуті аналітичні здібності, вміння діяти в умовах дефіциту часу, постійна готовність до протидії, висока організованість, педантизм, ініціативність, стійкість до стресових станів [5, с. 95–100]. На підставі аналізу цих якостей В. Г. Гончаренко дійшов висновку про наявність різних типів слідчих: слідчий-організатор, слідчий-мислитель, слідчий-співбесідник, слідчий-слідопит, слідчий-соціолог [5, с. 100].

З точки зору аналізу психологічних якостей слідчого-злочинця домінування однієї із цих якостей або її/їх відсутність може призвести або до надмірного професіоналізму або легковажності в прийнятті рішень. У результаті цього слідчий може відчувати можливість для зловживання або злочинної бездіяльності.

Поведінка слідчого зумовлюється його процесуальним статусом – необхідністю вести справу, отримання та збирання інформації, оцінки цієї інформації щодо віднесення до справи. Таким чином, сам слідчий повинен застосовувати тактичні прийоми, засоби психологічного впливу на інших учасників кримінального провадження. Так, С. К. Пітерцев та О. О. Степанов виділяють такі методи впливу, як переконання, навіювання, наведення прикладу, викриття. Серед тактичних прийомів у відповідності до ситуації може бути наявною необхідність пред'явлення доказу, бесіди, зняття напруги, використання позитивних якостей допитуваного, попередження неправди, вичікування, допущення легенди й т. ін. [6, с. 43–76]. Таким чином, слідчий повинен мати високий рівень розумових здібностей, щоб орієнтуватися в інформаційному полі, передбачати, яку інформацію може надати йому той чи інший предмет або особа, вміти отримати таку інформацію та правильно оцінити (кваліфікувати).

Поведінка слідчого зумовлюється різними емоціями та почуттями, пов'язаними та непов'язаними з проведенням окремих слідчих дій та з матеріалами справи, що перебудовуються в мотиви поведінки. До таких мотивів може бути віднесена помста підозрюваному через складення обвинувального акта, що відповідає або не відповідає вчиненому, жаль до потерпілого або його близьких родичів, жаль до підозрюваного та його родичів, прояв принциповості або безпринципності через кар'єризм, корисливий мотив та ін. Наявність таких мотивів слідчого при прийнятті рішення може не означати, що слідчий у результаті досягає саме злочинного результату. Однак їх наявність дає підстави для перевірки діяльності такого слідчого та оцінки його дій з огляду на помилковість або умисність. На нашу думку, слідчий має керувати своїми емоціями та почуттями, зберігати нейтральність та об'єктивність під час розслідування злочину. Це дозволить йому оминати ситуації, коли емоції беруть верх, що може призвести до помилок під час такого розслідування або прийняття рішень, які проявлятимуться у формі злочину проти правосуддя.

До найбільш небезпечних дій, які можуть бути здійснені слідчим, необхідно віднести фальсифікацію доказів, про що згадується в ч. 2 ст. 372 КК України при формулюванні обтяжуючої ознаки притягнення завідомо невинуватого до кримінальної відповідальності – штучного створення доказів обвинувачення або іншої фальсифікації. Небезпечність цього злочину виявляється через застосування специфічного способу вчинення злочину – обман, який полягає у перекручуванні відомостей (доказів) у справі. Слід звернути увагу на те, що зворотна дія щодо непритягнення завідомо винуватого до кримінальної відповідальності серед злочинів проти правосуддя не згадується і може оцінюватися з точки зору діяльності службової особи або працівника правоохоронного органу.

Віднесення органів прокуратури та адвокатури Конституцією України (статті 131¹, 131²) до органів правосуддя дає можливість указати на те, що вони в єдності із судом утворюють реальний механізм змагального процесу у сфері правосуддя. Протиборство цих сторін має своїм результатом швидке, повне та неупереджене розслідування і судовий розгляд (ст. 2 КПК України). За позицією

А. Ф. Коні, змагальна основа в процесі висуває як необхідних помічників судді в дослідженні істини – обвинувача та захисника [7, с. 51].

Наявність цих сторін у справі як на стадії досудового слідства, так і судового розгляду, мотивує їх поведінку дещо по-різному. Так, прокурор, який здійснює процесуальне керівництво, знаходиться в статусі «безвідповідального» спостерігача за «потугами» слідчого, надаючи йому вказівки, необхідність здійснення яких ще потрібно довести. Непряма підпорядкованість слідчого та прокурора, відсутність прямого чи опосередкованого впливу призводить до того, що в результаті досягнення цілей та завдань правосуддя часто незацікавлені обидва суб'єкти. При цьому прокурор – це той суб'єкт, який не може володіти слідчим досвідом через відсутність інституту слідчого в прокуратурі за чинним Законом України «Про прокуратуру». На нашу думку, інститут процесуального керівництва з точки зору прояву психологічних якостей прокурора та слідчого має бути вилучений із прокуратури та переформатований, оскільки він скеровує як прокурора – процесуального керівника, так і слідчого до загальної бездіяльності суб'єктів розслідування, а не до досягнення завдань кримінального провадження.

Інша справа, коли ведеться мова про здійснення прокурором функції підтримання публічного обвинувачення в суді. За влучною вказівкою А. Ф. Коні, обов'язком обвинувача є групування та перевірка обставин, що викривають підсудного, і якщо зроблений ним висновок із необхідним та обов'язковим урахуванням усього сказаного на користь обвинуваченого складе в ньому переконання у винуватості останнього, про це треба заявити суду. Зробити це треба у зв'язному та послідовному викладі, зі спокійною гідністю виконаного обов'язку, без пафосу, обурення чи переслідування якоїнебудь іншої цілі, крім правосуддя, що досягається не неодмінною згодою суду з доводами обвинувача, а неодмінним вислуховуванням їх [7, с. 64]. В. Л. Васильєв досить однобоко вказує, що державний обвинувач, поряд із доказами, що підтверджують винуватість підсудного, аналізує його особистість [4, с. 249]. Найвищою психологічною якістю публічного обвинувача (прокурора), на думку В. Г. Гончаренка, є внутрішня готовність і здатність відмовитися від

обинувачення у будь-який момент судового розгляду, як тільки він втратить переконання у справедливості своєї обвинувальної позиції [5, с. 102]. Таким чином, найбільш небезпечним може бути або зловживання цим правом, або його невикористання, що може мати вигляд злочину службової особи або працівника правоохоронного органу, внаслідок виходу за межі своїх повноважень, або одержання неправомірної вигоди. Крім того, викривлена позиція прокурора може призвести до відомих судових помилок.

Висновки. Дослідження юридико-психологічних передумов формування системи протидії злочинам проти правосуддя, що вчиняються слідчим або прокурором, дозволяє вказати на те, що на поведінку останніх впливає їх процесуальний та професійний статус. Повноваження слідчого та прокурора, використання юридичних знань під час кримінального провадження дозволяють їм зловживати своїми правами, досягаючи злочинного результату. Здійснюючи свій злочинний намір, слідчий та прокурор знаходяться під впливом емоцій та почуттів, які можуть трансформуватися у мотиви вчинення злочину: помсту підозрюваному через складення обвинувального акта, який відповідає або не відповідає вчиненому, жаль до потерпілого або до його близьких родичів, жаль до підозрюваного та його родичів, прояв принциповості або безпринципності через кар'єризм, корисливий мотив та ін. Установлення прояву таких мотивів слідчого або прокурора може свідчити про вчинення злочинів проти правосуддя, що буде слугувати здійсненню протидії названим суспільно небезпечним діянням на різних етапах (стадіях) їх здійснення.

Перелік літератури

1. Гродзинский М. М. Улики в советском уголовном процессе. Москва: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1945. 124 с.
2. Рагинов А. Р. Наблюдение и наблюдательность в работе следователя. *Вопросы предупреждения преступности*. Москва, 1966. Вып. 4. С. 153–166.
3. У Нацполіції розповіли про колосальне навантаження на слідчих. РБК-Україна. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/natpolitsii-rasskazali-kolossalnuyu-nagruzku-1510330158.html>

4. Васильев В. Юридическая психология: учеб. для вузов. 5-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2003. 655 с.
5. Гончаренко В. Г. Лекції з судової психології, читані в Академії адвокатури України. Київ: Академія адвокатури України, 2008. 280 с.
6. Питерцев С. К., Степанов А. А. Тактика допроса на предварительном следствии и в суде. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 160 с.
7. Кони А. Ф. Избранные произведения. Москва: Изд-во гос. юрид. лит-ры, 1959. Т. 1. 628 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Hrodzynskiy, M. M. (1945) Uliki v sovetskom uholovnom protsesse. Moscow: Yuridicheskoe izdatelstvo NKIu SSSR, 1945 [in Russian].
2. Ratinov A. R. (1966) Nabliudenyie i nabliudatel'nost' v rabote sledovatelya. *Voprosy preduprezhdeniya prestupnosti – Questions of crime prevention*, issue 4, 153–166. [in Russian].
3. U Natspolitsii rozpovily pro kolosalne navantazhennia na slidchikh. *RBK-Ukraina*. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/natspolitsii-rasskazali-kolossalnuyu-nagruzku-1510330158.html> [in Ukrainian].
4. Vasylev, V. (2003) Yuridicheskaia psikhologhiya: ucheb. dlia vuzov. 5-th ed. Saint-Petersburg: Piter, 2003 [in Russian].
5. Honcharenko, V. H. (2008) Lektsii z sudovoi psikhologii, chytani v Akademii advokatury Ukrainy. Kyiv: Akademiia advokatury Ukrainy, 2008 [in Ukrainian].
6. Pitertsev, S. K. (2001) Taktika doprosa na predvaritel'nom sledstvii i v sude. Saint-Petersburg: Piter, 2001 [in Russian].
7. Koni, A. F. (1959) Izbrannye proizvedeniya. Vol. 1. Moscow: Izd-vo hosudarstvennoi yuridicheskoi literatury, 1959 [in Russian].

Шепітько М. В. Юридико-психологічні передумови формування системи протидії злочинам проти правосуддя, що вчиняються слідчим або прокурором

Стаття присвячена дослідженню юридико-психологічних передумов формування системи протидії злочинам проти правосуддя, що вчиняються слідчим або прокурором.

З цією метою автор досліджує поведінку та психологічні якості слідчого та прокурора, які у своїй діяльності допускають вчинення злочинів проти правосуддя.

Професійний та процесуальний статус слідчого та прокурора, використання ними юридичних знань під час кримінального провадження дозволяють їм зловживати своїми правами, досягаючи злочинного результату. Здійснюючи свої

злочинний намір, слідчий та прокурор знаходяться під впливом емоцій та почуттів, які можуть трансформуватися у мотиви вчинення злочину: помсту підозрюваному через складення обвинувального акта, що відповідає або не відповідає вчиненому, жаль до потерпілого або до його близьких родичів, жаль до підозрюваного та його родичів, прояв принциповості або безпринципності через кар'єризм, корисливий мотив та ін. Установлення прояву таких мотивів слідчого або прокурора може свідчити про вчинення злочинів проти правосуддя, що буде слугувати здійсненню протидії названим суспільно небезпечним діянням на різних етапах (стадіях) їх здійснення.

Ключові слова: злочини проти правосуддя, протидія злочинам проти правосуддя, емоція, емоціональний стан, мотив, мотивація, слідчий, прокурор.

Шепитко М. В. Юридикопсихологические предпосылки формирования системы противодействия преступлениям против правосудия, совершаемым следователем или прокурором

Статья посвящена исследованию юридико-психологических предпосылок формирования системы противодействия преступлениям против правосудия, совершаемым следователем или прокурором. С этой целью автор пытается исследовать поведение и психологические качества следователя и прокурора, которые в своей деятельности допускают совершение преступлений против правосудия.

Полномочия следователя и прокурора, использование юридических знаний в ходе уголовного производства позволяют им злоупотреблять своими правами, достигая преступного результата. Осуществляя свой преступный умысел, следователь и прокурор находятся под влиянием эмоций и чувств, которые могут трансформироваться в мотивы совершения преступления: месть подозреваемому из-за составления обвинительного акта, который отвечает или не отвечает содеянному, жалость к потерпевшему или его близким родственникам, жалость к подозреваемому и его родственникам, проявление принципиальности или беспринципности вследствие карьеризма, корыстного мотива и др. Выявление таких мотивов следователя или прокурора может свидетельствовать о совершении преступлений против правосудия, что будет служить осуществлению противодействия названным общественно опасным деяниям на разных этапах (стадиях) их осуществления.

Ключевые слова: преступления против правосудия, противодействие преступлениям против правосудия, эмоция, эмоциональное состояние, мотив, мотивация, следователь, прокурор.

Shepitko M. V. Forensic psychological preconditions for the formation of a system for counteraction to investigator or prosecutor, who committing crimes against justice

The article is devoted to the research of forensic psychological preconditions for the formation of a system of counteraction to crimes against justice, committed by the investigator or prosecutor. For this idea, the author tried to studied the behavior and psychological signs of investigator and prosecutor, who in their work allow crimes against justice.

Professional and procedural status of investigator and prosecutor, the use of legal knowledge in criminal proceedings allow them to abuse their rights, reaching criminal result. In pursuit of their criminal intention, the investigator and the prosecutor are influenced by emotions and feelings that can be transformed into motives for committing a crime: revenge on the suspect through a summary of the indictment, which corresponds or does not correspond to the offender; a pity for the victim or his/her relatives, a pity for the suspect and his/her relatives, manifestation of principle or unscrupulousness through careerism, motive of corruption and others. Setting the manifestation of such motives investigator or prosecutor may indicate crimes against justice that will serve to the counteraction to criminal acts at a different stages of its committing.

Key words: *crimes against justice, counteraction to crimes against justice, emotion, emotional state, motive, motivation, investigator, prosecutor.*

*Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Стайшиса НАПрН України (протокол №5 від 05.05.2018 р.).
Рецензент – доктор юридичних наук, професор
В. І. Борисов*

УДК 343.92

DOI: 10.31359/2079-6242-2018-35-1-156

ОСНОВНІ КРИМІНОЛОГІЧНІ РИСИ ЗЛОЧИНЦЯ, ЯКИЙ ВЧИНЯЄ ТЯЖКІ НАСИЛЬНИЦЬКІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ В ОСОБЛИВО ВЕЛИКОМУ МІСТІ

В. В. Бойко, аспірантка кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Постановка проблеми. Проблема особи злочинця цілком справедливо визнається однією із найсуттєвіших у кримінологічній науці. Адже вчинення будь-якого злочину, в тому числі й тяжкого насильницького діяння проти життя та здоров'я особи в особливо великому місті, є поведінковим актом конкретних осіб в умовах конкретної обстановки та у межах певного середовища. У свою чергу, диференційований аналіз даних про осіб, які вчиняють злочини, дозволяє встановити поширеність тих чи інших злочинних проявів серед різноманітних за статтю, віком та іншими характеристиками груп населення, оцінити стан групової і рецидивної злочинності, виявити мотивацію й стан злочинця в момент вчинення злочину тощо. Водночас узагальнена кримінологічна характеристика окремих видів і категорій злочинців, як справедливо зазначає О. О. Ковалкін, дозволяє виділити їх специфічні ознаки та якості, що сприяють учиненню ними злочинів, визначити криміногенні групи населення, прогнозувати злочинну поведінку окремих осіб, а також розробити щодо них належні заходи профілактичного впливу [1, с. 42]. У цьому сенсі важко переоцінити значення вивчення особи злочинця, що вчиняє тяжкі насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи в умовах особливо великого міста. Такі знання є основою для успішної профілактики та всієї запобіжної роботи зазначених злочинів; дозволяють сконцентрувати увагу на конкретних особах – носіях індивідуальних причин їх учинення. Більше того, кримінологічні особливості, які породжують

насильницьку поведінку в особливо великому місті, і є безпосереднім об'єктом запобіжного впливу з боку правоохоронних органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За різних часів значний внесок у розвиток загальної теорії особи злочинця зробили такі вчені, як Ю. М. Антонян, В. С. Батиргарєєва, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, І. М. Даньшин, А. І. Долгова, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, К. Е. Ігошев, І. І. Капець, О. О. Ковалкін, О. М. Костенко, Н. Ф. Кузнєцова, О. Б. Сахаров та ін. Водночас, незважаючи на вагомий внесок у структуру злочинності України злочинів проти життя та здоров'я особи, й дотепер не проводилося комплексного кримінологічного вивчення особи злочинця, що вчиняє тяжкі насильницькі злочини проти життя та здоров'я в умовах мегаполісів. Про аналізовану проблему у територіальному розрізі фрагментарні уявлення ми отримуємо лише із наукових праць А. М. Бабенка, І. Г. Богатирьова, В. І. Гладких, Г. І. Забрянського, Д. В. Федоренка, В. П. Філонова, І. М. Чекмарьової, В. І. Шакуна та деяких інших учених. Проте, повторимося, сьогодні практика очікує на поглиблену характеристику відповідних кримінально караних правопорушень, що вчиняються в особливо великих містах, адже саме у містах є помітним дестабілізуючий вплив зазначених злочинних проявів. Крім того, без всебічної характеристики тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи навряд чи можна створити ефективну систему запобігання зазначеним злочинам. Таким чином, усе перелічене свідчить про актуальність та своєчасність розв'язання проблеми особи злочинців, які вчиняють тяжкі насильницькі злочини проти життя та здоров'я іншої особи в особливо великому місті.

Виклад основного матеріалу. Під час аналізу, проведеного на основі спеціально розробленої анкети, за матеріалами 310 архівних кримінальних проваджень, розглянутих у містах Київ, Харків та Одеса за 2012–2017 рр., та аналізу офіційних статистичних даних Генеральної прокуратури України нами отримані узагальнені результати про осіб, які вчиняють тяжкі насильницькі злочини, передбачені статтями 115, 120, 121, 135 та 143 КК України.

За результатами дослідження вчинення тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в особливо великому місті

є переважно чоловічим видом протиправної поведінки (90% засуджених злочинців). Що стосується вікових особливостей цих злочинців, то виконавцями переважної більшості злочинів так само були особи чоловічої статі у молодому віці від 14 до 35 років (48,5%). Помітно високою виявилася категорія чоловіків від 36 до 45 років – 27%. Найбільш схильними до кримінальної поведінки виявилися жінки у віці від 18 до 35 років.

У реальному житті на формування протиправних інтересів у особи часто впливає її мікрооточення. Отже, у рамках нашого дослідження важливе значення відводиться вивченню мікросередовища винних, які вчинили тяжкі насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи в особливо великому місті. Традиційно велика частка міських насильників на момент вчинення злочину виявляється неодруженими (42,5%). Разом із цим факт перебування у сімейних відносинах не утримав від вчинення тяжкого насильницького злочину проти життя та здоров'я особи 39,2% осіб. Отримані дані, з одного боку, підтверджують факт збільшення ймовірності вчинення насильницького злочину самотніми особами, оскільки у них відсутній утримуючий запобіжник відповідальності за власну родину. З другого боку, помітна частка насильників серед осіб, які перебувають у шлюбі (причому не лише серед чоловіків, а і серед жінок), свідчить про високий рівень сімейно-побутового насильства в особливо великих містах України. На ці обставини в різні роки неодноразово звертали увагу у своїх роботах В. С. Батиргарєєва [2; 3], А. Б. Блага [4], В. В. Голіна [5], Б. М. Головкін [6; 7; 8] та ін.

Крім того, переважна більшість осіб, які вчинили тяжкі насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи в особливо великих містах (82,3% чоловіків та 7,2% жінок), на момент учинення злочину не мали дітей. Але знову ж таки факт наявності дітей для певної категорії злочинців не виявився обставиною, що утримала б їх від тяжкого насильницького злочину проти життя та здоров'я іншої особи.

Переважна більшість з аналізованих злочинців народилася в обласному центрі – 58% (218) або у місті регіонального підпорядкування – 20,9% (78). Громадянами України виявилися 86,1% осіб. Необхідно зазначити, що майже у 90% злочинців проживали у тому самому населеному пункті, де вони вчинили насильницький злочин.

Практикою вже давно зафіксовано прямий зв'язок між рівнем освіти та підвищенням імовірності вчинення тяжкого насильницького злочину конкретної особою. Така ймовірність істотно підвищується у разі відсутності належного освітнього рівня в особі і, навпаки, пропорційно зменшується за умов її підвищення. Світогляд та морально-психологічні установки, а, отже, і дотримання закону, як правило, є помітно вищими у соціальних групах, де в осіб у наявності високий рівень освіти і, навпаки, де рівень освіти є низьким, там рівень насильницької злочинності автоматично підвищується [9, с. 57]. Як виявлено нами під час дослідження, загальноосвітній рівень міських злочинців-насильників є на порядок нижчим, ніж у групі законслухняних громадян. В основному, особи, які вчиняють тяжкі насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи в особливо великому місті, характеризуються низьким рівнем освіти. Як правило, в них фіксується середня загальна освіта – 73,3%.

Загальновідомо, рід занять, статус, становище у суспільстві особи визначають рівень її доходу, спосіб життя, інтереси, характер проведення дозвілля і т. д. Серед засуджених міських насильників 67,6% осіб на момент вчинення злочину проти життя та здоров'я особи ніде не працювали; друга за чисельністю категорія злочинців – 15,7% на момент вчинення працювали з офіційним оформленням; на третьому місці – 12% (45) осіб працювали без офіційного оформлення.

В основі мотивації тієї або іншої діяльності часто знаходяться саме потреби людини. За результатами нашого дослідження встановлено, що основними мотивами вчинення тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в умовах особливо великого міста виявилися неприязні відносини з потерпілим, які виникли раптово (76%); корисливу мотивацію встановлено у 30,7% злочинців; конфлікт, тривалі неприязні стосунки з потерпілим зафіксовано у 6,7%; помста – 2,7%; застосування насильства як спосіб виховання малолітнього – 0,6% та ін.¹ Як ми бачимо з представлених даних, у мотиваційній сфері міських насильницьких злочинів переважають

¹ Сума відповідних показників перевищує 100%, оскільки у матеріалах кримінальних проваджень могло бути зафіксовано одразу кілька мотивів протиправної поведінки.

в основному низькі, примітивні спонукання, що зумовлені низькою культурою та нігілістичним ставленням до життя та здоров'я іншої особи. При цьому більшість убивств і тяжких тілесних ушкоджень в особливо великому місті є не задалегідь обдуманими. Вони є ситуативними, тоді як на селі – навпаки.

Наявність або відсутність досвіду попередньої протиправної діяльності вказує на стійкість в особи злочинної поведінки, а, отже, і на можливості виправлення конкретного злочинця за допомогою тих або інших запобіжних заходів. Факт встановлення в особи незнятої або непогашеної судимості, вказує В. С. Батиргареева, свідчить про зневагу соціальними засадами, стійкість антисоціальних поглядів винного [2, с. 90]. Наше дослідження показало, що більша частина міських злочинців, засуджених за тяжкі насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи, раніше мали проблеми із законом. У ході вивчення кримінальних справ нами встановлено, що 33,1% осіб чоловічої і 4% осіб жіночої статі на момент вчинення нового насильницького злочину мали незняту або непогашену судимість; 16,5% злочинців були несудимими в силу ст. 89 КК України. Як уявляється, факт наявності попередньої судимості в особи є вагомим чинником, що сигналізує про високу імовірність вчинення нового насильницького злочину, а, отже, і про необхідність відповідної уваги з боку правоохоронних органів.

Цікавим виявився розподіл засуджених за кількістю попередніх судимостей. У результаті вивчення винних у вчиненні нового тяжкого насильницького злочину проти життя та здоров'я особи у містах Києві, Харкові та Одесі, виявилось, що більшість з них мали одну судимість – 68,4% чоловіків та 5,6% жінок. Три і більше судимості виявилось характерною ознакою лише для осіб чоловічої статі – 18,7% злочинців, тоді як дві судимості нами виявлено у 2,3% осіб чоловічої і 5% осіб жіночої статі. Серед чоловіків досліджуваного виду злочинців в особливо великому місті превалює загальний рецидив (близько 78% засуджених). Спеціальний рецидив зафіксовано у 5% засуджених чоловіків, які мали зазначену судимість; 17% з них вдалися до змішаного рецидиву. Серед жінок загальний та спеціальний рецидив розподілилися однаково – по 50% осіб. Менше, ніж через місяць після звільнення (попереднього засудження),

до вчинення нового злочину вдався лише 1% чоловіків та 2% жінок. У період від одного до шести місяців новий злочин вчинили 40% чоловіків та 3% жінок. Більше, ніж через півроку, до нового злочину вдалися 35% засуджених чоловіків та 10% засуджених жінок. Через рік злочин вчинило 3% чоловіків; через два роки – 5% і через 3 і більше років – 4%.

Особа сприймає, оцінює і вирішує конфліктну ситуацію завжди у межах своєї освіченості, морально-етичних та культурних установок і прищеплених стереотипів поведінки [9, с. 66]. В. І. Женунтій та А. М. Бабенко зазначають, що поведінка особи часто обумовлюється звичаями, традиціями, домінуючою суспільною думкою і не завжди корегується правовими нормами. В окремих міських середовищах громадська думка іноді не лише не засуджує, а й, навпаки, виправдовує вчинки, що не відповідають загальноприйнятим нормам моралі та праву (пияцтво, самогоноваріння, силовий варіант вирішення конфліктів та суперечностей тощо) [10, с. 103–105]. Отже, за таких умов правопорушник на рівні мікрооточення відчуває соціальну підтримку та психологічну захищеність стосовно насильницької діяльності у формі співчуття та незасудження з боку найближчого оточення, невикриття у разі вчинення злочину, що часто стає впливовим регулятором протиправної поведінки. Водночас не можна не звернути увагу на той факт, що в умовах особливо великого міста у стосунках індивідів часто відсутнє минуле та майбутнє («я його бачу перший і останній раз», «нас нічого не пов'язує», «ми ніколи більше не зустрінемося» і т. д.) [9, с. 66–67]. Ці обставини роблять конфлікти більш гострими, а способи їх вирішення часто стають бездушними, протиправними та агресивними. Злочинець, який вчиняє тяжкий насильницький злочин проти життя та здоров'я особи в особливо великому місті, частіше за сільського мешканця стає байдужим до чужого страждання – не надає потрібної допомоги, застосовує більш жорстокі та нелюдські різновиди і форми власної поведінки. Злочинна діяльність часто супроводжується розпиттям спиртних напоїв або вживанням наркотичних засобів. Такі приклади, на жаль, є непоодинокими і дуже поширеними у реальному житті особливо великого міста. Крім зазначеного, останніми роками тяжка насильницька злочинність

характеризується надмірною жорстокістю, груповим характером, «витонченістю» дій і т. д. Наведемо лише один приклад.

Вироком Приморського районного суду м. Одеси від 17.04.2015 р. за справою № 522/20315/14-к засуджено до 9 (дев'яти) років позбавлення волі тимчасово непрацюючого громадянина З. за злочин, передбачений ч. 1 ст. 115 КК України. Другого серпня 2014 р. винний приблизно о 1 год. ночі, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, рухаючись вулицею Дідріхсона в напрямку вулиці Старо-портофранківська в м. Одесі, біля будинку № 7 по вул. Дідріхсона зіткнувся плечем із громадянином К., який рухався йому назустріч. У зв'язку із цим між ними раптово виникли неприязні стосунки і сварка, що переросла в бійку. У процесі бійки К. намагався нанести удар правою рукою З. в область голови, але останній, маючи навички рукопашного бою, перехопив її та став утримувати, а правою рукою дістав з кишені джинсів балісонг «ніж-метелик», яким шляхом нанесення удару в область шиї спричинив умисне вбивство громадянина К. [11].

Висновки. У ході дослідження нами зафіксовано, що особливості протиправної активності тих або інших соціальних груп багато в чому відрізняються залежно від статусу, географічних ознак та соціально-економічного профілю того або іншого населеного пункту. Тому кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють тяжкі насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи в особливо великих містах, буде неповною без виявлення регіональних особливостей злочинності з урахуванням регіональної специфіки особливо великих населених пунктів.

Нами встановлено, що для регіону столичного типу (м. Київ) тяжкі насильницькі злочини частіше вчиняють особи, які раніше не мали проблем із законом. Для міста Київ є характерною більш агресивна та свідомо злочинна діяльність, на що вказують матеріали вироків суду та статистичні дані, згідно з якими переважна більшість осіб – 86% на момент вчинення злочину перебували у тверезому стані, тоді як у стані алкогольного сп'яніння перебували лише 14% злочинців, яких обґрунтовано звинувачували у вчиненні тяжкого насильницького злочину проти життя та здоров'я особи. Особливості міського середовища особливо великого про-

мислового міста, такого, як Харків, полягають у тому, що тут висока насиченість регіону установами з виконання покарань у виді позбавлення волі. Це зумовило помітно вищу злочинну активність осіб, які раніше засуджувалися за вчинення злочинів – 36%, та таких, що на момент вчинення тяжкого насильницького злочину проти життя та здоров'я особи перебували у стані алкогольного сп'яніння – 40% злочинців. Дуже неоднозначним виглядає узагальнений кримінологічний портрет злочинця в особливо великому курортному місті Одеса. З одного боку, 90% осіб, які вчинили тяжкі насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи, раніше не мали проблем із законом, з другого боку, показник рецидиву в Одесі, що сягає 10%, є помітно вищим, ніж в особливо великому місті столичного типу. Інша особливість особливо великого курортного міста пов'язана із помітно високою злочинною активністю насильників, які на момент вчинення злочину перебували у стані алкогольного сп'яніння – 19%, що майже на чверть вище аналогічних показників особливо великого міста столичного типу. Що стосується групової тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи та діяльності неповнолітніх, то ці параметри виявилися помітно вищими в особливо великих містах промислового та курортного типів. Якщо у місті Київ кількість кримінальних проваджень, за якими злочини, вчинені групою осіб або з участю неповнолітніх, становили відповідно 2% та 2,1%, то аналогічні параметри для Харкова становили 2,42% і 3,5%, а для Одеси – 3,3% та 3%.

Перелік літератури

1. Ковалкин А. А. Личность преступника и некоторые способы ее криминологического анализа. *Проблемы изучения личности правонарушителя*: сб. науч. тр. М.: ВНИИ МВД СССР, 1984. С. 38–48.
2. Батиргареева В. С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло: монографія. Харків: Одісей, 2003. 256 с.
3. Батиргареева В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми: монографія. Харків: Право, 2009. 576 с.
4. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання): монографія. Харків: ФО-П Макаренко, 2014. 360 с.

5. Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження: монографія / В. В. Голіна, В. П. Ємельянов, В. Д. Водник, В. С. Батиргарєєва та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни та В. П. Ємельянова. Харків: Право, 2006. 292 с.

6. Головкін Б. М. Сімейно-побутові конфлікти у системі детермінації умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2002. 190 с.

7. Головкін Б. М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері: монографія. Харків: Нове слово, 2004. 252 с.

8. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання: монографія. Харків: Право, 2011. 440 с.

9. Забрянский Г. И. Актуальные проблемы профилактики преступлений в сельской местности: учеб. пособие. Краснодар: Кубан. гос. ун-т, 1983. 80 с.

10. Женунтій В. І., Бабенко А. М. Незаконне культивування наркотиковмісних рослин: кримінально-правовий та кримінологічний аспекти, запобігання: монографія. Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. 224 с.

11. Єдиний державний реєстр судових рішень. Кримінальне провадження № 522/20315/14-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення 02.05.2018).

Транслітерація переліку літератури

1. Kovalkin, A. A. (1984) Lichnost' prestupnika i nekotorye sposoby ejo kriminologicheskogo analiza. *Problemy izuchenija lichnosti pravonarushitelja. Moscow: VNII MVD SSSR, 38–48.* [in Russian].

2. Batoryhareieva, V. S. (2003). Kryminolohichna kharakterystyka ta poperedzhennia rozboiv, poiednanykh z pronykenniam u zhytlo. Kharkiv: Odissej [in Ukrainian].

3. Batoryhareieva, V. S. (2009). Retsydyvna zlochynnist' v Ukraini: sotsial'no-pravovi ta kryminolohichni problemy. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

4. Blaha, A. B. (2014). Nasytstvo v sim'i (kryminolohichnyj analiz i zapobihannia). Kharkiv: FO-P Makarenko. [in Ukrainian].

5. Holina, V. V., Yemel'ianov V. P., Vodnyk V. D., Batoryhareieva V. S. et al. (2006). Kryminolohichni problemy poperedzhennia zlochynnosti nepovnolitnikh

u velykomu misti: dosvid konkretno-sotsiologichnoho doslidzhennia. V. V. Holina and V. P. Yemel'ianov (Ed). Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

6. Golovkin, B. M. (2002). Simejno-pobutovi konflikty u systemi determinatsii umysnykh vbyvstv i tiazhkykh tilesnykh ushkodzhen' [*Family conflicts in a system of determining assassinations and grave bodily harm*]. Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].

7. Golovkin, B. M. (2004). Kryminolohichni problemy umysnykh vbyvstv i tiazhkykh tilesnykh ushkodzhen', scho vchyniaut'sia u simejno-pobutovij sferi. Kharkiv: Novoe slovo [in Ukrainian].

8. Golovkin, B. M. (2011). Koryslyva nasyt'nyts'ka zlochynnist' v Ukraini: fenomen, determinatsiia, zapobihannia. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

9. Zabrianskyj, H. Y. (1983). Aktual'nye problemy profylaktyky prestuplenyj v sel'skoj mestnosti. Krasnodar: Kuban. hos. un-t. [in Ukrainian].

10. Zhenuntij, V. I., Babenko A. M. (2009). Nezakonne kul'tyuvannia narkotykovmisnykh roslyn: kryminal'no-pravovyj ta kryminolohichnyj aspekty, zapobihannia. Donets'k: DYul LDUVS im. E. O. Didorenka. [in Ukrainian].

11. Kryminal'ne provadzhennia № 522/20315/14-k. URL: <http://www.re-estr.court.gov.ua>.

Бойко В. В. Основні кримінологічні риси злочинця, який вчиняє тяжкі насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи в особливо великому місті

У статті на підставі проведеного автором вивчення матеріалів 310 архівних кримінальних проваджень, розглянутих у містах Київ, Харків та Одеса за 2012–2017 рр., та аналізу офіційних статистичних даних Генеральної прокуратури України визначаються найбільш помітні кримінологічні риси злочинців, які вчинили тяжкі насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи в умовах особливо великих міст України. При цьому констатується, що у територіальному розрізі аналізована проблема ще не стала предметом всебічного розгляду, хоча сьогодні практика очікує на поглиблену характеристику відповідних кримінально караних правопорушень, що вчиняються в особливо великих містах. Адже без всебічної характеристики тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи неможливо створити ефективну систему запобігання зазначеним злочинам.

У статті констатується, що вчинення тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в особливо великому місті є переважно чоловічим видом протиправної поведінки. Що стосується вікових особливостей цих злочинців, то виконавцями переважної більшості злочинів так само були особи чоловічої статі у молодому віці від 14 до 35 років. Велика частка злочинців були неодруженими та не мали дітей.

Близько 90% злочинців проживали у тому самому населеному пункті, де вони вчинили насильницький злочин; загальноосвітній рівень міських злочинців-

насилъників є нижчим, ніж у групі законослухняних громадян; 67,6% осіб на момент вчинення злочину проти життя та здоров'я особи ніде не працювали. Основними мотивами вчинення тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в умовах особливо великого міста є: неприязні відносини з потерпілим, які виникли раптово; корислива мотивація; конфлікт, тривалі неприязні стосунки з потерпілим; помста; застосування насильства як спосіб виховання малолітнього та ін. При цьому більшість вбивств і тяжких тілесних ушкоджень є не задалегідь обдуманими. Помітна частина злочинців раніше вже були засудженими.

Ключові слова: особа насильницького злочинця, особливо велике місто, злочини проти життя та здоров'я особи.

Бойко В. В. Основные криминологические черты преступника, совершающего тяжкие насильственные преступления против жизни и здоровья лица в особо крупном городе

В статье на основании проведенного автором изучения материалов 310 архивных уголовных производств, рассмотренных в городах Киев, Харьков и Одесса за 2012–2017 гг., и анализа официальных статистических данных Генеральной прокуратуры Украины определяются наиболее заметные криминологические черты преступников, совершивших тяжкие насильственные преступления против жизни и здоровья человека в условиях особо крупных городов Украины. При этом констатируется, что в территориальном разрезе анализируемая проблема еще не становилась предметом всестороннего рассмотрения, хотя сегодня практике необходима углубленная характеристика соответствующих уголовно наказуемых правонарушений, совершаемых в особо крупных городах. Ведь без всесторонней характеристики тяжких насильственных преступлений против жизни и здоровья личности невозможно создать эффективную систему предотвращения указанных преступлений.

В статье констатируется, что совершение тяжких насильственных преступлений против жизни и здоровья лица в особо крупном городе является преимущественно мужским видом противоправного поведения. Что касается возрастных особенностей этих преступников, то исполнителями подавляющего большинства преступлений так же были лица мужского пола в молодом возрасте от 14 до 35 лет. Значительное число преступников не состояли в браке и не имели детей.

Около 90% преступников проживали в том же населенном пункте, где они совершили насильственное преступление; общеобразовательный уровень городских преступников-насилъников является более низким, чем в группе законопослушных граждан; 67,6% лиц на момент совершения преступления против жизни и здоровья лица нигде не работали. Основными мотивами совершения тяжких насильственных преступлений против жизни и здоровья человека в условиях особо крупного города являются: неприязненные отношения с потерпевшим, которые возникли внезапно; корыстная мотивация; конфликт, длительные неприязненные отношения с потерпевшим; месть; применение насилия как способ воспитания малолетнего и др. При этом большинство убийств и тяжких телесных поврежде-

дений являються заранеє обдуманними. Заметная часть преступников ранее уже были осуждены.

Ключевые слова: личность насильственного преступника, особо крупный город, преступления против жизни и здоровья личности.

Boyko V. V. The main criminological features of a criminal, who commits grave violent crimes against life and health in the largest cities

The scientific paper is dedicated to the main criminological features of a criminal, who commits grave violent crimes against life and health in the largest cities. These criminological features have been analyzed by the author based on results of the empirical study – the materials of 310 archive criminal proceedings, heard by Kyiv, Kharkiv and Odesa courts during 2012–2017, and the official statistic data of the Prosecutor General's Office of Ukraine. The author stressed, that this problem haven't been a subject of thorough consideration in the geographical segment, whereas the urgent necessity of the fundamental characteristics of corresponding crimes, committed in the largest cities, for Ukrainian law enforcement agencies. The comprehensive characteristic of this type of crimes is a compulsive condition for formulization of the effective system of prevention of grave violent crimes against life and health in the largest cities.

The author concluded, that committing grave violent crimes against life and health is primary a masculine type of criminal behavior. The main part of such crimes is committing by men in the yang age: between 14 and 35 years. Considerable number of criminals were unmarried and haven't children.

About 90% criminals have been lived in the same city, where they committed their violent crime. The educational level of urban violent criminals is lower, than the same of honest citizens. The unemployed persons composed 67,6% of convicted for these crimes.

The main motives of grave violent crimes against life and health, committed in the largest cities of Ukraine are: suddenly arisen hostile relationships between victim and criminal; profit motivation; conflict and long lasting hostile relationships with a victim; revenge; violence as a method of nurturing kids and others.

The most of murders and severe bodily injury are forethought. Some criminals have been convicted before.

Key words: personality of the violent criminal, the largest city, the violent crime, crimes against life and health.

Рекомендовано до опублікування на засіданні відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 5 від 10.04.2018 р.).

*Рецензент – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник **Батургарєєва В. С.***

УДК 342.9

DOI: 10.31359/2079-6242-2018-35-1-168

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ
ДЕРЖАВНОЮ ПРИКОРДОННОЮ СЛУЖБОЮ УКРАЇНИ
ДЛЯ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ**

В. І. Вичавка, ад'юнкт ад'юнктури
Національної академії Державної
прикордонної служби України імені
Богдана Хмельницького

Постановка завдання. Протидія тероризму в Україні та забезпечення її необхідними засобами і ресурсами здійснюються Кабінетом Міністрів України у межах його компетенції. Органи виконавчої влади беруть участь у боротьбі з тероризмом у межах своєї компетенції. Одним із суб'єктів протидії тероризму є центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері захисту державного кордону [1, ст. 4]. Державна прикордонна служба України (далі – ДПСУ), реалізуючи свої повноваження у сфері протидії тероризму, використовує наявні засоби.

Аналіз останніх досліджень. Питання застосування та використання в охороні державного кордону сил і засобів різними підрозділами досліджувались у працях науковців, зокрема: А. М. Білоруса, В. Л. Зьолки, І. С. Катеринчука, В. А. Кириленка, В. В. Лемешко, М. М. Литвина, Р. М. Ляшука [2], В. О. Назаренка, Б. М. Олексієнка, О. М. Ставицького та ін. Згадані вчені вивчали правові, військові, управлінські, технічні та інші аспекти використання засобів прикордонними підрозділами. Однак використання засобів ДПСУ для протидії тероризму достатньо не досліджувалось.

Мета статті. Визначити зміст та правове регулювання використання ДПСУ засобів для протидії тероризму.

Результати дослідження. Термін «засоби» набуває у тлумачно-му словнику такого змісту, як:

1. Прийом, якась спеціальна дія, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось; спосіб.

2. Те, що служить знаряддям у якій-небудь дії, справі.

3. Гроші, матеріальні цінності, достатки [3].

Д. Навроцькі та А. Бернацький щодо протидії терористичним загрозам розглядають засоби як елементи, що цілеспрямовано використовуються для досягнення певної цілі [4, с. 77].

Засоби в оперативно-розшуковій діяльності – це все, що використовують правоохоронні органи для досягнення поставлених оперативних цілей [5, с. 135].

Засоби є допоміжним інструментом, що допомагають персоналу ДПСУ досягти поставлених цілей при унеможливленні задіяння лише людського потенціалу: інтелектуального та фізичного. Отже, засобами є все те, що використовується з метою протидії терористичній діяльності на державному кордоні України і дає можливість силам реалізовувати поставлені завдання перед підрозділами Державної прикордонної служби України.

Керівні документи Державної прикордонної служби з охорони державного кордону України визначають, які засоби використовує прикордонний загін в охороні державного кордону: оперативні засоби, службові тварини, озброєння і техніка, інженерні споруди та загородження. Дії прикордонного загону з охорони кордону можуть підтримувати дивізіон (група) кораблів (катерів) Морської охорони, підрозділи вертольотів та літаки авіаційних частин ДПСУ.

До оперативних засобів належать особи, з якими встановлено конфіденційне співробітництво, що, на наш погляд, є некоректним. Будь-яка особа є фізичною особою, що володіє волею і на власний розсуд може сприяти або відмовити у сприянні представникам оперативних підрозділів ДПСУ, тобто не можна використовувати таких осіб як засоби. Тим більше, сучасне суспільство орієнтоване на партнерські відносини між громадянами і органами влади, а протидія тероризму – це справа всього населення, причому не лише однієї країни, а й усього міжнародного співтовариства, оскільки тероризм сьогодні немає кордонів і, на жаль, його жертвами все частіше стають мирні жителі, а не представники владних структур. Саме тому щодо таких осіб доцільно говорити як про «силу», що бере участь (сприяє) у протидії тероризму.

До службових тварин належать службові собаки та коні. Службові собаки застосовуються в охороні державного кордону для посилення прикордонних нарядів. Можуть використовуватися такі службові собаки: розшукові, спеціальні, вартові та мінно-розшукові. Залежно від спрямованості їх підготовки вони використовуються для підвищення можливостей прикордонних нарядів щодо виявлення та затримання правопорушників, виявлення наркотичних засобів, вибухових речовин і пристроїв, стрілецької зброї та боеприпасів, охорони певних ділянок місцевості й об'єктів, виконання інших завдань [6, п. 2.8].

Коні використовуються в охороні державного кордону як засоби пересування прикордонних нарядів і резервів на важкопрохідних ділянках під час дій за обстановкою тощо.

Озброєння і техніка використовуються відповідно до чинного законодавства і призначені для підвищення ефективності оперативно-службової діяльності та надійності охорони державного кордону.

Інженерні споруди призначені для забезпечення своєчасного виявлення правопорушників, їх пособників та ознак порушення державного кордону, утруднення їх дій і створення сприятливих умов для дій своїх сил і засобів.

Розширений перелік засобів, що використовуються в охороні державного кордону, міститься в Інструкції про службу прикордонних нарядів Державної прикордонної служби України [7], в якому зазначається, що під час несення служби в прикордонних нарядах використовують та застосовують: зброю; спеціальні засоби; технічні засоби охорони державного кордону; техніку; засоби (комплекси) телекомунікації та інформаційно-телекомунікаційні системи; фортифікаційні, інженерні споруди і загородження; прилади радіаційної, хімічної розвідки і дозиметричного контролю [7, п. 2.1].

Зброя та спеціальні засоби застосовують у порядку, передбаченому Інструкцією про застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів ДПСУ, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу під час охорони державного кордону та виключної (морської) економічної зони України, затвердженою наказом Адміністрації ДПСУ від 21 жовтня 2003 р. № 200 [8].

Зброя використовується для ураження живих цілей і техніки противника, кораблів, літаків (вертольотів) та інших об'єктів [7, п. 2.2].

Спеціальні засоби використовуються для затримання, конвоювання і охорони правопорушників, подолання протидії законним вимогам прикордонних нарядів, зупинки транспортних засобів, захисту населення та самозахисту прикордонників від нападу та інших дій, що становлять загрозу здоров'ю та життю людей [7, п. 2.3].

Спеціальними засобами, що використовуються в охороні державного кордону та протидії тероризму, є:

- засоби індивідуального захисту (шоломи, бронежилети, одяг, виготовлений з кевлару, протиударні та броньовані щити);

- засоби активної оборони (гумові кийки, наручники, засоби зв'язування, пістолети (револьвери) під патрони, споряджені гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, упаковки з препаратами сльозогінної та дратівної дії (газові балончики), газові пістолети (револьвери) та патрони до них;

- світлошумові пристрої відвертальної дії;

- засоби для примусової зупинки автотранспорту [7, п. 2.3].

До технічних засобів охорони державного кордону належать:

- сигналізаційні засоби (комплекси, системи, прилади);

- технічні засоби спостереження;

- засоби освітлення;

- технічні засоби прикордонного контролю, що відповідно до їх призначення та вимог спеціальних інструкцій використовуються для підвищення ефективності несення служби прикордонними нарядами з охорони державного кордону.

Сигналізаційні засоби (комплекси (системи) охорони протяжних ділянок, локальних ділянок; сигналізаційні прилади; концентратори охоронної сигналізації) використовуються для забезпечення дистанційного контролю за рубежами (напрямами, ділянками, об'єктами, периметрами об'єктів), що охороняються, прикриття державного кордону на напрямках протиправної діяльності правопорушників, прикриття окремих ділянок (об'єктів) у місцях несення служби прикордонними нарядами.

Технічні засоби спостереження використовуються для ведення візуального, тепловізійного та радіотехнічного спостереження за місцевістю та об'єктами вдень і вночі, розпізнавання та ідентифікації (класифікації) виявлених цілей, відео- та фотодокументування дій виявлених цілей, а також водіння автомобільної техніки в темний час доби.

Засоби освітлення використовуються для забезпечення візуального спостереження і розпізнавання цілей у темний час доби і включають стаціонарні та рухомі прожекторні станції, прожектори заливного світла, освітлювальні прилади індивідуального користування (слідові ліхтарі).

Технічні засоби прикордонного контролю використовуються для підвищення ефективності перевірки паспортних документів, огляду транспортних засобів та вантажів, виявлення зброї, наркотичних та вибухових речовин [7, п. 2.4].

Прикордонний загін, виконуючи завдання з охорони державного кордону, може застосовувати таку техніку:

- автомобільну;
- бронетанкову;
- авіаційну;
- прикордонні катери.

Автомобільна та бронетанкова техніка використовується для підвищення маневрених можливостей прикордонних нарядів, доставки їх до місця несення служби, забезпечення дій під час пошуку (переслідування) правопорушників, забезпечення особистої безпеки під час відбиття збройних вторгнень, нападів, ліквідації диверсійно-розвідувальних груп, а також виконання інших завдань.

Авіаційна техніка (вертольоти) використовується для ведення пошуку правопорушників, здійснення повітряного патрулювання державного кордону, виключної (морської) економічної зони та територіального моря (у тому числі за допомогою безпілотних авіаційних систем), здійснення транспортних (санітарних) перевезень, а також виконання інших завдань відповідно до вимог чинного законодавства [7, п. 2.5].

Для забезпечення безперервного обміну інформацією щодо протидії тероризму з органами управління ДПСУ, безперервного

управління службою на ділянці відповідальності, накопичення та обробки інформації, зв'язку із сусідніми прикордонними нарядами, літаками, вертольотами, кораблями та катерами, місцевими органами влади, взаємодіючими органами, цивільними суднами та військовими кораблями використовуються засоби (комплекси) телекомунікації та інформаційно-телекомунікаційні системи.

Фортифікаційні, інженерні споруди та загородження використовуються для фіксації ознак правопорушень, ускладнення дій правопорушників та створення сприятливих умов для несення служби прикордонними нарядами, ефективного застосування озброєння і технічних засобів охорони державного кордону, транспорту, забезпечення особистої безпеки та підвищення захисту прикордонних нарядів від засобів ураження [7, п. 2.7].

Прилади радіаційної розвідки та дозиметричного контролю використовуються прикордонними нарядами для вимірювання потужності еквівалентної дози гамма- та рентгенівського випромінювання, поверхневої потужності потоку бета-частинок, часу накопичення еквівалентної дози, виявлення радіоактивних речовин і ядерних матеріалів під час несення служби.

Прилади хімічної розвідки використовуються прикордонними нарядами для ведення хімічної розвідки, виявлення отруйних і сильнотоксичних отруйних речовин та їх парів, класифікації виявлених отруйних речовин [7, п. 2.9].

У ДПСУ передбачено застосування великої кількості засобів, що мають різноманітне призначення для виконання поставлених перед відомством завдань. Однак для протидії сучасним загрозам необхідно розробляти і застосовувати сучасні прогресивні засоби протидії терористичній діяльності, працювати, так би мовити, на випередження часу, тому що майбутнє полягає у справі профілактики та запобіганні актам тероризму саме за такими перевірочними заходами, що проводяться як гласно, так і конспіративно залежно від ситуації та оперативної обстановки. Підвищення їх ефективності й результативності може бути досягнуто тільки шляхом застосування сучасної техніки виявлення засобів тероризму у поєднанні їх з оперативно-аналітичними заходами [9, с. 173]. Про це зазначено в низці наукових праць.

За умови зростання терористичної загрози у сучасному світі, як зазначають С. І. Гузій і Ю. В. Шабатура, при вивченні комп'ютерної системи попередження терористичних актів на основі автоматичного 3D-аналізу форми тіл та параметрів їх руху актуальною і важливою є розробка методів і засобів, що дозволяють знизити ризики таких виявів. Серед багатьох підходів до вирішення вказаної проблеми доцільно виділяти застосування сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій. Зчитування та обробка даних – це перший крок для того, щоб зрозуміти, що є на зображенні. На теперішній час контролери Kinect справляються із цим за допомогою кольорової камери та двох сенсорів глибини. На основі цих даних можна розрахувати та проаналізувати форми тіл та параметри їх руху і за допомогою нейронних мереж визначити, чи є на заданих серіях цифрових зображень щось таке, що є незаконним або подібне на зброю чи вибухівку [10].

До сучасних засобів у протидії терористичній загрозі у прикордонному просторі можна віднести наявні в ДПСУ інформаційно-аналітичні системи (ІАС), під якими розуміють комплекс апаратних, програмних засобів, інформаційних ресурсів, методик, що використовуються для забезпечення автоматизації аналітичних робіт з метою обґрунтування прийняття управлінських рішень та інших можливих застосувань. До складу програмних засобів, наприклад, в оперативно-розшукових підрозділах ДПСУ входять такі спеціальні аналітичні продукти, як: «Analysts Notebook», «iBase» та ін. [11, с. 209]. Це зумовлено значною кількістю оперативних даних, що беруться з відкритих джерел для аналізу – засобів масової інформації тощо. Обсяг такої інформації іноді досягає десятків, сотень мегабайт, а в окремих випадках і більше. Така інформація характеризується багатоплановістю, складністю систематизації та відображення окремих її елементів, явищ і процесів, чіткого визначення зв'язків між ними, прихованістю закономірностей. Своєчасне отримання інформації є запорукою ефективної протидії терористичній діяльності на державному кордоні, тому необхідно використовувати сучасні та ефективні ІАС, здатні швидко аналізувати складну інформацію.

Ще одним сучасним ефективним засобом є безпілотний літальний апарат (БПЛА). Під час пошуку ознак терористичної діяльності та виявлення терориста на лінії державного кордону з метою його затримання доцільно застосовувати БПЛА в режимі пошуку за викликом. Цей апарат має вилетіти від місця розташування підрозділу охорони до місця виявлення правопорушника на лінії кордону, здійснити пошук його і спостереження до моменту прибуття групи реагування [12].

Розвиток технічного оснащення ДПСУ з урахуванням реалій часу передбачає Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України, в якій серед основних напрямів розвитку складових сектору безпеки та оборони для прикордонного відомства щодо протидії тероризму, передбачено на першому етапі (до кінця 2017 р.): уніфікувати та технічно переоснащати органи управління та органи охорони державного кордону сучасними зразками озброєння і військової техніки, засобами зв'язку та інформатизації [13, п. 3.6]; оновити та модернізувати корабельно-катерний склад Морської охорони ДПСУ та парк авіаційної техніки [13, п. 3.6]; сформувати сучасну систему матеріально-технічного забезпечення, ефективного управління матеріальними ресурсами. На другому етапі (до кінця 2020 р.) передбачено: обладнати державний кордон України з Російською Федерацією сучасними засобами технічного спостереження та контролю, завершення формування прикордонних підрозділів швидкого реагування; завершення модернізації системи зв'язку та інформатизації, оновлення та модернізації корабельно-катерного складу Морської охорони Державної прикордонної служби України та парку авіаційної техніки, запровадження безпілотних авіаційних систем та безпілотних плавальних засобів для охорони державного кордону України [13, п. 3.6]. Отже, ми бачимо, що розвиток технічного забезпечення передбачений нормативно, але, на нашу думку, його необхідно інтенсивніше впроваджувати в охороні державного кордону.

Таким чином, вважаємо, що і в теорії, і в практиці доцільно розмежовувати категорії «сили» та «засоби», які використовуються в охороні державного кордону та для протидії тероризму. «Сили», які використовуються в охороні державного кордону, розуміються

у вузькому та широкому значенні. У вузькому значенні це тільки особовий склад: військовослужбовці, працівники ДПСУ, а у широкому – ще і персонал взаємодіючих міністерств та відомств, органи влади у контрольованих прикордонних районах і їх місцеве населення.

Висновки. Отже, засобами, що використовуються органами та підрозділами охорони державного кордону у протидії тероризму, є службові тварини, озброєння і техніка, інженерні споруди та загородження, які передбачені керівними нормативними документами. Такі різноманітні засоби охорони державного кордону, що є на балансі ДПСУ, при умілому їх застосуванні та прийнятті своєчасних управлінських рішень на їх застосування є базовими засобами у протидії тероризму на державному кордоні. В такій діяльності постійно необхідно враховувати стрімкі темпи розвитку сучасної техніки і застосовувати її новітні зразки у протидії тероризму.

У подальшому основні зусилля наукового дослідження варто зосередити на вивченні використання ДПСУ новітніх інформаційних технологій у процесі протидії тероризму.

Перелік літератури

1. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №25. Ст. 180.
2. Ляшук Р. М. Адміністративно-правове регулювання застосування силових заходів у діяльності Державної прикордонної служби України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 246 с.
3. Словник української мови: в 11 т. Т. 3. Київ, 1972. С. 307.
4. Навроцькі Д., Бернацький А. Посібник з протидії терористичним загрозам з використанням кримінального аналізу та аналізу ризиків: для аналітиків ризику та кримінальних аналітиків ДПСУ / пер. з пол. В. Довгошея. Київ: ОБСЄ, 2016. 156 с.
5. Ханаусек Т. Нарис криміналістичної тактики. Варшава, 1994. С. 108–109.
6. Про державний кордон України: Закон України від 04.11.1991. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. №2. Ст. 5.
7. Про затвердження Інструкції про службу прикордонних нарядів Державної прикордонної служби України: наказ Міністерства внутрішніх

справ України від 19.10.2015 № 1261. Дата оновлення: 15.03.2018. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1391-15> (дата звернення: 15.03.2018).

8. Інструкція про застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів Державної прикордонної служби України, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу під час охорони державного кордону та виключної (морської) економічної зони України: наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 21.10.2003 № 200. *Офіційний вісник України*. 2003. № 43. С. 172.

9. Бойченко О. В. Технічні засоби протидії тероризму. *Право і Безпека*. 2006. Т. 5. № 5. С. 173–175. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2006_5_5_47.

10. Гузій С. І. Комп'ютерна система попередження терористичних актів на основі автоматичного 3D-аналізу форми тіл та параметрів їх руху. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України*: тези ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 8 груд. 2016 р.). Хмельницький: НАДПСУ, 2016. С. 531–532.

11. Фаріон О. Б. Окремі питання інформаційно-аналітичного забезпечення органів (підрозділів) державної прикордонної служби України в умовах проведення антитерористичної операції. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України*: тези VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 10 грудня 2015 року). Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2015. С. 207–210.

12. Лисий М. І. Визначення умов пошуку правопорушника державного кордону під час застосування безпілотного літального апарата. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України*: тези ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 8 грудня 2016 року). Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2016. С. 556.

13. Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України: Указ Президента України від 14.03.2016 № 92/2016. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 52.

Транслітерація переліку літератури

1. Pro borotbu z teroryzmoz: Zakon Ukrainy vid 20 bereznia 2003 roku. (2003). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, № 25, Art. 180.

2. Liashuk, R. M. Administratyvno-pravove rehuliuвання zastosuvannya sylovykh zakhodiv u diialnosti Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. *Candidate's thesis*. Kyiv, 2010. [in Ukrainian].

3. Slovnyk ukrainskoi movy. (1972). (Vols. 1–11. Vol 3). [in Ukrainian].

4. Navrotski, D., Biernatskyi, A.; per. z pol. Dovhosheia, V. (2016). Posibnyk z protydii terorystychnym zahrozam z vykorystanniam kryminalnoho analizu ta analizu ryzykiv: dlia analitykiv ryzyku ta kryminalnykh analitykiv DPSU. Kyiv: OBSIe. [in Ukrainian].

5. Khanausek, T. (1994). Narys kryminalistychnoi taktyky. Varshava. p. 108–109. [in Ukrainian].

6. Pro derzhavnyi kordon Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 4 lystopada 1991 roku. (1992). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, № 2, Art. 5*.

7. Pro zatverdzhennia Instruksii pro sluzhbu prykordonnykh nariadiv Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy: Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 19.10.2015 № 1261. Data onovlennia: 15. 03. 2018. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1391-15>.

8. Instruksiia pro zastosuvannya zbroi, boiovoi tekhniky, ozbroiennia korabliv (kateriv), litakiv i vertolotiv Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy, spetsialnykh zasobiv ta zakhodiv fizychnoho vplyvu pid chas okhorony derzhavnogo kordonu ta vyklyuchnoi (morskoj) ekonomichnoi zony Ukrainy: Nakaz Administratsii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy vid 21.10.2003. № 200. (2003). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy, № 43, Art. 172*.

9. Boichenko, O. V. (2006). Tekhnichni zasoby protydii teroryzmu. *Pravo i Bezpeka – Law and Security, Vol. 5, № 5, 173–175*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2006_5_5_47. [in Ukrainian].

10. Huzii, S. I. (2016). Kompiuterna systema poperedzhennia terorystychnykh aktiv na osnovi avtomatychnoho 3D-analizu formy til ta parametriv yikh rukhu. *Osvitno-naukove zabezpechennia diialnosti pravookhoronnykh orhaniv i viiskovykh formuvan Ukrainy: proceedings of the Scientific and Practial Conference*. Khmelnytskyi: NADPSU, 531–532. [in Ukrainian].

11. Farion, O. B. (2015). Okremi pytannia informatsiino-analitychnoho zabezpechennia orhaniv (pidrozdiliv) derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy v umovakh provedennia antyterorystychnoi operatsii. *Osvitno-naukove zabezpechennia diialnosti pravookhoronnykh orhaniv i viiskovykh formuvan Ukrainy: proceedings of the Scientific and Practial Conference*. Khmelnytskyi: Vyd-vo NADPSU, 207–210. [in Ukrainian].

12. Lysyi, M. I. (2016). Vyznachennia umov poshuku pravoporushnyka derzhavnogo kordonu pid chas zastosuvannya bezpilotnoho litalnoho aparata.

Osvitno-naukove zabezpechennia diialnosti pravookhoronnykh orhaniv i viiskovykh formuvan Ukrainy: proceedings of the Scientific and Practical Conference. Khmelnytskyi: Vyd-vo NADPSU, p. 556. [in Ukrainian].

13. Pro Kontseptsiiu rozvytku sektoru bezpeky i oborony Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14 bereznia 2016 roku №92/2016. (2016). *Uriadovyi kurier*, 52. [in Ukrainian].

Вичавка В. І. Правове регулювання використання засобів Державною прикордонною службою України для протидії тероризму

У статті розглядається правове регулювання використання Державною прикордонною службою України засобів для протидії тероризму. Протидія тероризму в Україні та забезпечення її необхідними засобами і ресурсами здійснюється Кабінетом Міністрів України у межах його компетенції. Органи виконавчої влади беруть участь у боротьбі з тероризмом у межах своєї компетенції. Одним із суб'єктів протидії тероризму є центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері захисту державного кордону. Державна прикордонна служба України, реалізуючи свої повноваження у сфері протидії тероризму, використовує наявні засоби.

У результаті дослідження нормативно-правових актів та наукових праць проаналізовано термін «засоби» та визначено, що «засоби в оперативно-розшуковій діяльності» – це все те, що використовують правоохоронні органи для досягнення поставлених оперативних цілей. Також зазначено, що засоби є допоміжним інструментом, що сприяють персоналу ДПСУ досягти поставлених цілей. Отже, засобами є все те, що використовується з метою протидії терористичній діяльності на державному кордоні України і дає можливість реалізовувати завдання, поставлені перед підрозділами Державної прикордонної служби України. Висновком наукового дослідження є те, що засобами, які використовують органи та підрозділи охорони державного кордону у протидії тероризму, є службові тварини, озброєння і техніка, інженерні споруди та загородження. До сучасних засобів у протидії терористичній загрозі у прикордонному просторі можна віднести наявні в ДПСУ інформаційно-аналітичні системи (ІАС), під якими розуміють комплекс апаратних, програмних засобів, інформаційних ресурсів, методик, що використовуються для забезпечення автоматизації аналітичних робіт із метою обґрунтування прийняття управлінських рішень та інших можливих застосувань.

Ключові слова: тероризм, протидія тероризму, Державна прикордонна служба України, підрозділи охорони кордону, засоби.

Вичавка В. И. Правовое регулирование использования средств Государственной пограничной службой Украины по противодействию терроризму

В статье рассматривается правовое регулирование использования Государственной пограничной службой Украины средств для противодействия терроризму. Противодействие терроризму в Украине и обеспечение его необходимыми средствами и ресурсами осуществляются Кабинетом Министров Украины в пре-

делах его компетенции. Органы исполнительной власти участвуют в борьбе с терроризмом в пределах своей компетенции. Одним из субъектов противодействия терроризму является центральный орган исполнительной власти, реализующий государственную политику в сфере защиты государственной границы. Государственная пограничная служба Украины, реализуя свои полномочия в сфере противодействия терроризму, использует имеющиеся средства.

В результате исследования нормативно-правовых актов и научных трудов проанализирован термин «средства» и определено, что «средства в оперативно-розыскной деятельности» – это все то, что используют правоохранительные органы для достижения поставленных оперативных целей. Также указано, что средства являются вспомогательным инструментом, позволяющим персоналу ГПСУ достичь поставленных целей. Итак, средствами является все то, что используется в целях противодействия террористической деятельности на государственной границе Украины и позволяет реализовывать задачи, поставленные перед подразделениями Государственной пограничной службы Украины. Выводом научного исследования является то, что средствами, используемыми органами и подразделениями охраны государственной границы в противодействии терроризму, являются: служебные животные, вооружение и техника, инженерные сооружения и заграждения. К современным средствам в противодействии террористической угрозе в пограничном пространстве можно отнести имеющиеся в ГПСУ информационно-аналитические системы (ИАС), под которыми понимают комплекс аппаратных, программных средств, информационных ресурсов, методик, использующихся для обеспечения автоматизации аналитических работ с целью обоснования принятия управленческих решений и других возможных применений.

Ключевые слова: терроризм, противодействие терроризму, Государственная пограничная служба Украины, подразделения охраны границы, средства.

Ychavka V. I. Legal regulation of using the means of the State Border Guard Service of Ukraine for counteracting terrorism

The article deals with the legal regulation of using the means for counteracting terrorism by the State Border Guard Service of Ukraine. It is the Cabinet of Ministers of Ukraine, which, within its competence, carries out the counteracting terrorism and ensuring its necessary means and resources in Ukraine. Bodies of executive power take part in the fight against terrorism within their competence. One of the actors of counterterrorism is the central executive body, which implements state policy in the field of state border protection. The State Border Guard Service of Ukraine uses available means, exercising its powers in the field of counteracting terrorism.

As a result of the research of normative legal acts and scientific works the term «means» has been analyzed and it has been determined, that the «means in operative-search activity» - everything that is used by law enforcement agencies to achieve the set operational goals. It is also noted, that the means are an auxiliary tool that helps SBGU staff to achieve their goals. Consequently, means are everything that is used to counteract terrorist activity on the state border of Ukraine, and that gives the possibility to the forces

to realize the tasks, set before the units of the State Border Guard Service of Ukraine. The conclusion of scientific research is that the means used by the bodies and units of the state border protection in counteracting terrorism are service animals, weapons and equipment, engineering structures and obstacles. The modern means for counteracting the terrorist threat in the border area include the information and analytical systems (IAS) available in the State Border Guard Service of Ukraine. By which is understood the complex of hardware, software means, information resources, techniques used to provide automation of analytical work to justify management decisions and other possible applications.

Key words: *terrorism, terrorism counteraction, State Border Guard Service of Ukraine, border protection units, means.*

*Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри теорії та історії держави і права та приватно-правових дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (протокол № 9 від 27.02.2018 р.)
Рецензент – доктор юридичних наук **Ляшук Р. М.***

УДК 343.9:343.6

DOI: 10.31359/2079-6242-2018-35-1-182

КІЛЬКІСНО-ЯКІСНІ ПОКАЗНИКИ НЕЗАКОННОГО ПЕРЕПРАВЛЕННЯ ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ

С. О. Кібальник, аспірант відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Вся історія людства супроводжувалася міграцією людей та їх спільнот. Нелегальний та неконтрольований легальний рух людських потоків між державами перетворюється на одне з найскладніших політичних і правових питань сучасності. І особливе місце серед суспільно небезпечних форм нелегальної міграції посідає незаконне переправлення осіб через державний кордон.

Як і будь-які інші злочинні прояви, діяння за ст. 332 КК України, що передбачає кримінальну відповідальність за незаконне переправлення осіб через державний кордон, його організацію, керівництво такими діями або сприяння їх вчиненню, можуть бути виміряні у певних кількісних та якісних показниках, які є необхідними при встановленні сутності злочинних явищ та виявленні взаємозв'язків між їх складовими. Це дає можливість оцінити масштаби й особливості злочинів у цій сфері, а також розробити заходи їх запобігання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання криміногенного потенціалу незаконної міграції та протидії їй за різних часів розглядалися у роботах С. П. Бритченка, Ю. Ф. Гаврушко, О. М. Джужи, А. В. Калініної, М. Г. Колодяжного, С. М. Кременчуцького, О. В. Кузьменко, О. А. Малиновської, А. П. Мозоля, С. О. Мосьондза, Т. Є. Огнева, В. І. Олефіра та інших українських науковців, які торкалися переважно кримінально-правових та адміністративно-

правових аспектів цієї проблеми. Разом із тим ґрунтовного кримінологічного дослідження незаконного переправлення осіб через державний кордон України на теперешній час не проводилось.

Метою статті є з'ясування поширення в Україні незаконного переправлення осіб через державний кордон та визначення основних кримінологічно значущих рис таких злочинів.

Виклад основного матеріалу. Одним із важливих елементів кримінологічної характеристики злочинності взагалі чи її окремих проявів, зокрема, є її рівень. Офіційні звіти Генеральної прокуратури України та Державної судової адміністрації України відображають рівень незаконного переправлення осіб через державний кордон України та судимості за цією статтею протягом останніх 5 років таким чином:

**Кількість проваджень щодо незаконного переправлення осіб
через державний кордон України (2013–2017 рр.)**

Рік	Кількість зареєстрованих проваджень за ст. 332 КК	Кількість розглянутих судами проваджень за ст. 332 КК
2013	210	127
2014	164	113
2015	152	90
2016	164	65
2017	173	82

Як бачимо, в окремі роки показники демонструють як деяке зниження, так і поступове зростання. В цілому ж вони залишаються протягом розглянутого періоду відносно стабільними.

Далі розглянемо структуру злочинних проявів за розглядуваною статтею. Стосовно кримінально-правових ознак слід відмітити таке. Результати проведеного нами вивчення 270 архівних проваджень за ст. 332 КК, які були розглянуті судами України протягом 2007–2018 рр. та закінчилися винесенням обвинувального вироку, свідчать, що

22,6% із них складають матеріали за ч. 1 цієї статті, 56,7% проваджень розглянуті за ч. 2 (ті самі дії, вчинені способом, небезпечним для життя чи здоров'я переправленої особи, чи щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища), 20,7% – за ч. 3 цієї ж самої статті (вчинення організованою групою або з корисливих мотивів). Відсутня співучасть у 39,7% справ, 54,9% характеризуються вчиненням злочину групою осіб за попередньою змовою; дії ж, вчинені у складі організованої злочинної групи, було встановлено у 5,4%. У той самий час, за 79,3% вироків засуджено лише одну особу. Таким чином, більшість осіб, зайнятих цим незаконним бізнесом, уникають кримінальної відповідальності.

У більшості випадків встановлено наявність у засуджених корисливого мотиву. З мотивів особистого характеру діяли 25%, у 33% мотив невідомий. Вбачається, що це може бути значною мірою пов'язане з передбаченням корисливого мотиву диспозицією ст. 332 КК як обставини, обтяжуючої відповідальність, а, отже, й зацікавленістю злочинця у відсутності доказів отримання ним матеріальної вигоди.

Також характерною кримінально-правовою рисою цього злочину варто назвати невисокий рівень рецидиву. Судимості на момент вчинення злочину не мали 88,3% засуджених за цією статтею. Чисельність злочинних епізодів за більшістю розглянутих справ також є мінімальною: за загальним правилом, навіть особи, визнані винними за ч. 2 та ч. 3 ст. 332 КК, засуджуються лише за один випадок незаконного переправлення. Разом із тим наведені цифри навряд чи відображають реальну ситуацію. Злочинам у сфері відносин щодо перетинання державного кордону традиційно властива особливо висока латентність, пов'язана із зацікавленістю деяких співробітників прикордонних органів в отриманні неправомірної вигоди та закритістю цих відомств для зовнішнього контролю. Внаслідок цього навіть приблизна оцінка дійсних параметрів такої злочинності є значно ускладненою.

Щодо кримінологічних ознак злочинних проявів за ст. 332 КК України, то їх територіальна поширеність свідчить про її притаманність відносно невеликій кількості областей. Абсолютний рекорд

утримує Закарпатська область, на яку за минулий рік припадає майже 22% від усієї кількості кримінальних проваджень, розглянутих судами України за цією статтею. У Харківській області нараховується 17% за цей же час, в Одеській – 14,5%. Ще по 6% приходить на Львівську, Волинську та Луганську області. Зазначені шість областей очолюють цей перелік протягом останніх 10 років. Але, незважаючи на поширеність цих злочинів, в першу чергу, на західних кордонах, серед держав, із якими межує Україна, найбільша кількість розглянутих проваджень припадає на державний кордон із Російською Федерацією (23%). Переважна більшість проваджень пов'язані з незаконним переправленням до України громадян східних чи африканських держав. Високою також є кількість проваджень щодо переправлення через кордон із Молдовою (14,4%), Польщею (18,9%) та Словаччиною (20%). На кордоні з Угорщиною відбулися 11,9% випадків, незначною є їх кількість на кордоні з Румунією та Білоруссю, що не знаходяться на прямих маршрутах слідування до західноєвропейських держав. Це свідчить, що Україна виступає у цій системі територією транзиту мігрантів на шляху між Російською Федерацією та найбільш розвиненими країнами ЄС.

До кримінологічної характеристики незаконного переправлення осіб через державний кордон належить і його спосіб, під яким розуміється порядок використання сил та засобів, що свідчить про якісну своєрідність виконання злочинного посягання [1, с. 12]. У диспозиції ст. 332 КК не міститься такої обов'язкової ознаки складу злочину, як спосіб його вчинення, однак зазначені відомості є важливими з точки зору як з'ясування фактичних обставин таких злочинів, так і запобігання їм. Вчинення злочину шляхом переведення через кордон пішки поза пунктами пропуску спостерігається у 60% від розглянутої кількості випадків. Менш поширеним є переправлення осіб через пункти пропуску за фальшивими або чужими документами, а також шляхом приховування у автотранспорті. Залишився невстановленим спосіб вчинення 25,6% злочинів: винні були затримані до прибуття до кордону, не встигнувши приступити до безпосереднього порушення порядку його перетинання. Втім, можна відмітити, що піше переведення є особ-

ливо привабливим для злочинців із точки зору відносної легкості організації та здійснення.

Зв'язки переправленої особи із засудженим істотно різняться. Так, у провадженнях за ч. 1 ст. 332 КК пропозиція здебільшого була надана особисто (при цьому велика частина мігрантів була знайома з засудженими ще до вчинення злочину, в тому числі й внаслідок родинних чи дружніх стосунків із ними). Але за ч. 2 цієї статті такі випадки складають близько половини; ще приблизно стільки ж справ, в яких мігранти опинилися у засудженого через невідомого посередника. У провадженнях за ч. 3 ст. 332 КК переправлені особи безпосередньо зверталися до винних практично у всіх випадках.

Справи з лише однією переправленою особою складають 30% розглянутих проваджень, 25% – з двома, інші – з трьома чи більше. Місце тимчасового утримання осіб для переправлення не встановлене або відсутнє в 63% випадків, але, в першу чергу, такими місцями часто виступають житловий будинок або квартира (орендовані чи належні засудженому). В інших випадках для тимчасового утримання слугували готелі, хостели, гаражі, покинуті будівлі, лісо-смуги тощо.

Найбільша кількість вивчених нами епізодів незаконного переправлення осіб через державний кордон вчинювалась протягом літа та осені, як правило – вночі або ввечері. Це дає підстави вважати, що переправники, з одного боку, намагаються мінімізувати ризики викриття своїх дій, а з другого – «турбуються» про стан здоров'я «клієнтів», запобігаючи їх переохолодженню та захворюванням, що за умов відсутності медичної допомоги можуть значно затримати процес переправлення або навіть призвести до смерті.

Соціально-демографічні ознаки структури засуджених потребують окремого розгляду в межах дослідження особистості злочинця. Зазначимо лише, що 93,9% визнаних винними за усіма частинами статті – це чоловіки. Основний криміногенний вік – від 30 до 50 років (48,9%), значно менше засуджених у віці від 25 до 30 років (22,3%). Більше половини визнаних винними за ч. 1 ст. 332 КК – неодружені особи, що не мають на утриманні неповнолітніх дітей, натомість за ч. 2 та ч. 3 цієї статті частка таких осіб знижується до

половини. В основному засуджені позитивно характеризувалися за місцем проживання чи роботи. Більшість мають середню освіту (57,6%); 74,8% на момент вчинення злочину ніде не працювали; офіційно працевлаштовані за наймом були 12,8%. І лише 4 особи на час вчинення злочину проходили службу на посаді інспектора ДПСУ (1,1%), серед яких троє чоловіків та одна жінка. В цьому контексті також слід ураховувати високу латентність у зв'язку із зазначеними вище обставинами. Зрештою, кримінологічний портрет засудженого за ст. 332 КК постає близьким до портрету особи, безробітної чи нестабільно зайнятої унаслідок глибокої соціально-економічної кризи у сільській місцевості, до якої здебільшого належать прикордонні населені пункти [2].

Всупереч поширеному уявленню, що незаконним переправленням осіб через державний кордон займаються, в першу чергу, іноземці [3, с. 221], переважну більшість засуджених за ст. 332 КК складають громадяни України. Є серед них і громадяни В'єтнаму, Молдови, Російської Федерації, Грузії, Туреччини, Афганістану, Пакистану та інших держав. Таку структуру можна пояснити тим, що необхідною умовою для пішого переведення є досконале знання прикордонної місцевості. Частка ж вихідців зі східних держав серед населення таких територій не є високою. Співгромадяни осіб, що незаконно переправляються через українські кордони, можуть виступати посередниками, забезпечуючи вихід мігрантів на провідників та навіть у випадку затримання останніх залишаючись невідновленими.

Динаміка злочинів за ст. 332 КК не розвивається у часі за висхідною або спадною прямою, будучи чутливою до впливу зовнішніх чинників – як соціальних, так і правових. Перші пов'язані з економічною ситуацією в державі, інші – із заходами протидії злочинності та правовим регулюванням цих суспільних відносин (так, різке зростання кількості облікованих діянь відбулося після прийняття у 2012 р. нового КПК України, яким було спрощено порядок реєстрації кримінальних проваджень). Зниження кількості облікованих злочинів за ст. 332 КК, на нашу думку, може пояснюватися як реальним скороченням, так і зростанням їх латентності. Понад половину осіб, що незаконно переправляються через укра-

їнські кордони, складають вихідці з Афганістану, Пакистану, Сирії та Ірану, тобто тих країн, громадяни яких останнім часом віддають перевагу так званому «балканському маршруту» до ЄС, який є значно коротшим, ніж через Україну. А згідно з дослідженням аудиторської компанії «Ernst & Young» за минулий рік, Україна посіла перше місце за рівнем корумпованості серед 41 держави, при цьому ще в 2015 р. перебуваючи на сьомому [4]. Підвищення ж кількості облікованих злочинів за ст. 332 КК протягом останніх двох років може бути пов'язане з ускладненням зазначеного шляху через дії урядів Туреччини та Греції.

Висновки. Викладене вище дає підстави вважати, що рівень незаконного переправлення осіб через державний кордон є мінливим та важко прогнозованим у часі. У зв'язку з розташуванням України на транзитних маршрутах між Російською Федерацією та Західною Європою ці злочини перебувають в тісній залежності із міжнародною обстановкою. Поширення їх прикордонними областями України не є рівномірним. Вчинюються такі діяння здебільшого у співучасті (хоча участь посередника й не є обов'язковою), відрізняються переважною одноманітністю способу вчинення, основним мотивом є корисливість. Для переведення поза пунктами пропуску найчастіше обирається темний час доби відносно теплої пори року, до настання зимових холодів. Засуджені, як правило, є чоловіками у віці від 30 до 50 років, непрацюючими, із середньою освітою. Разом із тим властивий для злочинів за ст. 332 КК високий рівень латентності має наслідком не лише складність оцінки дійсних показників їх чисельності, а й низький рівень зафіксованої повторності та рецидиву серед винних, незначний відсоток ознак організованості серед форм співучасті у виявлених злочинах, а також невстановлення більшості учасників злочинних груп навіть за умови засудження одного чи двох із них.

Перелік літератури

1. Панов Н. И., Щур Б. В. Междисциплинарный подход к изучению способа совершения преступления. *Теория та практика судової експертизи і криміналістики*. 2013. Вип. 13. С. 12–22.

2. Цимбал О. І. Протидія неформальній зайнятості в Україні: підходи до оцінки та безпекові пріоритети політики. URL: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/zainiatist-f1000.pdf> (дата звернення: 15.03.2018 р.).

3. Профілактика злочинів: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужи. Київ: Атіка, 2011. 720 с.

4. Украина возглавила рейтинг коррупционных стран. URL: <https://korrespondent.net/world/worldabus/3838123-ukrayna-vozghlavyla-reitynh-korruptsyonnykh-stran> (дата звернення: 15.03.2018 р.).

Транслітерація переліку літератури

1. Panov, N. I., Schur, B. V. (2013). Mezhdisciplinarny podhod k izucheniyu sposobu soversheniya prestupleniya. *Teoriya ta praktika sudovoi expertizy i kriminalistik – Theory and practice of forensic examination and criminalistics*, 13, 12–22. [in Ukrainian].

2. Tsybal, O. I. *Protydiya hefornalnyi zaynatosti v Ukrainy: pidhody do otzinky ta bezpekovi priorityty polityki*. URL: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/zainiatist-f1000.pdf>. [in Ukrainian].

3. Dzhuzha, O. M., Vasylevich, V. V., Gida, O. F. et al. (2011). *Profilaktyka zlochyniv*. O. M. Dzhuzhy (Ed.). Kyiv: Atika. [in Ukrainian].

4. *Ukraina vozglavila reyting corruptzionnyh stran*. URL: <https://korrespondent.net/world/worldabus/3838123-ukrayna-vozghlavyla-reitynh-korruptsyonnykh-stran>. [in Ukrainian].

Кібальник С. О. Кількісно-якісні показники незаконного переправлення осіб через державний кордон України

У статті досліджуються основні параметри злочинів, відповідальність за які передбачено ст. 332 КК України, визначені за допомогою узагальнення відомостей, що містяться в архівних матеріалах кримінальних проваджень, розглянутих судами України протягом 2008–2018 рр. Автором розглядаються абсолютні показники кількості таких злочинів, зареєстрованих на території України, кількості кримінальних проваджень, розглянутих за ст. 332 КК судами України протягом останніх 5 років, а також встановлюються основні відомості стосовно засуджених за даною статтею осіб та виводяться характерні риси, властиві їхнім злочинним діянням. Встановлено, що такі злочини, внаслідок розташування України на транзитних шляхах між Російською Федерацією та країнами Європейського Союзу, переважно властиві лише деяким із прикордонних областей держави, якими приходять маршрути транспортування мігрантів з країн Азії та Африки. Разом з тим автором звертається увага на особливо високу латентність незаконного переправлення осіб через державний кордон, як

наслідок якої наведені показники відображають більшою мірою стан обліково-реєстраційної діяльності компетентних державних органів, ніж дають змогу впевнено оцінити реальну ситуацію у даній сфері протиправних відносин. У статті дається характеристика деяким чинникам, що впливають на динаміку злочинів за ст. 332 КК України.

Ключові слова: незаконне переправлення осіб через державний кордон, незаконна міграція, правова статистика, латентність.

Кибальник С. О. Количественно-качественные показатели незаконной переправки лиц через государственную границу Украины

В статье изучаются главные параметры преступлений, ответственность за которые предусмотрена ст. 332 УК Украины, определенные путем обобщения сведений, содержащихся в архивных материалах уголовных производств, рассмотренных судами Украины на протяжении 2008–2018 гг. Автором рассматриваются абсолютные показатели количества таких преступлений, зарегистрированных на территории Украины, количества уголовных производств, рассмотренных по ст. 332 УК судами Украины на протяжении последних 5 лет, а также устанавливаются основные сведения относительно осужденных по данной статье лиц и выводятся характерные черты, свойственные их преступным действиям. Установлено, что такие преступления, вследствие расположения Украины на транзитных путях между Российской Федерацией и странами Европейского Союза, преимущественно свойственны лишь некоторым из приграничных областей государства, по которым пролезают маршруты транспортировки мигрантов из стран Азии и Африки. Вместе с тем автором обращается внимание на особенно высокую латентность незаконной переправки лиц через государственную границу, как результат которой приведенные показатели отражают в большей степени состояние учетно-регистрационной деятельности компетентных государственных органов, чем дают возможность с уверенностью оценить реальную ситуацию в данной сфере противоправных отношений. В статье дается характеристика некоторых факторов, влияющих на динамику преступлений по ст. 332 УК Украины.

Ключевые слова: незаконная переправка лиц через государственную границу, незаконная миграция, правовая статистика, латентность.

Kibalnyk S. O. Quantitative and qualitative indicators of the people smuggling across the state border of Ukraine

This article explores the main parameters of crimes, the responsibility for which is provided in Art. 332 of the Criminal Code of Ukraine, determined by summarizing the information contained in the archival materials of criminal cases examined by courts of Ukraine throughout 2008–2018. The author examines the absolute indicators about the number of such crimes registered on the territory of Ukraine, the number of criminal proceedings examined under art. 332 of the Criminal Code by the courts of Ukraine for the last 5 years, as well as establishes basic information concerning the persons convicted under this article and displays the characteristic features inherent in their criminal acts.

It is established that such crimes, due to the location of Ukraine on the transit routes between the Russian Federation and the countries of the European Union, are predominantly peculiar only to some from the border regions of the state, along which routes for the transportation of migrants from the countries of Asia and Africa lie. At the same time, the author draws attention to the especially high latency of the human smuggling, as a result of which the above indicators mostly reflect the state of registration and registration activities of competent state bodies than give an opportunity to affirm certainly the real situation in this sphere of unlawful relations. The article describes some factors that influence the dynamics of crimes under art. 332 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: *people smuggling, illegal migration, legal statistic, latency.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 5 від 10.04.2018 р.).

Рецензент – доктор юридичних наук, професор Голіна В. В.

УДК 343.713(477)

DOI: 10.31359/2079-6242-2018-35-1-192

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ ЗА ВИМАГАННЯ (1845–2001 рр.)

О. А. Ковтун, аспірант Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, слідчий слідчого відділу Дніпровського відділення Херсонського відділу поліції головного управління Національної поліції в Херсонській області

Постановка проблеми. На сьогодні, окрім положень дисертацій, відсутні наукові роботи щодо історії кримінальної відповідальності за вимагання. Підручники, курси кримінального права досліджують статті лише одного Кримінального кодексу (далі – КК), що чинний на час їх випуску. У той самий час потрібне системне, комплексне дослідження історії кримінальної відповідальності за вимагання за кількома різними нормативними актами, що дозволяє виявити наступність кримінального законодавства України. Дослідження історії кримінальної відповідальності за вимагання сприятиме кращому розумінню та з'ясуванню еволюції наукових поглядів щодо вимагання у той чи інший історичний період, а також може у перспективі допомогти удосконалити чинне законодавство у разі виявлення позитивної практики у законодавстві, що вже втратило чинність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження історії кримінальної відповідальності за вимагання відповідно до законодавства України досліджувалися, зокрема, Б. В. Волженкіним, О. І. Дітріх, Ю. А. Дорохіною, С. В. Дьоменко, М. Г. Колодяжним, В. М. Куцом, В. М. Сафоновим, Л. О. Семикіною, М. Д. Шаргородським та ін. Однак вивчалось переважно чинне на

той чи інший історичний проміжок часу законодавство, а історичний розвиток та порівняння статей кримінальних кодексів ставали предметом дослідження схематично. Так, М. Д. Шаргородський та Л. Козак дослідили відмінності між вимоганням за КК УСРР 1922 р. та КК УСРР 1927 р. [1, с. 115]. Робота В. М. Куца стосувалася переважно КК 1960 р. [2], чинного на час її написання. М. Г. Колодяжний у своїй монографії дослідив та узагальнив матеріали судової практики щодо кримінальної відповідальності за вимогання щодо КК 1960 р. та КК 2001 р., але його дослідження стосувалися не всіх частин відповідних злочинів (частини 3 та 4 ст. 189 КК України 2001 р. і частини 2 і 3 ст. 86 та ст. 144 КК УСРР 1960 р.) [3, с. 7]. Ю. А. Дорохіна дослідила всю систему злочинів проти власності, проте з її роботи важко зрозуміти наступність кримінально-правової охорони вимогання [4]. О. І. Дітріх приділила увагу насильству та його видам, проте її дослідження [5] теж не дає повного уявлення про історію кримінальної відповідальності за вимогання.

Виклад основного матеріалу. Ю. А. Дорохіна запропонувала таку періодизацію становлення системи кримінально-правової охорони власності в Україні: перший етап *премодерну* (із середини Х ст. до першої половини ХІХ ст.), тобто період формування першої системи злочинів проти власності в умовах феодальної системи, характерною ознакою якої є зародження основ кримінально-правової охорони власності; другий – *модерну* (з першої половини ХІХ ст. до 1917 р.), тобто період формування системи кодифікованого законодавства, зумовленого поступовим розвитком ліберальних відносин; третій – *егалітарний* (1917–1991 рр.), тобто період утворення нормативної бази кримінального законодавства, заснованого на принципах соціалізму, для якого характерна значна трансформація злочинів проти власності, при якій визначено пріоритет захисту державного чи колективного інтересів над індивідуальним, що призвело до наявності двох по суті однакових систем злочинів проти власності та позначилося на системі покарань; четвертий – *ліберальний* (1991–2001 рр.), тобто період початку проведення ліберальних перетворень вітчизняного законодавства, який завершився прийняттям КК України у 2001 р. та характеризується трансформацією кримінального законодавства, заснованого на принципах

соціалізму, у законодавство, побудоване на ліберальних принципах; п'ятий – *неоліберальний* період (з 2001 р. й дотепер), для якого характерне поглиблене правове регулювання відносин власності на основі ліберальних принципів та який зумовлений формуванням доктринальних положень кримінально-правової політики щодо охорони власності на основі ліберальних принципів та їх реалізацією в законодавстві [4, с. 10].

У цій статті, спираючись на періодизацію, запропоновану Ю. А. Дорохіною, будуть досліджені такі періоди становлення та розвитку системи кримінально-правової охорони вимагання: модерну (частково), егалітарний та ліберальний.

У ст. 406 *Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р.* було зазначено, що найвищим ступенем лихоїмства є вимагання [6, с. 176]. Під вимаганням розуміли одержані по службі шляхом погроз та утисків різні матеріальні блага: прибуток, вигоду, подарунки, побори, наряди на роботу тощо. До нього належали різні види корисливого збагачення службових осіб [7, с. 499].

Як службовий злочин вимагання входило у главу шосту *Уложення «О мздоимстве и лихоимстве»* розділу п'ятого «О преступлениях и проступках по службе государственной и общественной». У більш пізніх редакціях *Уложення про покарання кримінальні та виправні* щодо вимагання не було суттєвих змін. У ст. 420 *Уложення про покарання кримінальні та виправні 1857 р.*, а пізніше у ст. 373 *вказаного Уложення 1866 р.* [8, с. 133].

Вимаганням у ст. 406 *Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р.* та у ст. 377 у редакціях *Уложення 1866 та 1885 рр.* визнавалося: 1) будь-який прибуток або інша вигода, набута у справах служби утиском або ж погрозами і взагалі страхом утисків; 2) будь-яка вимога подарунків, або ж невстановленої законом плати, або позики, або яких-небудь послуг, прибутку або інших вигод по справі, або дій, що стосуються служби або посади винного, у тому числі під будь-яким приводом; 3) будь-які невстановлені законом або зайві порівняно з визначеною кількістю побори грошима, речами або чимось іншим; 4) будь-які незаконні доручення пересічним громадянам своєї або чужої-небудь роботи [9, с. 311].

Згідно зі ст. 409 Уложення про покарання кримінальні та вправні 1845 р. (ст. 380 у редакціях Уложення 1866 та 1885 рр.) як співники каралися: особи, що сприяли лихоїмству шляхом прийняття подарунків або хабара, що були посередниками при вимогах передачі або їх отриманні; начальники, які, знаючи достовірно про подарунки або хабарі, отримані їх підлеглими, або про допущені вимагання, не вживали жодних заходів для припинення цих зловживань; судді, які виявлених у лихоїмстві злочинців будуть намагатися виправдати всупереч законам і обставинам справи [9, с. 315].

У *Кримінальному Уложенні від 1903 р.* законодавець уперше виділив вимагання як особливий вид заволодіння чужим майном. До цього часу російське кримінальне право (частково це стосується й українського кримінального права, що діяло на землях, які були під владою Російської імперії) не знало загального поняття цього злочину [5, с. 6]. Слід зауважити, що на територіях України, які були не під владою Російської імперії, поняття вимагання було відоме раніше – наприклад, в Угорському кримінальному уложенні про злочини і проступки 1879 р. [10, с. 7].

Насильницький грабіж, розбій, вимагання визнавалися насильницькими посяганнями на власність на західноукраїнських землях, які перебували під владою Польської держави, Молдовського князівства, Угорщини, а потім і Австро-Угорської держави [5, с. 6].

Стаття 194 *КК УСРР 1922 р.* містила положення про вимагання, яким визнавалася вимога передати будь-які майнові вигоди або права на майно, або ж вчинення будь-яких дій під загрозою заподіяння насильства над особою або знищення майна. Вимагання за ст. 194 *КК УСРР 1922 р.* каралося позбавленням волі строком до двох років (переклад із російської – авт.) [11, с. 61; 12, с. 586]. Указана стаття не містила кваліфікуючих ознак вимагання.

КК УСРР 1927 р. набув чинності 1 липня 1927 р. Стаття 188 *КК УСРР 1927 р.* присвячена вимаганню, яке на той час називалося «вимушування» – вимозі передачі: 1) будь-якого майна; 2) майнових вигод; 3) права на майно; 4) вчинення будь-яких чинностей майнового характеру під страхом: а) заподіяння насильства над особою потерпілого; б) розголошення про нього відомостей, що його ганьб-

лять; в) знищення його майна. Стаття 188 КК УСРР 1927 р. в цілому відповідає ст. 194 КК УРСР 1922 р. Відмінності між ними такі: ст. 194 КК УРСР 1922 р., говорячи про вимогу вчинення будь-яких дій, не ставить умови, на відміну від ст. 188 КК УСРР 1927 р., щоб ці дії були «майнового характеру»; крім цього, вимагання під загрозою розголошення відомостей, що ганьблять потерпілого, було передбачене не ст. 194, а ст. 195 КК УСРР 1922 р. (шантаж) [1, с. 115]. Також у КК УСРР 1922 р. було відсутнє майно як окремий предмет вимагання.

Стаття 188 КК УСРР 1927 р. говорить: «За вимушування цеб-то за вимогу передати будь-яке майно або майнові вигоди, або права на майно чи вчинити будь-які чинності майнового характеру під загрозою заподіяння насильства над особою чи покривдженого розголосити про нього ганьблivi відомості або знищити його майно – позбавлення волі на реченець до трьох років» [13, с. 484]. Отже, крім незвичної назви – «вимушування», цікавою була вказівка щодо строку покарання – «на реченець...» (у чинному КК – «на строк...»). Стаття 188 КК УСРР 1927 р., як і ст. 194 КК УСРР 1922 р. не містила кваліфікуючих ознак вимагання.

КК УРСР 1960 р. передбачав спочатку кримінальну відповідальність за вимагання індивідуального майна, а з 1989 р. і за вимагання державного чи колективного майна [14, с. 7]. При цьому у початковій редакції ст. 144 КК УРСР 1960 р. не містила кваліфікуючих ознак, покарання передбачалося у виді позбавлення волі строком до трьох років, або виправними роботами строком до одного року.

У ст. 144 КК УРСР 1960 р. вимагательство визнавалося вимогою передачі особистого майна громадян або права на майно, або надання майнових вигод, поєднане з погрозою застосування насильства над потерпілим або його близькими особами, або знищення належного їм майна, або розголошення відомостей, що їх ганьблять. Кваліфікуючими ознаками з 1989 р. визнавалося вчинення злочину «за попереднім зговором» групою осіб (ч. 2 ст. 144), заподіяння великої шкоди потерпілому (ч. 3 ст. 144). Цей злочин після внесених змін карався позбавленням волі строком до трьох років або виправними роботами на строк до двох років, або штрафом у розмірі до чотирьохсот карбованців.

Аналізуючи частини 1–3 ст. 144 КК УРСР 1960 р., В. М. Куц писав, що способом вимагання, що є обов'язковою ознакою його складу, є не одна лише погроза, а також майнова вимога. Саме ці дві ознаки утворюють такий різновид психічного насильства, як примус [2, с. 4]. З урахуванням визнання безпосереднім об'єктом вимагання особистої безпеки, тобто суспільних відносин, що забезпечують суто особисте благо – психічну недоторканність особи, – В. М. Куц обґрунтував висновок про необхідність віднесення вимагання до злочинів проти особи та пропонував новий номер та нову редакцію ст. 100¹ «Вимагання»: «Вимагання, тобто вимога передачі особистого майна громадян або права на майно, або надання майнової вигоди, а так само інша вимога майнового характеру, пред'явлена під погрозою заподіяння фізичної, моральної або майнової шкоди потерпілому або його близьким» [2, с. 4, 15].

З'ясувати зміст КК УРСР 1960 р. допомагали постанови Пленуму Верховного Суду України «Про виконання судами республіки законодавства про відповідальність за корисливі злочини проти особистої власності» від 30 червня 1989 р. № 4 та «Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності» від 25 грудня 1992 р. № 12. Вимагання, що за КК УРСР 1960 р. отримало назву «вимагательство», були присвячені пункти постанови Пленуму Верховного Суду України № 25, 26, 29, 31, 32 тощо. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності» від 25 грудня 1992 р. № 12 у п. 25 роз'яснювала, що вимагательство належить кваліфікувати як здійснене за попереднім зговором групою осіб тоді, коли за домовленістю, яка виникла до початку вчинення відповідного злочину, в ньому брали участь як співвиконавці дві й більше особи; п. 26 містив положення, що при відмежуванні вимагательства, вчиненого за попереднім зговором групою осіб, від вимагательства, вчиненого організованою групою, слід виходити із ступеня зорганізованості винних [15, с. 254]. Пункт 29 зазначав про момент закінчення злочину: «Оскільки вимагательство є закінченим з моменту пред'явлення майнової вимоги, такі кваліфікуючі ознаки, як пошкодження чи знищення майна, заподіяння значної шкоди, великої шкоди чи інших тяжких наслідків,

мають місце лише у випадку реального настання вказаних наслідків. У зв'язку із цим не можуть розглядатися як замах на злочин, передбачений ч. 2 чи ч. 3 ст. 144 КК, дії особи, яка, вчиняючи вимагательство, ставила за мету настання таких наслідків, але цієї мети не досягла» [15, с. 255]. Також почали публікуватися матеріали практики судів у кримінальних справах. Так, М. і П. були засуджені за ч. 3 ст. 144 КК УРСР 1960 р. за вимагательство, яке заподіяло потерпілому великої шкоди. Вони вимагали у Д. 15 тис. крб, погрожуючи застосувати насильство до нього і членів його сім'ї. На їх вимогу Д. поклав у певному місці грошову «куклу», в якій фактично було 100 крб. Коли М. і П. забирали пакунок, вони були затримані. Проте ця кваліфікація є помилковою. Суд не взяв до уваги такі важливі обставини. Вимагательство є закінченим з моменту пред'явлення вимоги про передачу державного, кооперативного чи індивідуального майна під погрозою заподіяти шкоду потерпілому або його близьким. Лише така кваліфікуюча ознака цього злочину, як заподіяння потерпілому великої шкоди, передбачає відповідно до ч. 3 ст. 144 КК настання реальних наслідків від злочинних дій винних осіб. Проте у цьому випадку Д. матеріальної шкоди фактично не заподіяно, отже, в діях засуджених немає зазначеної кваліфікуючої ознаки. Разом із тим М. і П. вчинили цей злочин за попереднім зговором між собою, що є кваліфікуючою ознакою, яку передбачено ч. 2 ст. 144 КК УРСР 1960 р. Ураховуючи викладене, дії засуджених переключено на ч. 2 ст. 144 КК [16, с. 82, 83].

КК УРСР 1960 р. було доповнено ст. 86 «Вимагательство державного або колективного майна» згідно з Указом № 7226-11 від 6 березня 1989 р. Стаття 86: «Вимога передачі державного або колективного майна чи права на майно під погрозою насильства над особою, у віданні або під охороною якої перебуває це майно, насильства над близькими їй особами, розголошення відомостей, ганьблять її або близьких їй осіб, пошкодження або знищення їх особистого або державного або колективного майна, що перебуває в їх віданні чи під охороною (вимагательство). Кваліфікуючими ознаками за ст. 86 визнавалося вчинення злочину повторно чи за попереднім зговором групою осіб або під погрозою вбивства чи

нанесення тяжких тілесних ушкоджень, або поєднане з насильством, що не є небезпечним для життя і здоров'я, або з пошкодженням чи знищенням майна (ч. 2 ст. 86); вчинене організованою групою, або особливо небезпечним рецидивістом, або поєднане з насильством, що є небезпечним для життя і здоров'я, або таке, що завдало великої шкоди чи спричинило інші тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 86).

Висновки. Вимаганням у ст. 406 Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. та у ст. 377 у редакціях Уложення 1866 та 1885 рр. визнавалося: 1) будь-який прибуток або інша вигода, набута у справах служби утиском або ж погрозами і взагалі страхом утисків; 2) будь-яка вимога подарунків, або ж невстановленої законом плати або позики або яких-небудь послуг, прибутку, або інших вигод по справі, або дій, що стосуються служби або посади винного, у тому числі під будь-яким приводом; 3) будь-які невстановлені законом або зайві порівняно з визначеною кількістю побори грошима, речами або чимось іншим; 4) будь-які незаконні доручення пересічним громадянам своєї або чужої-небудь роботи. Цікавим є факт, що дії співучасників вимагання каралися не за тією самою ст. 406, а за ст. 409 Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. (ст. 380 у редакціях Уложення 1866 та 1885 рр.). При цьому як співучасники каралися: особи, що сприяли лихоїмству шляхом прийняття подарунків або хабара, що були посередниками при вимогах передачі або їх отриманні, тощо.

У Кримінальному Уложенні від 1903 р. законодавець уперше виділив вимагання як особливий вид заволодіння чужим майном (до цього часу це була складова лихоїмства). Доукраїнське кримінальне право, що діяло на землях, які були під владою Російської імперії, не знало загального поняття цього злочину. На територіях України – західноукраїнських землях, які перебували під владою Польської держави, Молдовського князівства, Угорщини, а потім і Австро-Угорської держави та не були під владою Російської імперії, поняття вимагання було відоме раніше, наприклад, в Угорському кримінальному уложенні про злочини і проступки 1879 р.

Стаття 188 КК УСРР 1927 р. «Вимушування» в цілому відповідає ст. 194 КК УРСР 1922 р. Відмінності між ними такі: ст. 194

КК УСРР 1922 р., говорячи про вимогу вчинення будь-яких дій, не ставить умови, на відміну від ст. 188 КК УСРР 1927 р., щоб ці дії були «майнового характеру»; крім цього, вимагання під загрозою розголошення відомостей, що ганьблять потерпілого, було передбачене не ст. 194, а ст. 195 КК УСРР 1922 р. (шантаж). Також у КК УСРР 1922 р. було відсутнє майно як окремий предмет вимагання. Кваліфікуючих ознак не було ані у вимаганні, передбаченому ст. 194 КК УСРР 1922 р., ані у вимушуванні, передбаченому ст. 188 КК УСРР 1927 р.

КК УРСР 1960 р. передбачав спочатку кримінальну відповідальність за вимагательство індивідуального майна у ст. 144 КК, а з 1989 р. і за вимагательство державного чи колективного майна (ст. 86² КК). З'ясувати зміст КК УРСР 1960 р. допомагали постанови Пленуму Верховного Суду України «Про виконання судами республіки законодавства про відповідальність за корисливі злочини проти особистої власності» від 30.06.1989 р. №4 та згодом – «Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності» від 25.12.1992 р. №12.

Перелік літератури

1. Шаргородский М., Козак Л. Новый уголовный кодекс У. С. С. Р. / под ред. С. А. Пирогова. Харьков: Юрид. изд-во Наркомюста УССР, 1927. 129 с.

2. Куц В. Н. Ответственность за вымогательство по советскому уголовному праву: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харьков, 1986. 16 с.

3. Колодяжний М. Г. Насильницькі вимагання в Україні: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання: монографія / за ред. В. В. Голіни. Харків: Кроссроуд, 2010. 288 с.

4. Дорохіна Ю. А. Теоретичні проблеми кримінально-правової охорони власності в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2017. 36 с.

5. Дітріх О. І. Насильство у складах корисливих посягань на власність за кримінальним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ: Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка, 2009. 15 с.

6. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. СПб., 1845. 248 с.
7. Неклюдов Н. А. Взятничество и лихоимство. *Юрид. летопись*. 1890. Июнь. С. 499.
8. Полный свод уголовных законов. Уложение о наказаниях со включением статей томов свода законов. СПб., 1879. 574 с.
9. Волженкин Б. В. Избранные труды по уголовному праву и криминологии (1963–2007 гг.). СПб.: Юрид. центр Пресс, 2008. 971 с.
10. Семикіна Л. О. Вимагання за Кримінальним кодексом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2011. 20 с.
11. Уголовный Кодекс У. С. С. Р. Утвержденный В. У. Ц. И. К. 23 августа 1922 г. Издание 2 (официальное). Издание Наркомюста У. С. С. Р. Харьков: типография Вукопспілки, 1922. 100 с.
12. Собрание Узаконений и Распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. Издание 1-е (официальное). Издание Наркомюста УССР. Харьков: 4-я тип. «Транспечать» НКПС им. В. И. Межлаука, 1923. 1122 с.
13. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського Уряду України за 1927 р. Харків: Урядова друкарня ім. т. Фрунзе, 1927. 1404 с.
14. Дьоменко С. В. Вимагання: кримінально-правовий та криминологічний аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ : Академія адвокатури України, 2006. 19 с.
15. Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності: постанова Пленуму Верховного Суду України від 25.12.1992 № 12. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1972–2008)*. Харків: Видавець ФО-П Вапнярчук Н. М., 2008. 720 с.
16. Бюлетень законодавства і юридичної практики. 1992. №4. 354 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Shargorodskiy M., Kozak L. (1927). *Novij ugolovnij kodeks U. S. S. R. (The new criminal code of U. S. S. R.)* pod red. S. A. Pyrogoва. Har'kov : Juryd. yzd-vo Narkomjusta USSR. 129 s. [in Russian].
2. Kuc V. N. (1986). *Otvetsvennost' za vimogatel'stvo po sovetskomu ugolovnomu pravu (Responsibility for extortion under Soviet criminal law)* : avtoref. dys. k.ju.n., spec. 12.00.08 – ugolovnoe pravo y krymynologyja; uspravytel'no-trudovoe pravo; nauch. rukov. Bazhanov M. Y.; zashhyshhena 23.12.1986. 16 s. [in Russian].

3. Kolodjashnyj M. G. (2010). Nasył'nye'ki vymagannja v Ukrai'ni: kryminologichna charakterystyka, determinacija ta zapobigannja (Forcible extortion in Ukraine: criminological characteristics, determination and prevention): monografija; za red. V. V. Goliny. Har'kiv : Krossroud, 2010. 288 s. *[in Ukrainian]*.

4. Dorohina Ju. A. (2017). Teoretychni problemy kryminal'no-pravovoї ohorony vlasnosti v Ukrai'ni (Theoretical problems of criminal legal protection of property in Ukraine) / Julija Anatolii'vna Dorohina : avtoref. dys. ... dokt. juryd. nauk, spec. 12.00.08 – kryminal'ne pravo ta kryminologija; kryminal'no-vykonavche pravo; nauk. konsul'tant – Glushkov V. O.; zahyshhena 30.05.2017. Zaporizhzhja : Klasychnyj pryvatnyj universytet. 36 s. *[in Ukrainian]*.

5. Ditrih O. I. (2009). Nasył'stvo u skladah koryslyvyh posjagan' na vlasnist' za kryminal'nym pravom Ukrai'ny (Violence in the volumes of selfish encroachments on property under the criminal law of Ukraine) / Olena Igorivna Ditrih: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk; spec. 12.00.08 – kryminal'ne pravo ta kryminologija; kryminal'no-vykonavche pravo; nauk. keriv. – Glushkov V. O.; zahyshhena 26.06.2009. K. : Kyi'vs'kyj nacional'nyj un-t imeni Tarasa Shevchenka. 15 s. *[in Ukrainian]*.

6. Ulozhenye o nakazanyjah ugolovnih y yspravytel'nih (1845). (The penal code of penal and correctional). SPb. 248 s. *[in Russian]*.

7. Nekljudov N. A. (1890). Vzjatochnychestvo y lyhoymstvo (Bribery and larceny) // Juryd. letopys'. Yjun'. S. 499. *[in Russian]*.

8. Polnij svod ugolovnih zakonov. Ulozhenye o nakazanyjah so vkljuchenym statej tomov svoda zakonov (1879). (Complete set of criminal laws. Penal Code with the inclusion of articles of the volumes of the code of laws). SPb., 1879. 574 s. *[in Russian]*.

9. Volzhenkyn B. V. (2008). Yzbrannie trudi po ugolovnomu pravu y krymynologyy (1963–2007 gg.) (Selected Works on Criminal Law and Criminology (1963-2007) / Borys Vladymyrovych Volzhenkyn. SPb. : Juryd. centr Press. 971 s. *[in Russian]*.

10. Semykina L. O. (2011). Vymagannja za Kryminal'nym kodeksom Ukrai'ny (Extortion under the Criminal Code of Ukraine) : avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk; spec. 12.00.08 – kryminal'ne pravo ta kryminologija; kryminal'no-vykonavche pravo; nauk. keriv. – Jemel'janov V. P.; zahyshhena 14.04.2011. 20 s. *[in Ukrainian]*.

11. Ugolovnij Kodeks U. S. S. R. (1922). Utverzhdenij V. U. C. Y.K. 23 avgusta 1922 g. Yzdanye 2. (offycyal'noe). Yzdanye Narkomjusta U. S. S. R. 202

(The Criminal Code of the USSR. Approved by V. U. T. S. I. K. August 23, 1922. Edition 2. (official). Publication of the People's Commissar of the U. S. S. R). Har'kov : typografija Vukospilky. 100 s. [in Russian].

12. Sobranye Uzakonenyj y Rasporjazhenyj Raboche-Krest'janskogo Pravytel'stva Ukrayni. Yzdanye 1-e (offycyal'noe). Yzdanye Narkomjusta USSR. (1923). (Meeting of Legislation and Orders of the Workers 'and Peasants' Government of Ukraine. Edition 1-e (official). Publication of the People's Commissar of the Ukrainian SSR). Har'kov: 4-ja typ. «Transpechat'» NKPS ym. V. Y. Mezhlauka. 1122 s. [in Russian].

13. Zbirnyk uzakonen' ta rozporjadzhen' robitnycho-seljans'kogo Urjadu Ukrai'ny za 1927 r. (1927). (Collection of Laws and Ordinances of the Workers 'and Peasants' Government of Ukraine for 1927) Har'kiv : Urjadova drukarnja im. t. Frunze. 1404 s. [in Ukrainian].

14. D'omenko S. V. (2006). Vymagannja: kryminal'no-pravovyj ta kryminologichnyj analiz (Extortion: Criminal Law and Criminological Analysis) / Sergij Vasylovych D'omenko; nauk. keriv. – Turkevych I. K.; avtoref. dys. k.ju.n.: 12.00.08: zahyshhena 07.02.2006. Kyi'v : Akademija advokatury Ukrai'ny. 19 s. [in Ukrainian].

15. Pro sudovu praktyku v spravah pro koryslyvi zlochyny proty pryvatnoi vlasnosti (2008). (On judicial practice in cases of selfish crimes against private property): Postanova Plenumu Verhovnogo Sudu Ukrai'ny vid 25.12.1992 r. №12 / Zbirnyk postanov Plenumu Verhovnogo Sudu Ukrai'ny (1972–2008). Harkiv : Vydavec' FO-P Vapnjarchuk N. M. 720 s. S. 245–258. [in Ukrainian].

16. Bjuleten' zakonodavstva i jurydychnoi' praktyky (1992). (Bulletin of legislation and legal practice). №4. 354 s. [in Ukrainian].

Ковтун О. А. Історія становлення законодавства щодо кримінальної відповідальності в Україні за вимагання (1845–2001 рр.)

У статті наводиться дослідження історії кримінальної відповідальності за вимагання відповідно до законодавства України за часів її перебування у складі Російської імперії, Союзу Радянських Соціалістичних Республік та незалежності у XIX–XXI ст. за період часу 1845–2001 рр., до набрання чинності Кримінальним кодексом України 2001 р.

Вимаганням у ст. 406 Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. та у ст. 377 у редакціях Уложення 1866 та 1885 рр. визнавалося: 1) будь-який прибуток або інша вигода, набута у справах служби утиском або ж погрозами і взагалі страхом утисків; 2) будь-яка вимога подарунків або ж невстановленої законом плати або позики або яких-небудь послуг, прибутку або інших вигод по

справі або дії, що стосуються служби або посади винного, у тому числі під будь-яким приводом; 3) будь-які нестановлені законом або зайві порівняно з визначеною кількістю побори грошима, речами або чимось іншим; 4) будь-які незаконні доручення пересічним громадянам своєї або чужої-небудь роботи. Цікавим є факт, що дії співучасників вимагання каралися не за тією самою ст. 406, а за ст. 409 Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. (ст. 380 у редакціях Уложення 1866 та 1885 рр.) – як спільники каралися: особи, що сприяли лихоїмству шляхом прийняття подарунків або хабара, що були посередниками при вимогах передачі або їх отриманні тощо.

У Кримінальному Уложенні від 1903 р. законодавець уперше виділив вимагання як особливий вид заволодіння чужим майном (до цього часу це була складова лихоїмства). До того часу українське кримінальне право, що діяло на землях, які були під владою Російської імперії, не знало загального поняття цього злочину. На територіях України – західноукраїнських землях, які перебували під владою Польської держави, Молдовського князівства, Угорщини, а потім і Австро-Угорської держави та не були під владою Російської імперії, поняття вимагання було відоме раніше – наприклад, в Угорському кримінальному уложенні про злочини і проступки 1879 р.

Стаття 188 КК УСРР 1927 р. «Вимушування» в цілому відповідає ст. 194 КК УРСР 1922 р. Відмінності між ними такі: ст. 194 КК УРСР 1922 р., говорячи про вимогу вчинення будь-яких дій, не ставить умови, на відміну від ст. 188 КК УСРР 1927 р., щоб ці дії були «майнового характеру»; крім цього, вимагання під загрозою розголошення відомостей, що ганьблять потерпілого, було передбачене не ст. 194, а ст. 195 КК УРСР 1922 р. (шантаж). Також у КК УРСР 1922 р. було відсутнє майно як окремий предмет вимагання. Кваліфікуючих ознак не було ні у вимаганні, передбаченому ст. 194 КК УРСР 1922 р., ні у вимушуванні, передбаченому ст. 188 КК УСРР 1927 р.

КК УРСР 1960 р. передбачав спочатку кримінальну відповідальність за вимагательство індивідуального майна у ст. 144 КК, а з 1989 р. і за вимагательство державного чи колективного майна (ст. 86² КК). З'ясувати зміст КК УРСР 1960 р. допомагали постанови Пленуму Верховного Суду України: «Про виконання судами республіки законодавства про відповідальність за корисливі злочини проти особистої власності» від 30.06.1989 р. № 4 та згодом – «Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності» від 25.12.1992 р. № 12.

Ключові слова: вимагання, організована група, склад злочину, конкуренція норм.

Ковтун О. А. История становления законодательства касательно уголовной ответственности в Украине за вымогательство (1845–2001 гг.)

В статье проведено исследование истории уголовной ответственности за вымогательство в соответствии с законодательством Украины со времен ее пребывания в составе Российской империи, Союза Советских Социалистических Республик и независимости в XIX–XX веках за период 1845–2001 гг., до вступления в силу Уголовным кодексом Украины 2001 г.

Вымогательством в ст. 406 Уложения о наказаниях уголовных и исправительных 1845 г. и в ст. 377 в редакциях Уложения 1866 и 1885 гг. признавалось: 1) любая прибыль или иная выгода, приобретенная по делам службы притеснением или угрозами и вообще страхом притеснения; 2) любое требование подарков или неустановленной законом платы или займа или каких-либо услуг, прибыли, или других выгод по делу, или действий, касающихся службы или должности виновного, в том числе под любым предлогом; 3) любые неустановленные законом или лишние по сравнению с определенным количеством поборы деньгами, вещами или чем-то другим; 4) любые незаконные поручения гражданам своей или чьей-либо работы. Интересен факт, что действия соучастников вымогательства наказывались не по той же ст. 406, а по ст. 409 Уложения о наказаниях уголовных и исправительных 1845 г. (ст. 380 в редакциях Уложения 1866 и 1885 гг.). При этом как сообщники наказывались: лица, способствовавшие лихоимству путем принятия подарков или взяток, которые были посредниками при требованиях передачи или их получении и т. п.

В Уголовном Уложении 1903 г. законодатель впервые выделил вымогательство как особый вид завладения чужим имуществом (до сих пор это была составная лихоимства). До этого времени украинское уголовное право, действовавшее на землях, которые были под властью Российской империи, не знало общего понятия данного преступления. На территориях Украины – западноукраинских землях, находившихся под властью польского государства, Молдавского княжества, Венгрии, а затем и Австро-Венгерского государства и не пребывающих под властью Российской империи, понятие вымогательства было известно ранее – например, в Венгерском уголовном уложении о преступлении и проступках 1879 г.

Статья 188 УК УССР 1927 г. «Вымогательство» в целом соответствует ст. 194 УК УССР 1922 г. Различия между ними такие: ст. 194 УК УССР 1922 г., говоря о требовании совершения любых действий, не ставит условия, в отличие от ст. 188 УК УССР 1927 г., чтобы эти действия были «имущественного характера»; кроме этого, вымогательство под угрозой разглашения сведений, позорящих потерпевшего, было предусмотрено не ст. 194, а ст. 195 УК УССР 1922 г. (шантаж). Также в УК УССР 1922 г. отсутствовало имущество как отдельный предмет вымогательства. Квалифицирующих признаков не было ни в вымогательстве, предусмотренном ст. 194 УК УССР 1922 г., ни ст. 188 УК УССР 1927 г.

УК УССР 1960 г. предусматривал сначала уголовную ответственность за вымогательство индивидуального имущества в ст. 144 УК, а с 1989 г. и за вымогательство государственного или коллективного имущества (ст. 86 УК). Выяснить содержание УК УССР 1960 г. помогли постановления Пленума Верховного Суда Украины «О выполнении судами республики законодательства об ответственности за корыстные преступления против личной собственности» от 30 июня 1989 г. № 4 и «О судебной практике по делам о корыстных преступлениях против частной собственности» от 25 декабря 1992 г. № 12.

Ключевые слова: вымогательство, организованная группа, состав преступления, конкуренция норм.

Kovtun O. A. History of evolution of criminal liability for extortion in Ukraine (1845–2001 years)

The article provides a study of the history of criminal responsibility for extortion in accordance with the legislation of Ukraine during its stay in the Russian Empire, the Union of Soviet Socialist Republics and independence in the 19–21 centuries for the period of 1845–2001 years, until the Criminal Code of Ukraine 2001 came into force.

The requirement in Art. 406 Penal Code Criminal and Corrective 1845, and in Art. 377 in the wording of the Articles of 1866 and 1885 recognized: 1) any profit or other benefit obtained in the cases of servitude in the form of harassment or threats and in general, fear of harassment; 2) any claim for gifts or legally determined fees or loans, or any services, profits or other benefits in a case or action relating to the service or the position of the perpetrator, including for any reason; 3) any non-established by law or superfluous in comparison with a certain amount of collection of money, speeches or something else; 4) any unlawful orders to ordinary citizens of their own or someone's work. It is interesting that the actions of the accomplices of extortion were punished not by the same article 406, but under Art. 409 Penal Code Criminal and Corrective 1845, (Article 380 in the wording of the Articles of 1866 and 1885) – as accomplices punished: persons who contributed to the viciousness by taking gifts or bribes that were mediators in the requirements for the transfer or receipt thereof, etc.

In the Criminal Code of 1903, the legislator first identified extortion as a special kind of taking possession of someone else's property (by this time it was a component of the property). Before that time Ukrainian criminal law operating on lands under the authority of the Russian Empire did not know the general concept of this crime. In the territories of Ukraine, the western lands, which were under the control of the Polish state, the Moldavian principality, Hungary, and then the Austro-Hungarian state and were not under the rule of the Russian Empire, the notion of extortion was known earlier – for example, in the Hungarian criminal code about crimes and misdemeanors 1879.

Art. 188 of the Criminal Code of the Ukrainian SSR in 1927, «Extortion» as a whole corresponds to Art. 194 of the Criminal Code of the Ukrainian SSR in 1922. The differences between them are as follows: Art. 194 of the Criminal Code of the USSR in 1922, speaking of the requirement of committing any actions, does not put the conditions, in contrast to Art. 188 of the Criminal Code of the Ukrainian SSR in 1927, so that these actions were «property character»; In addition, extortion under the threat of disclosure of information that defames the victim was not foreseen in Art. 194, and Art. 195 of the Criminal Code of the USSR in 1922 (blackmail). Also in the Criminal Code of the USSR in 1922 there was no property as a separate subject of extortion. There were no qualifying attributes in the extortion prescribed by art. 194 of the Criminal Code of the USSR in 1922, or by art. 188 of the Criminal Code of the Ukrainian SSR in 1927.

The Criminal Code of the USSR in 1960 provided for criminal liability for the extortion of individual property in art. 144 of the Criminal Code, and since 1989

for the extortion of state or collective property (Article 86–2 of the Criminal Code). To clarify the content of the Criminal Code of the UkrSSR in 1960 helped to resolve the Plenum of the Supreme Court of Ukraine: «On the execution by the courts of the Republic of legislation on liability for selfish crimes against personal property» dated June 30, 1989, No. 4, and subsequently – «On judicial practice in matters of self-interest crimes against private property» dated 25.12.1992, No. 12.

Key words: *extortion, organized group, the composition of the crime, competition of norms.*

*Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 5 від 05. 05. 2018 р.).
Рецензент – кандидат юридичних наук, доцент
Пащенко О. О.*

УДК 343.98

DOI: 10.31359/2079-6242-2018-35-1-208

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ
МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ПЕРЕВИЩЕННЯ ВЛАДИ
АБО СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ СПІВРОБІТНИКАМИ
ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ**

М. С. Федоренко, аспірант кафедри кримінального права та процесу Львівського торговельно-економічного університету

Постановка проблеми. Розслідування перевищення влади або службових повноважень співробітниками правоохоронних органів по праву належить до розряду найбільш складних видів кримінальних проваджень. Ця обставина зумовлена передусім ускладненою процедурою здобуття доказів і притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності, оскільки більшість суб'єктів цих злочинів мають юридичну освіту, добре обізнані з тонкощами судово-слідчої практики, активно протидіють установленню об'єктивної істини. Так, за офіційними статистичними даними, в 2017 р. зареєстровано 832 провадження за ознаками ст. 365 КК України, з яких закрито 301, тобто 36%, і за цей період жодного провадження не спрямовано до суду з обвинувальним актом [1]. Більше того, для цієї категорії кримінальних правопорушень характерним є високий рівень латентності, а тому офіційні дані правоохоронних та судових органів не завжди відповідають реальній дійсності і не збігаються з даними інших інституцій. Зокрема, за відомостями установ охорони здоров'я, в 2017 р. за медичною допомогою через травми, спричинені співробітниками поліції, звернулося 2 386 осіб. Найбільша кількість звернень припадає на такі області: Харківська (3,34%), Запорізька (3,08%), Полтавська (2,48%), Одеська (2,43%), Кіровоградська (2,06%), Сумська (1,90%), Волинська (1,70%) [2].

Крім того, розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень відбувається на тлі широкого суспільного резонансу, поглибленого громадського контролю, викликаного наявністю пара-

доксальної ситуації – коли особи, які в силу свого службового обов'язку, соціального статусу зобов'язані забезпечувати законність і правопорядок, дотримання конституційних прав і свобод громадян, самі ж грубо порушують ці обов'язки, вчиняючи незаконне насильство щодо тих, кого вони мають захищати. На жаль, змушені констатувати, що попри реформування вітчизняних правоохоронних органів, що відбувається в останні роки, ситуація із кількістю фактів незаконного насильства з боку співробітників цих органів не покращилася. Так, за моніторинговим звітом Харківського інституту соціальних досліджень, який було підготовлено за підтримки Харківської правозахисної групи, оціночна кількість людей, які протягом останніх 12 місяців ставали жертвами навмисного завдання працівниками поліції побиття, страждань чи катувань, зросла з 409 080 осіб у 2015 р. до 641 326 осіб у 2017 р. А це означає, що сьогодні кожні 49 секунд у країні відбувається акт незаконного насильства в поліції [3, с. 10]. Як зазначається в соціологічній літературі, «сьогодні, дедалі очевидніше, що ми можемо пережити революції, війни, голод, економічні підйоми і спади, бути частиною імперії і направлятися в Європу, але є явища, які залишаються з нами завжди. І, як показує соціологічний моніторинг, поліцейське насильство одне з них» [4].

Актуальність теми дослідження. Розробка концептуальних підходів до формування та реалізації будь-якої окремої криміналістичної методики, в тому числі й розслідування перевищення влади або службових повноважень співробітниками правоохоронних органів, належить до найбільш важливих напрямів криміналістичних досліджень. Стан розробки такого роду наукових положень безпосередньо впливає на якість організації конкретного кримінального провадження. Тому ці напрацювання мають базуватися на сучасних досягненнях науки криміналістики і результатах узагальнення передової судово-слідчої практики.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Вагомий внесок у розробку концептуальних засад формування і реалізації криміналістичних методик здійснили такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як Ю. П. Аленін, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, І. О. Возгрін, А. Ф. Волобуєв, В. Г. Гавло, В. І. Галаган, Ю. П. Гармаєв, В. А. Журавель,

О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, В. Є. Корноухов, С. Ю. Косарев, О. Ф. Лубін, Б. Є. Лук'янчиков, Г. А. Матусовський, В. О. Образцов, Р. Л. Степанок, М. В. Субботіна, В. В. Тіщенко, С. Н. Чурилов, В. Ю. Шепітько, А. В. Шмонін, Б. В. Щур, М. П. Яблоков.

Водночас у сучасній криміналістичній доктрині відсутні достатні напрацювання щодо створення окремої криміналістичної методики розслідування перевищення влади або службових повноважень співробітниками правоохоронних органів, зазначеній проблематиці не приділялась належна увага з боку вчених-криміналістів.

Формування цілей статті. Метою статті є визначення концептуальних підходів до формування окремої криміналістичної методики розслідування перевищення влади або службових повноважень співробітниками правоохоронних органів, її структури, форми викладання змістовного матеріалу та надання рекомендацій щодо адаптації її положень до умов конкретного розслідування.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасній криміналістичній літературі до концептуальних засад формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів відносять кілька визначальних положень, серед яких передусім слід виокремити такі: а) віднесення певної методики до відповідного класифікаційного рівня за ступенем узагальнення наданих методичних рекомендацій; б) визначення технологічного підходу до створення криміналістичної методики відповідного рівня; в) з'ясування структури криміналістичної методики; г) обрання форми викладення змістовного матеріалу криміналістичної методики [5, с. 5–7].

Щодо класифікації криміналістичних методик, то вважаємо за доцільне приєднатися до позиції В. А. Журавля, який, застосовуючи багатомірний підхід до розподілу криміналістичних методик розслідування злочинів, пропонує таке їх упорядкування по вертикалі та горизонталі:

- 1) базова методика;
- 2) прості (одиничні) методики – видові, підвидові (мікрометодики);
- 3) ускладнені (групові) методики – родові, міжродові, комплексні.

На думку автора, *базова методика* – це універсальна, уніфікована модель, за якою мають створюватися інші окремі криміналістичні методики розслідування злочинів [6, с. 233]. При цьому С. В. Великанов наголосив, що вона є «коренем упорядкування системи криміналістичних методик і розглядається як концептуальна модель з апробованою структурою та рекомендаціями до змістовного наповнення елементів практичних рекомендацій, розташованих на нижчих рівнях» [7, с. 204].

Видові криміналістичні методики розслідування, в інтерпретації В. А. Журавля, – це рекомендації із розслідування певних видів злочинів, які чітко визначені у відповідних розділах Особливої частини КК, як то: методика розслідування шахрайства, крадіжок та ін. Цей рівень є найбільш усталеним, традиційним, за яким і раніше формувалась система окремих криміналістичних методик розслідування, оскільки він базується на кримінально-правовій класифікації злочинів.

Підвидові криміналістичні методики розслідування (підвиди чи різновиди, виділені з-поміж злочинів одного виду за криміналістично значущими ознаками; приміром, до такого виду злочинів, як умисне вбивство, виділяють такі підвидові методики (мікрометодики), як методика розслідування вбивств з розчленуванням, на замовлення, учинених у ході протистояння організованих злочинних груп, на релігійному ґрунті та ін. У цьому сенсі криміналістична класифікація є більш диференційованим утворенням, аніж кримінально-правова, що наближає її до запитів практики.

Родові криміналістичні методики розслідування (групи злочинів, об'єднаних за ознакою родового об'єкта в одному розділі Особливої частини КК й на підставі криміналістично значущих ознак, притаманних кільком видам, наприклад, методика розслідування злочинів: а) проти довкілля; б) проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; в) при наданні медичної допомоги тощо.

Міжродові криміналістичні методики розслідування (групи злочинів, диференційованих відповідно до групування їх у різних розділах Особливої частини КК й на підставі криміналістично значущих ознак, притаманних кільком видам, наприклад, методика розслідування злочинів, учинених неповнолітніми, організованими

злочинними угрупованнями, у сфері підприємницької діяльності тощо, де об'єднуючою криміналістичною класифікаційною ознакою виступають особа злочинця, сфера реалізації його злочинного наміру тощо.

Комплексні криміналістичні методики розслідування злочинів, у яких відображені рекомендації із розслідування комплексів взаємопов'язаних злочинних дій, об'єднаних на підставі одночасного врахування кримінально-правових і криміналістичних критеріїв класифікації злочинів. Спільність цих злочинних проявів зумовлена тим, що на практиці вони вчиняються в реальних та ідеальних сукупностях. При цьому вони охоплюються єдиним умислом організаторів, підбурювачів, пособників і виконавців, спільною метою й мотивами, загальним механізмом реалізації злочинного задуму тощо. Йдеться про єдиний ланцюг злочинної поведінки, зокрема, про так звану технологію злочинного збагачення, наприклад, коли розслідування предикатного (основного) злочину поєднано з розслідуванням спорідненої з ним легалізації, яка в цьому випадку є останньою ланкою в такого роду злочинній діяльності. Розслідування подібних комплексів злочинних дій зумовлює специфіку висунення й перевірки слідчих версій, здійснення планування, тактику провадження окремих слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, особливості проведення тактичних операцій та ін. [4, с. 92–94].

Беручи до уваги класифікацію окремих криміналістичних методик, запропоновану В. А. Журавлем, вважаємо за можливе віднести методику розслідування перевищення влади або службових повноважень співробітниками правоохоронних органів до розряду *міжродових*, до структури якої входить група злочинів, розміщених у різних розділах Особливої частини КК (ч. 1 або 2 ст. 146, ч. 2 ст. 162, ч. 2 ст. 163, статті 365, 371, 373, 374 КК), де об'єднуючою криміналістично значущою ознакою виступає суб'єкт злочину – співробітник правоохоронного органу та здійснювані ним у різних формах кримінально карані дії із перевищення влади або службових повноважень, а саме: а) незаконне позбавлення волі; б) порушення недоторканності житла; в) вчинення дій, які входять до компетенції будь-якої іншої (але не цієї) службової особи; хоча й могли бути

вчинені цією службовою особою, але лише за наявності особливих і відсутніх у цьому випадку обставин, за особливих умов, в особливій обстановці, з особливого дозволу та в особливому порядку; передбачають колективний, а не одноосібний порядок застосування; заборонені, і жодна службова особа та за жодних обставин не уповноважена давати дозвіл на їх здійснення; г) вчинення дій, які пов'язані з насильством, застосуванням зброї, або такими, що ображають особисту гідність потерпілого; д) завідомо незаконні затримання, привід або арешт; е) примушування давати показання; ж) порушення права на захист.

Отже, у криміналістиці термін «перевищення влади або службових повноважень співробітниками правоохоронних органів» тлумачиться більш широко, аніж у кримінально-правовій доктрині, і виходить за рамки однієї ст. 365 КК України. Ця обставина зумовлює потребу в одній окремій методиці надати загальні рекомендації із розслідування всіх можливих форм перевищення влади або службових повноважень, що вчиняються співробітниками правоохоронних органів незалежно від того, в якій сфері і на які суспільні відносини ці дії посягають: на порядок здійснення службової діяльності, виборчі, трудові та інші особисті права і свободи, інтереси правосуддя тощо. Тому й ідеться про створення саме міжродової криміналістичної методики. У свою чергу, запропонований рівень методики впливає на зміст, структуру та форму її складових елементів, у тому числі й криміналістичної характеристики.

Для розробки концептуальних основ формування окремої криміналістичної методики вагомого значення набуває потреба в з'ясуванні переліку елементів, що входять до її структури. Слід зазначити, що на теперішній час науковці не дійшли згоди стосовно конфігурації елементного складу структури окремої криміналістичної методики. Так, Є. П. Іщенко та А. О. Топорков виокремлюють шість елементів у структурі окремої криміналістичної методики розслідування: 1) коло обставин, що підлягають першочерговому і подальшому встановленню; 2) типові слідчі ситуації, що виникають на різних етапах розслідування; 3) висування версій і планування розслідування; 4) початкові і подальші методи збирання доказової та іншої криміналістичної інформації; 5) тактичні та мето-

дичні особливості окремих слідчих дій, криміналістичних операцій і взаємодія слідчого з оперативно-розшуковими органами; 6) особливості використання спеціальних знань при розслідуванні [8, с. 490]. У свою чергу М. Г. Шурухнов вважає, що до структури доцільно включати такі десять елементів: 1) криміналістичну характеристику конкретного виду злочину; 2) особливості порушення кримінальної справи; 3) обставини, що підлягають встановленню, які характерні для цього виду злочину; 4) типові слідчі ситуації і основні напрями їхнього вирішення; 5) особливості тактики проведення окремих слідчих дій та оперативно-розшукових заходів початкового і наступного етапів розслідування; 6) організацію взаємодії з органом дізнання при розслідуванні конкретного виду злочину; 7) використання спеціальних знань; 8) особливості встановлення матеріальної шкоди; 9) особливості використання допомоги громадськості в розслідуванні і попередженні певного виду злочину; 10) виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину, і вжиття заходів щодо їх усунення [9, с. 449–454].

На думку С. Ю. Косарева, до структури окремої криміналістичної методики розслідування злочинів мають входити такі елементи: 1) криміналістична характеристика розглядуваної категорії злочинів, включаючи окремий предмет розслідування; 2) особливості виявлення ознак злочинів розглядуваної категорії і тактики перевірочних дій; 3) особливості початкового етапу розслідування; 4) особливості подальшого етапу розслідування; 5) особливості завершального етапу розслідування; 6) особливості тактики слідчих дій і тактичних операцій; 7) особливості використання спеціальних знань; 8) організаційно-технологічні особливості розслідування розглядуваної категорії злочинів; 9) особливості діяльності слідчого по кримінальних справах, щодо яких призупинено провадження; 10) попереджувальна діяльність слідчого при розслідуванні злочинів розглядуваної категорії [10, с. 334–335].

Наведені позиції свідчать про різницю поглядів не лише щодо кількості елементів, що включаються до структури окремої криміналістичної методики, а й щодо їх змістовного навантаження. З огляду на зазначене спірною видається позиція тих науковців, що включають зі структури методики такий елемент, як криміналістич-

на характеристика, яку визнано теоретичною основою будь-якої криміналістичної методики розслідування.

Аналіз літературних джерел, а також результати опитування слідчих дають підстави запропонувати таку структуру окремої криміналістичної методики розслідування перевищення влади або службових повноважень співробітниками правоохоронних органів:

- криміналістична характеристика злочину;
- обставини, що підлягають з'ясуванню;
- специфіка відкриття кримінального провадження і початку розслідування;
- організація та планування розслідування;
- типові слідчі ситуації та версії початкового етапу розслідування і програма дій слідчого щодо їх вирішення та перевірки;
- типові слідчі ситуації та версії подальшого етапу розслідування і програма дій слідчого щодо їх вирішення та перевірки;
- специфіка провадження окремих слідчих (розшукових) дій;
- протидія розслідуванню та засоби її подолання;
- профілактичні дії слідчого.

Поряд із достатньо усталеними елементами вважаємо за доцільне в структурі саме цього різновиду злочинів окремо виділити такі елементи, як протидія розслідуванню та засоби її подолання, а також профілактичні дії слідчого. Щодо протидії розслідуванню, то потреба в цьому елементі викликана передусім специфікою самого злочину і наявністю активної, реальної протидії з боку зацікавлених осіб, а тому є потреба в його виокремленні і додатковому дослідженні. Попри те, що чинний Кримінальний процесуальний кодекс України не передбачив серед функціональних обов'язків слідчого, прокурора, суду встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів, вважаємо, що профілактичні заходи з боку зазначених суб'єктів є обов'язковою умовою якісного здійснення кримінального провадження, а тому підтримуємо позицію тих науковців, які включають профілактичні дії слідчого, прокурора до структури окремої криміналістичної методики розслідування [11].

До визначальних чинників створення окремої криміналістичної методики також слід віднести технологію розробки та форму викладення змістовного матеріалу. При цьому слід враховувати, що

зазначені чинники детермінують один одного. Так, технологічний підхід, що базується на аналізі кількісних показників, отриманих у ході узагальнення репрезентативної вибірки кримінальних проваджень, зумовлює можливість викладення змістовного матеріалу у формалізованій формі, тобто у вигляді певних програм розслідування або алгоритмічних схем дій слідчого в тій чи іншій ситуації. Навпаки, для технологічного підходу, що базується на аналізі багаточисельних літературних джерел, притаманна описова форма викладення змістовного матеріалу відповідної окремої криміналістичної методики. Виходячи з кількісних показників кримінальних справ, розглянутих судовими інстанціями, можливості їх узагальнення та опрацювання, вважаємо, що на теперішній час можна говорити про змішану форму викладення методичних порад з оптимальної організації розслідування перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохоронних органів. Це твердження не виключає того, що в майбутньому при наявності репрезентативної вибірки емпіричного матеріалу можуть бути розроблені та запропоновані відповідні програми розслідування та алгоритмічні схеми дій слідчого, що реалізовуватимуться спеціальними комп'ютерними засобами.

Висновки. Отже, криміналістичну методику розслідування перевищення влади або службових повноважень співробітниками правоохоронних органів як інформаційну модель слід відносити до міжродового рівня окремо-криміналістичних рекомендацій, складовими елементами структури якої є відомості, що забезпечують оптимальну організацію розслідування однорідних за суб'єктом та обставинами вчинення кримінально караних діянь, і якій на теперішній час притаманна змішана, тобто описово-формалізована, форма викладення змістовного матеріалу.

Перелік літератури

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2017. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113281&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення 04.04.2018).

2. Невидимый суслик: почему пытки в полиции стали нормой. URL: <http://zn.ua/socium/nevidiyy-suslik-pochemu-pytki-v-policie-stals-normoy> (дата звернення: 14.04.2018).
3. Кобзін Д., Черноусов А., Коренева К., Колоколова М. Моніторинг незаконного насильства в поліції України (2004–2017 рр.). Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини», 2018. 116 с.
4. Кобзін Д. Поліцейська традиція, яка завжди з нами. URL: <http://life.pravda.com.ua/columnsi2018/01/9/228363> (дата звернення 04.04.2018).
5. Журавель В. А. Криміналістичні методика: сучасні наукові концепції: монографія. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2012. 304 с.
6. Журавель В. А. Проблема формування базової методики розслідування злочинів. *Вісн. Акад. прав. наук України*. Харків: Право, 2008. № 1 (52). С. 231–242.
7. Веліканов С. В. Родові, видові, підвидові, комплексні та модифікуючі методики розслідування злочинів. *Питання боротьби зі злочинністю*. Харків: Право. 2009. Вип. 18. С. 203–218.
8. Ищенко Е. П. Криминалистика: учебник / под ред. Е. П. Ищенко. Москва: ИНФРА-М, 2005. 748 с.
9. Шурухнов Н. Г. Криминалистика: учебник. 2-е изд., исправл. и доп. Москва: Эксмо, 2008. 718 с.
10. Косарев С. Ю. История и теория криминалистических методик расследования преступлений / под ред. В. И. Рохлина. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2008. 495 с.
11. Борідько О. А. Криміналістична профілактика як структурний елемент методики розслідування злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2005. 20 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen-hruden (2017) URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113281&libid=100820&c=edit&_c=fo (data zvernennia 04.04.2018). [in Ukrainian].
2. Nevidimyj suslik: pochemu pytki v policii stali normoj URL: <http://zn.ua/socium/nevidiyy-suslik-pochemu-pytki-v-policie-stals-normoy>. [in Russian].
3. Monitorynh nezakonnoho nasylstva v politsii Ukrainy (2004–2017 rr.). D. Kobzin, A. Chernousov, K. Koreneva, M. Kolokolova (Eds.). (2018). Kharkiv: TOV «Vydavnytstvo «Prava liudyny». [in Ukrainian].
4. Kobzin, D. Politseiska tradytsiia, yaka zavzhdy z namy URL: <http://life.pravda.com.ua/columnsi2018/01/9/228363>. [in Ukrainian].

5. Zhuravel', V. A. (2012). Kryminalistychni metodyky: suchasni naukovi kontseptsii: monohrafiia. Kharkiv: Vyd. ahentsiia «Apostil». [in Ukrainian].
6. Zhuravel', V. A. (2008). Problema formuvannja bazovoї metodiki rozsliduvannja zlochyniv. *Visn. Akad. prav. nauk Ukraїni – Herald of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 1 (52), 231–242. [in Ukrainian].
7. Velikanov, S. V. (2009). Rodovi, vydovi, pidvydovi, kompleksni ta modyfikuiuchi metodyky rozsliduvannia zlochyniv. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu – Issues of Crime Prevention*, 18, 203–218. [in Ukrainian].
8. Ishhenko, E. P. (2005). *Kriminalistika*. E. P. Ishhenko (Ed.). Moscow: INFRA-M. [in Russian].
9. Shuruhnov, N. G. (2008). *Kriminalistika: 2-e izd., ispravl. i dop.* Moscow: Jeksmo. [in Russian].
10. Kosarev, S. Ju. (2008). *Istorija i teorija kriminalisticheskikh metodik rassledovanija pre stuplenij*. V. I. Rohlina. (Ed.). SPb.: Jurid. centr Press. [in Russian].
11. Boridko, O. A. (2005). Kryminalistychna profilaktyka yak strukturnyi element metodyky rozsliduvannia zlochyniv. *Extended abstracts of candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

Федоренко М. С. Концептуальні підходи до формування методики розслідування перевищення влади або службових повноважень співробітниками правоохоронних органів

У статті розглянуто концептуальні підходи до формування окремої криміналістичної методики розслідування перевищення влади або службових повноважень співробітниками правоохоронних органів. Застосовуючи багатомірний підхід до розподілу криміналістичних методик, доведено, що методику розслідування перевищення влади або службових повноважень співробітниками правоохоронних органів слід віднести до розряду міжродових, до структури якої входить група злочинів, розміщених у різних розділах Особливої частини КК (ч. 1 або 2 ст. 146, ч. 2 ст. 162, ч. 2 ст. 163, статті 365, 371, 373, 374 КК), де об'єднуючою криміналістично значущою ознакою виступає суб'єкт злочину – співробітник правоохоронного органу та здійснювані ним у різних формах кримінально карані дії з перевищення влади або службових повноважень. Зазначене дає підстави стверджувати, що в криміналістиці термін «перевищення влади або службових повноважень співробітниками правоохоронних органів» тлумачиться більш широко, аніж у кримінально-правовій доктрині, і виходить за межі однієї ст. 365 КК України. Ця обставина зумовлює потребу в одній окремій методиці надати загальні рекомендації із розслідування всіх можливих форм перевищення влади або службових повноважень, що чиняються співробітниками правоохоронних органів незалежно від того, в якій сфері і на які суспільні відносини ці дії посягають.

Структура цієї методики включає в себе елементи, відомості про які забезпечують оптимальну організацію розслідування однорідних за суб'єктом та обставини вчинення правопорушень. На теперішній час змістовний матеріал запропонованої методики має викладатися у змішаній, тобто описово-формалізованій формі, де представлена якісно-кількісна інформація про злочини цієї групи та основи їх розслідування

Ключові слова: криміналістична методика, класифікація криміналістичних методик, структура криміналістичної методики, форма викладення методико-криміналістичних рекомендацій.

Федоренко М. С. Концептуальные подходы к формированию методики расследования превышения власти или служебных полномочий сотрудниками правоохранительных органов

В статье рассмотрены концептуальные подходы к формированию методики расследования превышения власти или служебных полномочий сотрудниками правоохранительных органов. Используя многомерный подход к распределению криминалистических методик, доказано, что методику расследования превышения власти или служебных полномочий сотрудниками правоохранительных органов следует отнести к разряду межродовых, в структуру которой входит группа преступлений, расположенных в разных разделах Особенной части УК (ч. 1 или 2 ст. 146, ч. 2 ст. 162, ч. 2 ст. 163, статьи 365, 371, 373, 374 УК), где объединяющим криминалистически значимым признаком выступает субъект преступления – сотрудник правоохранительного органа и совершаемые им в различных формах уголовно наказуемые деяния по превышению власти или служебных полномочий. Указанное дает основания утверждать, что в криминалистике термин «превышение власти или служебных полномочий сотрудниками правоохранительных органов» трактуется значительно шире, чем в уголовно-правовой доктрине и выходит за рамки одной ст. 365 УК Украины. Это обстоятельство обуславливает необходимость в одной методике изложить общие рекомендации по расследованию всех возможных форм превышения власти или служебных полномочий, совершаемых сотрудниками правоохранительных органов вне зависимости от сферы и общественных отношений, на которые эти действия посягают.

Структура этой методики включает в себя элементы, данные о которых обеспечивают оптимальную организацию расследования однородных по субъекту и обстоятельствам совершения правонарушений. Отмечено, что на сегодняшний день содержательный материал этой методики должен излагаться в смешанной, то есть описательно-формализованной форме, где представлена качественно-количественная информация о преступлениях этой группы и основах их расследования.

Ключевые слова: криминалистическая методика, классификация криминалистических методик, структура криминалистической методики, форма изложения методико-криминалистических рекомендаций.

Fedorenko M. S. Conceptual approaches to the formation of methodology for investigating excessive power or official authority by law enforcement officers

Conceptual approaches to the formation of a certain criminalistic methodology for investigating the excess of power or official authority by law enforcement officers are considered. Applying the multidimensional approach to the distribution of criminalistic techniques, it has been proved that the methodology for investigating the excess of power or official authority by law enforcement officers should be classified as intergenerational, the structure of which includes a group of crimes placed in different sections of the Special Part of the Criminal Code (p. 1 or 2 art. 146, p. 2 art. 162, p. 2 art. 163, art. art. 365, 371, 373, 374 CC), where the unifying criminal forensic feature is the subject of the crime – a law enforcement officer and his actions carried out in various forms of criminal punishment for excessive power or official authority. The above mentioned provides grounds for asserting that in criminalistics the term «excess of power or official authority by law enforcement officials» is interpreted more broadly than in criminal-law doctrine and goes beyond the scope of one article 365 of the Criminal Code of Ukraine. This circumstance necessitates the need for a single method to provide general recommendations for investigating all possible forms of excessive power or authority that are committed by law enforcement officials, regardless of the area in question and which social relations encroach on these actions.

The structure of this technique includes elements, the information about which provide the optimal organization of the investigation of homogeneous subject and the circumstances of the commission of offenses. At present, the content of the proposed methodology should be taught in a mixed, ie descriptive-formalized, form where qualitative and quantitative information is presented on the crimes of this group and the bases for their investigation.

Key words: *criminalistic methodology, classification of criminalistic methods, structure of criminalistic technique, form of presentation of methodological and criminalistic recommendations.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри кримінального права та процесу Львівського торговельно-економічного університету (протокол № 4 від 16.04.2018 р.).

Рецензент – доктор юридичних наук, професор Журавель В. А.

УДК 343.62

DOI: 10.31359/2079-6242-2018-35-1-221

**ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОКАРАННЯ
ЗА ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОХОРОНИ МОРАЛЬНОСТІ
НЕПОВНОЛІТНІХ З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ
ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН**

А. Р. Топузян, аспірант сектору дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Ефективна протидія злочинам у сфері охорони моральності неповнолітніх (статті 150, 150¹, 304 КК України) є важливою передумовою для належного захисту інституту дитинства, а від нього – й для утвердження гуманістичної цивілізаційної перспективи розвитку українського суспільства загалом. При цьому серед низки заходів протидії вказаним злочинам особлива роль належить кримінально-правовим. Саме на останні покладається важлива функція примусової стабілізації окремих сфер суспільних відносин, що найбільше страждають в умовах аномії, відчутних ефектів призонізації, які пронизують значну кількість інституційних осередків соціалізації особистості в структурах транзитивного суспільства. Водночас не можна не помітити, що наявний соціально регулятивний, карний, запобіжний та виправний ресурс, закладений у санкціях статей 150, 150¹, 304 КК України, не повною мірою відповідає актуалізованим запитам на нього та, що найголовніше, потенційним можливостям, які можуть бути розкриті через удосконалення видів і мір покарань за відповідні злочини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принагідно зауважимо, що проблеми кримінально-правового захисту моральності неповнолітніх у різних їх аспектах розроблялися у працях М. І. Бажанова, М. І. Блума, В. І. Борисова, В. В. Дзундзи, О. О. Дудорова, © Топузян А. Р., 2018

М. Й. Коржанського, О. М. Костенка, Л. М. Кривоченко, А. В. Ландіної, І. П. Лановенка, А. М. Орлеана, Ю. Є. Пудовочкіна, Є. Л. Стрельцова, І. О. Топольської, М. І. Хавронюка та ін. Визнаючи ступінь розробки порушеної проблематики у роботах вказаних дослідників суттєвим, слід, тим не менш, визнати і те, що й досі недостатньо вивченим лишається зарубіжний досвід правового регулювання покарання за злочини проти моральності неповнолітніх у його проекції на кримінальне законодавство України, що й зумовлює *актуальність теми* цієї статті.

Мета статті полягає в порівняльно-правовому аналізі кримінальних законів окремих зарубіжних країн на предмет наявних у них нормативних підходів до визначення покарань за злочини проти моральності неповнолітніх, а також у розробці пропозицій щодо удосконалення вітчизняного кримінального законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зауважимо, що у кримінальних законах більшості західноєвропейських країн континентальної правової сім'ї, а також англосаксонської й змішаної, деяких азійських держав практично немає спеціальних норм, які забезпечували б охорону моральності неповнолітніх. Здійснений нами аналіз кримінального законодавства 14 країн¹, з правовими системами, які не можна віднести до постсоціалістичних, засвідчив такі генеральні тенденції:

1) в основному превалює підхід до охорони вказаного об'єкта або як частини інституту сім'ї (сімейних відносин), або як складової особистої волі;

2) використовуються, як правило, загальні кримінально-правові норми про заборону торгівлі людьми взагалі (в тому числі неповнолітніми, що в деяких кримінальних законах розглядається як кваліфікуюча ознака), рабства, сексуальної експлуатації. Таким чином, можна стверджувати, що трудова експлуатація дитини, на кшталт тієї, що заборонена ст. 150 КК України, охоплюється поняттям рабства, яке може бути застосоване як щодо дорослих, так і щодо неповнолітніх. Спеціальної норми не виділяється;

¹ У цій частині дослідження нами проаналізовано кримінальні закони Австралії, Аргентини, Данії, Ізраїлю, Іспанії, КНР, Корейської Республіки, Нідерландів, Німеччини, Таїланду, Туреччини, Франції, Швейцарії, Японії.

3) у більшості випадків за експлуатацію людини, тобто за будь-які форми її здійснення, в тому числі і ті, що пов'язані з торгівлею людьми, додатковим (факультативним чи обов'язковим) покаранням передбачається штраф. Ч. 3 ст. 196 КК Швейцарії («Торгівля людьми»). Відповідальність за трудову експлуатацію та втягнення у злочинну чи іншу антигромадську діяльність в кримінальному законі Швейцарії не передбачено), наприклад, встановлено, що в будь-якому випадку може бути призначений також і штраф [1, с. 213]. Цей підхід вважаємо прогресивним і таким, що може бути запозичений, адже відповідає потребам розвитку вітчизняного законодавства в частині кримінально-правової моральності неповнолітніх від тих посягань, що мають у своїй основі корисливу мотивацію;

4) як виняток: а) у кримінальному законі Ізраїлю інтереси неповнолітніх, в тому числі й у частині їх моральності, охороняються кримінально-правовими нормами, згрупованими у два розділи «Злочини проти неповнолітніх та інвалідів» (розділ вав) і «Заподіяння шкоди неповнолітнім та безпорадним» (розділ вав-1) [2, с. 194–202]. У контексті предмета нашого дослідження звернімо увагу на те, що криміналізовані лише різні форми торгівлі неповнолітніми, а також їх викрадення; жодною статтею не передбачена кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей, їх втягнення у заняття злочинною чи іншою антигромадською діяльністю; б) в Японії взагалі відсутня спеціальна кримінально-правова охорона моральності неповнолітніх і дотичних до них об'єктів, у тому числі й сімейних відносин; в) у Данії криміналізоване заняття як жебрацтвом, так і втягнення неповнолітніх у заняття жебрацтвом (як альтернативні діяння основного складу злочину – ст. 197 КК Данії), яке карається тюремним ув'язненням на строк до 6 місяців. Фактично йдеться про аналог арешту за українським кримінальним законодавством.

Водночас спеціальними нормами до певної міри інерційно, а подекуди – «інноваційно» насичені кримінальні кодекси постсоціалістичних країн. Здійснене нами дослідження кримінального законодавства 16 таких країн¹ демонструє змішаний підхід, за яко-

¹ Азербайджан, Грузія, Естонська Республіка, Латвійська Республіка, Литва, Казахстан, Киргизька Республіка, Республіка Білорусь, Республіка Болгарія, Республіка Вірменія, Республіка Молдова, Республіка Польща, Республіка Таджикистан, Російська Федерація, Словацька Республіка, Туркменістан.

го кримінально-правова охорона моральності неповнолітніх вмонтована частіше в механізм охорони інституту сім'ї, молоді та, як виняток, складає самостійну групу відносин, поставлених під охорону кримінального закону. Так, наприклад, норми, присвячені різним аспектам експлуатації дітей, втягнення їх у злочинну діяльність, згруповані у розділах «Злочини проти сім'ї та неповнолітніх» (КК Грузії, Казахстану, Латвійської Республіки, Молдови, Таджикистану), «Злочини проти неповнолітніх та сімейних відносин» (гл. 22 КК Азербайджану), «Злочини проти сім'ї та інтересів дитини» (гл. 20 КК Вірменії), «Злочини та кримінальні проступки проти дитини та сім'ї» (гл. 23 КК Литви), «Злочини проти укладу сімейних відносин та інтересів неповнолітніх» (гл. 21 КК Республіки Білорусь); окремі розділи – «Винні діяння проти сім'ї» та «Винні діяння проти неповнолітніх» (розділи 1, 2 гл. 11 КК Естонської Республіки), «Злочини проти сім'ї та опіки» та «Злочини проти трудових прав» (глави 26, 28 КК Республіки Польща), «Злочини проти шлюбу та сім'ї» і «Злочини проти молоді» (розділи 1, 2 гл. 4 КК Республіки Болгарія) і т. п.

Предметний аналіз кримінально-правових норм з КК відповідних країн дозволяє стверджувати, що:

а) трудова експлуатація дитини, а так само використання малолітньої дитини у занятті жебрацтвом не поставлені під окрему, спеціальну, кримінально-правову заборону в жодному із кримінальних законів вказаних країн. Виняток хіба що складає КК Болгарії, ч. 1 ст. 189 (1) якого передбачає кримінальну відповідальність за систематичне використання для заняття жебрацтвом особи, про яку винний зобов'язаний піклуватися (карається штрафом до двох левів або позбавленням волі до 1 року) [3]. Частина 2 цієї статті містить ознаки кваліфікованого складу злочину – вчинення того ж діяння, якщо винним є один із батьків чи опікун потерпілого (карається виправними роботами або позбавленням волі до 2 років, а також суспільним осудом) [3]. Тож Україна в цьому контексті, з одного боку, вирізняється розмаїттям кримінально-правових засобів протидії зазначеним видам злочинів, а з другого – їх вельми жорстким та менш альтернативним характером, що звужує можливості для належної реалізації принципів кримінальної відповідальності та покарань;

б) кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітнього у вчинення злочину та в іншу антигромадську діяльність передбачені здебільшого різними статтями Особливої частини КК. Водночас на відміну від КК України менш вираженою є диференціація за спеціальними складами втягнення в залежності від виду антигромадської діяльності. Так, наприклад, ст. 165 КК Республіки Вірменія містить заборону на втягнення неповнолітнього у вчинення злочину, а ст. 166 КК – у вчинення антигромадських дій, під якими розуміється систематичне вживання алкогольних напоїв, немедичне вживання сильнодіючих чи інших одурманюючих речовин, в проституцію, бродяжництво чи жебракування, дії, пов'язані з виготовленням матеріалів чи предметів порнографічного характеру [4].

Виняток становить КК Республіки Молдова, ст. 208 якого передбачає кримінальну відповідальність за «втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність або схиляння їх до вчинення злочинів, а так само схиляння неповнолітніх до аморальних дій (жебракування, азартні ігри, розбещення та ін.), вчинені особою, яка досягла 18 років» (ч. 1) [5]. Така уніфікація загальної норми про втягнення у злочинну та іншу антигромадську діяльність у межах однієї статті КК і ідентичною втіленому у вітчизняному кримінальному законі підході. Разом з тим більш гнучкими в порівнянні з КК України й такими, що відповідають принципам європейської пенальної політики є санкції ст. 208 КК Республіки Молдова. Серед іншого звертає на себе увагу широка альтернатива видів покарань за основний склад злочину: «штраф у розмірі від 550 до 850 умовних одиниць, або неоплачувані роботи на користь суспільства строком від 150 до 200 годин, або позбавлення волі строком до 5 років». Такий нормативно закріплений спектр можливих покарань є, на нашу думку, обґрунтованим і послідовним відображенням у пеналізації логіки криміналізації вказаних суспільно небезпечних діянь;

в) покарання за втягнення у злочинну діяльність, з одного боку, та в іншу антигромадську діяльність – з другого, вельми різняться, що засвідчує фіксацію різного ступеня суспільної небезпечності вказаних діянь, а також типові риси особистостей злочинців, які зумовлюють конкретний набір пенітенціарних заходів кримінально-

правового характеру, здатних досягти законодавчо встановлених цілей покарання. Крім того, симптоматичною є й та обставина, що в жодній з означених вище країн ані втягнення у злочинну діяльність, ані втягнення в іншу антигромадську діяльність, на відміну від КК України, не визнаються тяжкими злочинами. Як перший, так і другий різновид посягань на моральність неповнолітніх злочин інтерпретується за зарубіжним законодавством здебільшого як злочини середньої тяжкості (в деяких кримінальних законах – невеликої тяжкості). Альтернативою позбавленню волі є, як правило, штраф, громадські роботи, обмеження волі або арешт.

Так, наприклад, відповідно до ст. 172 КК Республіки Біларусь втягнення неповнолітнього у вчинення злочину карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк (ч. 1 ст. 172) [6]. У той час як втягнення неповнолітнього в антигромадську діяльність (систематичне вживання спиртних напоїв, або систематичне немедичне вживання сильнодіючих чи інших одурманюючих речовин, або бродяжництво чи жебракування) карається арештом або позбавленням волі на строк до трьох років [6]. Більшу альтернативу державного реагування на останнє з описаних діянь надає КК Республіки Польща, ст. 208 якого (споювання малолітнього, доставляючи йому алкогольні напої, сприяючи йому у їх вживанні або схиляння до вживання таких напоїв) передбачає покарання у виді штрафу, обмеження волі або позбавлення волі строком до 2 років [7]. Згідно ж зі ст. 193 КК Болгарії аналогічні дії караються штрафом або позбавленням волі строком до 6 місяців [3]; за ст. 182 КК Естонської Республіки (законодавство цієї країни – єдине із всіх постсоціалістичних країн, яке не містить окремої кримінально-правової заборони втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. Останнє було декриміналізоване 14.04.2012 р.) – грошове стягнення або тюремне ув'язнення строком до 1 року [8].

Описані вище підходи у відповідному сегменті пенальної політики зарубіжних країн вважаємо такими, що заслуговують на увагу. Вони загалом є доцільними, науково обґрунтованими, відповідають практичним запитам у максимальній диференціації видів і мір покарань як умови їх індивідуалізації, справедливості, що втілює основний лейтмотив правових систем ліберальних сус-

пільств – гуманізм, антропоцентризм правового регулювання. Тому загальним вектором удосконалення санкцій статей 150, 150¹ та 304 КК України можна вважати урізноманітнення видів покарань, запровадження альтернативних їх видів, що несуть на собі виражене майнове навантаження та акцентований суспільний осуд. Це, пересудім, – штраф та громадські роботи.

Разом з тим варто вказати застереження з приводу висловлюваних у науці пропозицій, які, спираючись на зарубіжний досвід, виражають спрямованість на пом'якшення основного покарання у виді позбавлення волі. Так, наприклад, В. В. Дзундза, виходячи з авторського підходу до вивчення санкцій відповідних частин статей КК країн близького зарубіжжя, пропонує при доповненні ст. 304 КК України частинами другою і третьою визнати оптимальними такі санкції: для частини другої – від двох до семи років позбавлення волі, для частини третьої – від п'яти до восьми років позбавлення волі [9, с. 65]. Відповідно санкція ч. 1 вказаної статті має перевести досліджуваний злочин до категорії злочинів середньої тяжкості.

Мусимо не погодитись із викладеними пропозиціями вченого. Виходячи з тих же міркувань, теоретичних посилок щодо гуманістичної домінанти правового регулювання, переконані, що покарання за втягнення у злочинну діяльність, з огляду на його специфічну предметну характеристику (з точки зору варіативності соціально-правового змісту, характеру й ступеня суспільної небезпечності того злочину, до вчинення якого втягується неповнолітній), повинно забезпечувати належну диференціацію кримінальної відповідальності з позицій реалізації принципу гуманізму, в тому числі й зокрема – крізь призму інтересів потерпілого і суспільства загалом. Це означає необхідність забезпечення зваженого, усебічного втілення ідеї гуманізму при конструюванні санкцій за вказаний злочин. У зв'язку з цим верхню межу покарання у виді позбавлення волі в санкції ч. 1 ст. 304 КК України варто, на нашу думку, зберегти на рівні 7 років. Така вибірковість до запозичення зарубіжних правових зразків є необхідною з огляду на специфіку конструкції юридичного складу втягнення неповнолітніх у злочинну та іншу антигромадську діяльність за вітчизняним законодавством, а також у зв'язку та

на підставі комплексного розуміння напрямів і способів реалізації принципу гуманізму у кримінально-правовому регулюванні.

Окремо зауважимо на тому, що у більшості КК постсоціалістичних країн санкції частин других відповідних статей (що виділяються за такою кваліфікуючою ознакою як вчинення діяння батьком, педагогом або іншою особою, на яку законом покладені обов'язки щодо виховання неповнолітнього), якими передбачена кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітнього у злочинну чи іншу антигромадську діяльність, містять також додаткове покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю або без такого. Виняток становлять ст. 170.2 КК Азербайджанської Республіки і ч. 2 ст. 156 КК Киргизької Республіки: при наявності в диспозиціях вказаної кваліфікуючої ознаки ніяких додаткових покарань санкції не передбачають.

Як видається, у спеціальній вказівці на цей вид додаткового покарання у відповідній частині статті, що передбачає відповідальність за втягнення неповнолітнього у злочинне або інше антигромадське діяння, немає необхідності з таких причин. По-перше, в тих КК країн близького зарубіжжя, де в санкції відповідної частини статті це додаткове покарання має місце, воно в усіх випадках передбачене в альтернативному порядку, тобто покарання може бути призначене винному з цим додатковим покаранням або без такого. По-друге, в усіх КК цих держав у Загальній частині стосовно даного виду покарання міститься аналогічне українському кримінальному законодавству положення, згідно з яким позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання може бути призначене й у випадках, якщо воно не передбачене в санкції статті Особливої частини кодексу за умови, що з урахуванням характеру злочину, вчиненого за посадою або у зв'язку з зайняттям певною діяльністю, особи засудженого та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Таке положення міститься в ч. 2 ст. 55 КК України. Тому суд може призначити це додаткове покарання в усіх випадках, коли вважатиме це за необхідне і не тільки тоді, коли засуджений є батьком, педагогом або іншою особою, яка виконує виховні функції.

Більше того, випадки вчинення аналізованих злочинів спеціальними суб'єктами з використанням своїх фактичних можливостей за посадою (зокрема, педагогами) і щодо яких доцільно було б призначати покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, є вкрай рідкими. Нетиповість конкретних життєвих ситуації і діянь, їх екстраординарність, непоширеність не дає достатніх підстав до запровадження у санкцію статті відповідного специфічного для даного злочину виду покарань (за загальним правилом так само, як, власне, і для криміналізації діяння).

Підсумовуючи, зауважимо, що перспективи удосконалення покарання за злочини, передбачені статтями 150, 150¹ та 304 КК України вбачаються, передусім, у більш широкому використанні штрафу як альтернативного майнового виду покарань, а також громадських робіт. Такий крок відповідатиме логіці ліберального транзиту українського суспільства й держави, їх європейського загальноцивілізаційного поступу, гуманізації правової системи, в тому числі й кримінального законодавства. В той же час доцільно зберегти надбаня української кримінально-правової науки та обґрунтовані положення вітчизняного кримінального закону в частині необхідних високих верхніх меж покарання у виді позбавлення волі за втягнення неповнолітніх у злочинну та інші злочини проти моральності неповнолітніх, які вирізняються вельми високим ступенем суспільної небезпечності.

Перелік літератури

1. Уголовный кодекс Швейцарии / науч. ред., предисл. и пер. с нем. А. В. Серебренниковой. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002.
2. Закон об уголовном праве Израиля / постатейный пер. с иврита на рус. язык М. Дорфмана. Изд. 2-е, доп. и перераб., 2010. С. 194–202. URL: <http://crimpravo.ru/codecs/izr/2.pdf> (дата звернення: 31.01.2018).
3. Уголовный кодекс Республики Болгария: Принят Пятым Народным собранием на шестой сессии, четвертом заседании, состоявшемся 15 марта 1968 г. URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1245689&subID=100109090,100109258> (дата звернення: 31.01.2018).

4. Уголовный кодекс Республики Армения: Закон Республики Армения от 18.04.2003 г. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?ID=1349&lang=rus&sel=show#20> (дата звернення: 01.02.2018).

5. Уголовный кодекс Республики Молдова: Закон Республики Молдова от 18.04.2002 г. № 985. URL: <http://lex.justice.md/ru/331268/> (дата звернення: 01.02.2018).

6. Уголовный кодекс Республики Беларусь: Закон Республики Беларусь от 09.07.1999 № 275-3. URL: <http://xn----ctbcgfviccvibf9bq8k.xn--90ais/> (дата звернення: 01.02.2018).

7. Kodeks karny Polski: Ustawa z dnia 06.06.1997 r. URL: <http://kodeks.ws/karny/> (дата звернення: 01.02.2018).

8. Уголовный кодекс Эстонской Республики (по состоянию на 03.01.2018). URL: <https://www.juristaitab.ee/ru/zakonodatelstvo/penitenciarneu-kodeks> (дата звернення: 31.01.2018).

9. Дзундза В. В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2005.

Транслітерація переліку літератури

1. Ugolovnyj kodeks Shvejcarii. Nauchnoe redaktirovanie, predislovie i perevod s nemeckogo kand. jurid. nauk A. V. Serebrennikovoj. (2002). Saint – Peterburg: Juridicheskij centr Press., [in Russian].

2. Zakon ob ugolovnom prave Izrailja. Postatejnyj perevod s ivrita na rus'kij jazik M. Dorfmana. Izd. 2-e dop. i pererab., (2010). p. 194–202. URL : <http://crimpravo.ru/codecs/izr/2.pdf>. [in Russian].

3. Ugolovnyj kodeks Respubliki Bolgarija : Prinjat Pjaty Narodnym sobraniam na shestoj sessii, chetvertom zasedanii, sostojavshemsja. (1968). URL : <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1245689&subID=100109090,100109258> (data zvernennja : 31.01.2018). [in Russian].

4. Ugolovnyj kodeks Respubliki Armenija: Zakon Respubliki Armenija (2003). URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?ID=1349&lang=rus&sel=show#20>. [in Russian].

5. Ugolovnyj kodeks Respubliki Moldova: Zakon Respubliki Moldova ot 18.04.2002 g. № 985. (2002). URL : <http://lex.justice.md/ru/331268/> [in Russian].

6. Ugolovnyj kodeks Respubliki Belarus' : Zakon Respubliki Belarus' ot 09.07.1999 g. № 275-Z. (1999). URL: <http://xn----ctbcgfviccvibf9bq8k.xn--90ais/>. [in Russian].

7. Kodeks karny Polski: Ustawa z dnia 06.06.1997 r. (1997). URL: <http://kodeks.ws/karny/>.

8. Uголовnyj kodeks Jestonskoj Respubliki (po sostojaniju na 03.01.2018). (2018). URL: <https://www.juristaitab.ee/ru/zakonodatelstvo/penitencijarnyy-kodeks> (data zvernennja : 31.01.2018). [in Russian].

9. Dzundza V. V. (2005). Kryminalna vidpovidalnist za vtiahnennia nepovnoletnikh u zlochynnu abo inshu antyhromadsku diialnist. *Candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

Топузян А. Р. Перспективи вдосконалення покарання за злочини у сфері охорони моральності неповнолітніх з урахуванням досвіду зарубіжних країн

Стаття присвячена порівняльно-правовому аналізу положень кримінальних законів окремих зарубіжних країн про покарання за злочини проти моральності неповнолітніх. Встановлені та описані відмінності у підходах до визначення таких покарань у законодавстві двох блоків країн: 1) постсоціалістичних; 2) інших країнах континентальної, а також англосаксонської, змішаної і далекосхідно-традиційної правових сімей. У кримінальних законах другої групи в основному превалює підхід до охорони вказаного об'єкта або як частини інституту сім'ї, або як складової особистої волі; використовуються, як правило, загальні кримінально-правові норми про заборону торгівлі людьми, в яких здебільшого передбачене додаткове покарання у виді штрафу.

Предметний аналіз кримінально-правових норм із кримінальних кодексів постсоціалістичних країн виявив, що: а) трудова експлуатація дитини, а так само використання малолітньої дитини у занятті жебрацтвом не поставлені під окрему, спеціальну, кримінально-правову заборону в жодному із кримінальних законів вказаних країн; б) кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітнього у вчинення злочину та в іншу антигромадську діяльність передбачені здебільшого різними статтями Особливої частини КК. Водночас на відміну від КК України мени вираженою є диференціація за спеціальними складами втягнення в залежності від виду антигромадської діяльності; в) покарання за втягнення у злочинну діяльність з одного боку та в іншу антигромадську діяльність – з іншого, вельми різняться, що засвідчує фіксацію різного ступеня суспільної небезпечності вказаних діянь, а також типові риси особистостей злочинців, які зумовлюють конкретний набір пенітенціарних заходів кримінально-правового характеру, здатних досягти законодавчо встановлених цілей покарання.

Зроблено висновок про доцільність розширення переліку альтернативних покарань за злочини проти моральності неповнолітніх в Україні за рахунок штрафу та громадських робіт.

Ключові слова: моральність неповнолітніх, експлуатація, використання, втягнення, покарання, зарубіжний досвід.

Топузян А. Р. Перспективи совершенствования наказания за преступления в сфере охраны нравственности несовершеннолетних с учетом опыта зарубежных стран

Статья посвящена сравнительно-правовому анализу положений уголовных законов отдельных зарубежных стран о наказании за преступления против

нравственности несовершеннолетних. Установлены и описаны различия в подходах к определению таких наказаний в законодательстве двух блоков стран: 1) постсоциалистических; 2) других странах континентальной, а также англо-саксонской, смешанной и дальневосточно-традиционной правовых семей. В уголовных законах второй группы в основном преобладает подход к охране указанного объекта или как части института семьи, или как составляющей личной свободы; используются, как правило, общие уголовно-правовые нормы о запрете торговли людьми, в которых в основном предусмотрено дополнительное наказание в виде штрафа.

Предметный анализ уголовно-правовых норм по уголовным кодексам постсоциалистических стран обнаружил, что: а) трудовая эксплуатация ребенка, а также использование малолетнего ребенка в занятии попрошайничеством не поставлены под отдельную, специальную, уголовно-правовой запрет в одном из уголовных законов указанных стран; б) уголовная ответственность за вовлечение несовершеннолетнего в совершение преступления и в иную антиобщественную деятельность предусмотрены в основном различными статьями Особенной части УК. В то же время в отличие от УК Украины менее выраженной является дифференциация по специальным составам вовлечение в зависимости от вида антиобщественной деятельности; в) наказание за вовлечение в преступную деятельность с одной стороны и в иную антиобщественную деятельность – с другой, весьма различаются, что свидетельствует о фиксации разной степени общественной опасности указанных деяний, а также типичные черты личностей преступников, которые обуславливают конкретный набор пенитенциарных мер уголовно-правового характера, способных достичь законодательно установленных целей наказания.

Сделан вывод о целесообразности расширения перечня альтернативных наказаний за преступления против нравственности несовершеннолетних в Украине за счет штрафа и общественных работ.

Ключевые слова: нравственность несовершеннолетних, эксплуатация, использование, вовлечение, наказание, зарубежный опыт.

Topuzyan A. R. Prospects for improving penalties for crimes in the field of the protection of minors' morality, taking into account the experience of foreign countries

The article is devoted to the comparative legal analysis of the provisions of the Criminal Codes of foreign countries on the punishment for crimes against the morality of minors. Differences in the approaches to such punishments in post-socialist countries and other countries of continental, Anglo-Saxon, mixed and Far Eastern-traditional legal systems have been established and described. It is concluded that it is reasonable to expand the list of alternative punishments for crimes against the morality of minors in Ukraine by means of including fine and public service.

The concept analysis of criminal law norms in the criminal codes of post-socialist countries has revealed that: a) the child labor exploitation, as well as the use of a young child in begging are not subject to a separate, special, criminal-law prohibition in any of the criminal laws of the mentioned countries; b) criminal liability for juvenile involvement in committing a crime and in other anti-social activities are mostly foreseen

by various articles of the Special Part of the Criminal Code. At the same time, in contrast to the Criminal Code of Ukraine, differentiation according to special forms of involvement is less pronounced depending on the type of anti-social activity; c) the punishment for involvement in criminal activity on the one hand and in other anti-social activities – on the other, are very different, which confirms noting of various degrees of social danger of these acts, as well as typical features of the identity of offenders, which predetermine a specific set of penitentiary measures of a criminal nature, capable to achieve the statutory goals of punishment.

The conclusion was made about the expediency of expanding the list of alternative punishments for crimes against the morals of minors in Ukraine by means of fines and public works.

Key words: morality of minors, exploitation, usage, involvement, punishment, foreign experience.

*Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 10 від 18.10.2018 р.).
Рецензент – кандидат юридичних наук, доцент
Гізімчук С. В.*

УДК 343.14

DOI: 10.31359/2079-6242-2018-35-1-234

ПРОБЛЕМИ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ДІЙ НЕВЕРБАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

І. І. Шепітько, здобувач кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Постановка проблеми. Віднесення судових дій до невербальних пов'язане з особливостями відображення та дослідження інформації за допомогою органів чуття людини (учасника судового провадження). Останнім часом на рівні наукових досліджень із кримінального процесуального права здійснювалися спроби щодо розгляду проблем формування результатів «невербальних» слідчих та судових дій [1], що підкреслює їх роль у доказуванні та отриманні доказової інформації. Окрім того, у спеціальних літературних джерелах у 80-ті рр. ХХ ст. проведенню «невербальних» слідчих (розшукових) дій та отриманню невербальної інформації теж приділялася певна увага [2], мали місце намагання диференціювати за цим критерієм слідчі дії [2, с. 234–255]. Для судового розгляду розподіл судових дій на вербальні та невербальні теж має важливе практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні у процесуальних джерелах мають місце спроби щодо визначення сутності та видів окремих невербальних судових дій. До проблем проведення невербальних судових дій зверталися відомі вчені: Л. Ю. Ароцкер, О. П. Ващук, М. Й. Вільгушинський, С. П. Гришин, Ю. М. Грошевий, Л. М. Лобойко, С. Б. Россинський та ін. Зокрема, С. Б. Россинський пропонує під «невербальними» судовими діями розуміти передбачені кримінальним процесуальним законом пізнавальні прийоми, які спрямовані на встановлення обставин, що мають значення для кримінальної справи, і здійснюються судом спільно зі сторонами за допомогою використання активних та пасивних механізмів наочно-образного («невербального») сприйняття матеріальних фрагментів об'єктивної реальності [1, с. 15].

Запропонований загальний підхід щодо виокремлення невербальних судових дій заслуговує на увагу. Разом із тим пропонуване визначення поняття цієї групи судових дій викликає певні заперечення. Фактично автор до судових дій відносить лише пізнавальні прийоми. Будь-яка судова дія – це дія процесуальна «щодо отримання, перевірки, дослідження, оцінки і використання судом доказів» [3, с. 179]. Окрім того, у тексті визначення має місце певне приниження ролі змагальності під час судового розгляду, оскільки судові дії, на думку автора, здійснюються судом спільно зі сторонами. У цьому сенсі знижується роль сторони обвинувачення і сторони захисту під час проведення судових дій у змагальному кримінальному провадженні.

Метою статті є визначення сутності, видів та характеристик невербальних судових дій, а також їх ролі у змагальному судовому провадженні.

Виклад основного матеріалу. Невербальні судові дії – це процесуальні дії щодо дослідження доказів, які засновані на немовних засобах спілкування та отримання інформації за допомогою органів чуття учасниками кримінального провадження у змагальному судовому процесі. У літературних джерелах справедливо підкреслюється, що у широкому сенсі під невербальною інформацією необхідно розуміти будь-які дані про подію та обставини злочину, отримані за допомогою органів чуття, але не пов'язані з використанням вербального (мовного) каналу передачі інформації [3, с. 343]. Тобто «невербальність» передбачає відсутність мовної комунікації під час судової дії або наявність її мінімальної кількості. Головним у цьому разі є не сама мова людини (учасника кримінального провадження), не її усні повідомлення, а сприйняття матеріалізованої інформації: речової обстановки, речей, предметів, документів тощо.

Такий підхід передбачає виокремлення невербальних судових дій та здійснення розгляду їх характеристик. Із цією метою доцільно звернутися до аналізу чинного кримінального процесуального законодавства. Зокрема, аналіз норм кримінального процесуального закону свідчить про те, що до суто невербальних судових дій на теперішній час можуть бути віднесені: 1) дослідження речових доказів (ст. 357 КПК України); 2) дослідження документів (ст. 358

КПК України); 3) дослідження звуко- і відеозаписів (ст. 359 КПК України); 4) огляд на місці (ст. 361 КПК України). Це саме ті судові дії, в яких важливим є чуттєве сприйняття судом речової обстановки, речей та предметів. При цьому складовою частиною дослідження доказів у судовому засіданні є дослідження речових доказів (ст. 357 КПК України), документів (ст. 358 КПК України), звуко- і відеозаписів (ст. 359 КПК України) [4, с. 554].

Під час судового розгляду важливою судовою дією є дослідження речових доказів. Сутність зазначеної судової дії визначена у ч. 1 ст. 357 КПК України, в якій указано, що речові докази оглядаються судом, а також подаються для ознайомлення учасникам судового провадження, а в разі необхідності – також іншим учасникам кримінального провадження. Тобто фактично відбувається процедура огляду речових доказів. І. Ю. Мірошников зазначає, що «дослідження речових доказів можливе за допомогою проведення експертизи чи огляду» [5, с. 178].

В етимологічному розумінні термін «дослідження» необхідно розуміти як ретельне обстеження кого-, що-небудь, уважне ознайомлення з чим-небудь для встановлення чогось [6, с. 242]. У цьому разі мова йде про обстеження речових доказів. Згідно зі ст. 98 КПК України речовими доказами є матеріальні об'єкти, які були знаряддями вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що були об'єктом кримінально-протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально-протиправним шляхом. У ч. 2 ст. 98 КПК України документи теж віднесено до речових доказів, якщо вони містять ознаки речових доказів, хоча у чинному КПК України встановлено окремий порядок дослідження документів (ст. 358 КПК України).

Достатньо часто поняття доказів зводиться до того, що це «будь-які фактичні дані» [7, с. 134; 4, с. 181]. При цьому «поняття доказу структуроване і як елементи включає в себе будь-які фактичні дані, що мають значення по кримінальній справі (зміст); процесуальну форму їх закріплення (спосіб існування у матеріалах кримінальної справи) та носій відомостей (зовнішній вираз). Усі зазначені еле-

менти перебувають у взаємозв'язку та у своїй єдності утворюють поняття доказу» [7, с. 134]. С. А. Шейфер зазначає, що історичний процес формування поняття доказів, що проходить низку етапів, здійснює свій розвиток від логіко-психологічних уявлень (докази – це засоби переконання в існуванні фактів) до інформаційно-змістовних (докази – це відомості про факти, що підлягають установленню), що отримало закріплення у сучасному кримінально-процесуальному законодавстві [8, с. 71].

У процесуальній літературі здійснювалися спроби щодо певної диференціації речових доказів, які піддаються судовому огляду (дослідженню). Зокрема, заслуговує на увагу підхід Л. Ю. Ароцкера, який пропонує розрізняти чотири групи таких речових доказів: а) речові докази, що свідчать про сам факт злочину; б) речові докази, що дозволяють установити наявність зв'язків підсудного з місцем злочину, місцем приховування злочину, з певними злочинними діями; в) речові докази, що використовуються для ідентифікації особи; г) речові докази, що набувають значення після встановлення цілого за частинами [9, с. 30].

У сучасних умовах на дисертаційному рівні здійснювалися спроби щодо доктринального визначення поняття речового доказу у кримінальному провадженні, встановлення співвідношення речових доказів з іншими матеріальними об'єктами (цифровими джерелами доказової інформації, документами, зразками для експертизи, мікрооб'єктами) [10]. І. О. Крицька у цьому сенсі пише, що систематизація характерних ознак речових доказів у кримінальному провадженні дала можливість відокремити речові докази від інших об'єктів матеріального світу, визначити їх місце в системі процесуальних джерел доказів і з урахуванням їх сутнісних елементів поділити ознаки речових доказів на три групи: 1) змістовні (інформаційні), до яких належать: а) об'єктивність, б) наявність зв'язку з обставинами, що мають значення для кримінального провадження, в) доступність для безпосереднього сприйняття змісту речових доказів, г) невербальність; 2) формально-матеріальні, серед яких виокремлюються: а) матеріальність, б) незамінність; 3) формально-процесуальні, а саме: а) комплексність, б) визначеність [10, с. 13].

У спеціальних літературних джерелах недостатньо уваги приділено проведенню судової дії – дослідженню речових доказів. Лише в окремих роботах висвітлювалися деякі питання, що пов'язані із порядком, тактикою чи психологією цієї судової дії [11, с. 113–123; 12, с. 118–129; 5, с. 178–184; 13, с. 100, 101], хоча дослідження речових доказів як судова дія є доволі поширеною у кримінальному провадженні.

У ч. 1 ст. 357 КПК України визначено певну послідовність у дослідженні речових доказів під час судового розгляду: спочатку вони досліджуються судом, а потім подаються для ознайомлення учасникам судового провадження; в разі необхідності – також іншим учасникам кримінального провадження. При цьому «зазначені особи під час огляду можуть звернути увагу суду на обставини, пов'язані як із самою річчю (матеріал, форма, розміри, колір), так і з її оглядом (наявність пошкоджень, індивідуальні якості, особливості тощо), що, на їх думку, заслуговують на увагу суду та мають значення для кримінального провадження» [14, с. 130].

Судова практика свідчить про важливість визначення доказів, що будуть досліджуватися, і порядку (послідовності) їх дослідження. У п. 8 листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 5 жовтня 2012 р. № 223–1446/0/4–12 вказано, що головуючий має з'ясувати в учасників судового провадження думку про те: 1) які докази необхідно дослідити; 2) в якому порядку вони будуть досліджуватися [15].

У сучасних умовах необхідно звернути увагу на змагальний характер визначення обсягу доказів, що підлягають дослідженню (ст. 349 КПК України), послідовність дослідження речових доказів та особливості їх зберігання, коли вони надані до суду (ст. 100 КПК України).

Проведення дослідження речових доказів у суді, окрім чуттєвого сприйняття окремих речей або предметів, передбачає також і наявність певної вербальної комунікації (хоча її має бути незначна кількість). Зокрема, у ч. 1 ст. 357 КПК України вказано, що особи,

яким подані для ознайомлення речові докази, можуть звернути увагу суду на ті чи інші обставини, пов'язані з річчю та її оглядом. Зокрема, у ч. 3 ст. 357 КПК України встановлено, що під час дослідження речових доказів учасники судового провадження мають право ставити запитання з приводу речових доказів свідкам, експертам, спеціалістам, які їх оглядали. Те саме стосується й дослідження документів. Так, у ч. 2 ст. 358 КПК України вказано, що учасники судового провадження мають право ставити запитання щодо документів свідкам, експертам, спеціалістам.

Кримінальне процесуальне законодавство дозволяє здійснювати дослідження речових доказів не лише у залі судового засідання. Зокрема, у ч. 2 ст. 357 КПК України встановлено, що огляд речових доказів, які не можна доставити в судове засідання, за необхідності проводиться за їх місцезнаходженням. Так само, у п. 9 зазначеного вище листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ було вказано, що «огляд речових доказів, які не можна доставити в судове засідання, за необхідності проводиться за їх місцем знаходження. За місцем фактичного знаходження оглядаються речові докази, що мають значний об'єм або вагу, нерозривно пов'язані із землею, які вимагають особливих умов зберігання та ін. Проведення огляду речових доказів за їх місцезнаходженням і результати огляду зазначаються у протоколі огляду речових доказів та мають бути зафіксовані за допомогою технічних засобів. Незастосування таких засобів згідно з ч. 6 ст. 107 КПК тягне за собою недійсність відповідної процесуальної дії та отриманих унаслідок її проведення результатів» [15].

У кримінальному процесуальному законодавстві України окремо регламентовано порядок дослідження документів. У ч. 1 ст. 358 КПК України вказано, що протоколи слідчих (розшукових) дій та інші долучені до матеріалів кримінального провадження документи, якщо в них викладені чи посвідчені відомості, що мають значення для встановлення фактів і обставин кримінального провадження, повинні бути оголошені в судовому засіданні за ініціативою суду або за клопотанням учасників судового провадження та пред'явлені для ознайомлення учасникам судового провадження, а в разі необхідності – також іншим учасникам кримінального провадження.

На нашу думку, найменування ст. 358 КПК України «Дослідження документів» доцільно замінити на «Огляд та оголошення документів», оскільки у такому разі судова дія буде відповідати своїй сутності. Термін «дослідження документів» є більш широким поняттям, ніж їх огляд та оголошення.

У ст. 99 КПК України визначено поняття документа у процесуальному сенсі та сформульовано певний перелік видів документів, які можуть бути досліджені у кримінальному провадженні: 1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні); 2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України; 3) складені в порядку, передбаченому цим Кодексом, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії; 4) висновки ревізій та акти перевірок. Окрім того, у зазначеній нормі закону також установлено, що матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», за умови відповідності вимогам цієї норми, є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази.

Під час судового розгляду можуть бути досліджені й електронні документи. Поняття електронного документа дано у Законі України «Про електронні документи та електронний документообіг». У ст. 5 цього Закону визначено, що електронний документ – документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. Візуальною формою подання електронного документа є відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для приймання його змісту людиною.

Існують певні умови щодо дослідження документів у суді залежно від того, якою стороною надається документ. Так, коли документи надаються стороною обвинувачення, вони можуть бути досліджені лише за попереднім дотриманням таких умов: а) документи мають

бути долучені до матеріалів кримінального провадження (ч. 1 ст. 358 КПК України); б) документи мають бути допустимими доказами (ст. 86 КПК України); в) документи мають бути внесені до реєстру матеріалів досудового розслідування (за винятком випадків, коли їх отримано на підставі ухвали суду в порядку ст. 333 КПК України); г) документи мають бути відкриті стороні захисту в порядку ст. 290 або ст. 333 КПК України); ґ) у документі викладені або посвідчені відомості, що мають значення для встановлення фактів і обставин кримінального провадження [14, с. 132, 133]. У тому разі, коли документи надаються суду для дослідження стороною захисту, вони можуть бути досліджені лише за попереднім дотриманням таких умов: а) документи мають бути допустимими доказами (ст. 86 КПК України); б) вони мають бути відкриті стороні обвинувачення в порядку ст. 290 або ст. 333 КПК України; в) у документах мають бути викладені або посвідчені відомості, що мають значення для встановлення фактів та обставин кримінального провадження [14, с. 133].

У ч. 3 ст. 358 КПК України визначено, що коли долучений до матеріалів кримінального провадження або наданий суду особою, яка бере участь у кримінальному провадженні, для ознайомлення документ викликає сумнів у його достовірності, учасники судового провадження мають право просити суд виключити його з числа доказів і вирішувати справу на підставі інших доказів або призначити відповідну експертизу цього документа.

До невербальних судових дій віднесено дослідження звуко- і відеозаписів, процесуальний порядок якого передбачено ст. 359 КПК України. Зокрема, у ч. 1 ст. 359 КПК України вказано, що відтворення звукозапису і демонстрація відеозапису проводяться в залі судового засідання або в іншому спеціально обладнаному приміщенні з відображенням у журналі судового засідання основних технічних характеристик обладнання та носіїв інформації і зазначенням часу відтворення (демонстрації). Після цього суд заслуховує доводи учасників судового провадження.

У деяких випадках (у разі необхідності) кримінальне процесуальне законодавство допускає можливість повторного відтворення звукозапису або демонстрацію відеозапису (частково чи повністю) (ч. 2 ст. 359 КПК України).

До проведення цієї судової дії може бути залучений спеціаліст. У ч. 3 ст. 359 КПК України передбачено такий випадок: з метою з'ясування відомостей, що містяться у звуко- і відеозаписах, судом може бути залучено спеціаліста. У тих випадках, коли в учасників кримінального провадження виникають сумніви щодо достовірності звуко- або відеозапису (наявність монтажу, підроблення тощо), вони можуть просити суд виключити такі матеріали з числа доказів або призначити відповідну судову експертизу (наприклад, судово-фоноскопичну, судово-відеографічну та ін.) [14, с. 135]. У ч. 4 ст. 359 КПК України вказано, що заяву про підробку звуко- і відеозаписів суд розглядає в порядку, передбаченому для розгляду заяв про підробку документів.

До невербальних судових дій віднесено огляд на місці. Специфіка цієї судової дії полягає в її винятковості. У ч. 1 ст. 361 КПК України зазначається, що у виняткових випадках суд, визнавши за необхідне оглянути певне місце, проводить огляд за участю учасників судового провадження, а якщо цього вимагають обставини, – за участю свідків, спеціалістів і експертів. Огляд на місці не може проводитися під час участі у судовому розгляді.

У чинному кримінальному процесуальному законодавстві використано термін «огляд на місці». Пропонована назва не відображає у повному обсязі суті цієї судової дії. На нашу думку, доцільно повернутися до назви, що використовувалася у КПК України 1960 р. – «огляд на місці події», оскільки йдеться саме про «місце події», а не будь-яке «місце». У довідкових джерелах місце події визначається як «певна територія або приміщення, в межах яких відбулася сама подія злочину або виявлено її наслідки» [3, с. 488]. Тому назва ст. 361 КПК України «Огляд на місці» має бути змінена на «Огляд на місці події».

У процесуальній літературі недостатньо уваги приділено судовому огляду на місці (на місці події). Лише деякі автори розглядали сутність та особливості проведення цього судового огляду. Так, Л. Ю. Ароцкер пише, що судовий огляд місця події полягає у безпосередньому сприйнятті, вивченні й оцінці судом та учасниками процесу обстановки приміщень або місцевості в цілях установаження об'єктивних умов учинення злочину, характеру змінення обста-

новки, що викликана ним, визначення властивостей та ознак предметів, що є на цьому місці і пов'язаних з подією злочину [9, с. 28]. М. Й. Вільгушинський указує, що проведення судового огляду відрізняється від аналогічної дії на досудовому слідстві. Такі відмінності пов'язані як із процедурними, так і сутнісними характеристиками та ознаками [11, с. 117].

Огляд на місці – це судова дія, що проводиться достатньо рідко. В. О. Попелюшко справедливо пише, що подібна дія «не характерна для судового розгляду кримінальних справ щонайменше з двох причин. По-перше, вона є дещо “громіздкою” для проведення її судом, а по-друге, з часу вчинення злочину до моменту здійснення судом огляду місця події (приміщення чи місцевості) проходить значний період, і обстановка місця події за цей час, як правило, суттєво змінюється» [16, с. 169]. З нашої точки зору, наявність реальних обмежень щодо проведення огляду на місці під час судового розгляду (проводиться лише у виняткових випадках) пов'язується зі значними складнощами організаційного порядку, необхідністю забезпечення безпеки учасників кримінального провадження та інших осіб. При цьому єдине завдання, що може бути поставлене для цієї судової дії, – безпосереднє сприйняття учасниками судового провадження результатів та наслідків певної події (наслідки від пожежі, вибуху, залізничної аварії, падіння літака та ін.), тобто того, що й через тривалий час не може бути повністю відновлено.

Різновидом невербальної процесуальної дії може бути освідування – огляд тіла живої людини. Чинний КПК України не передбачив порядок проведення освідування під час судового розгляду, хоча практична необхідність такої дії є очевидною. Л. Ю. Ароцкер справедливо підкреслював, що під час судового розгляду виникає необхідність огляду живих осіб. Метою такого огляду частіше за все є виявлення або констатація наявності у підсудного, потерпілого, а інколи й свідка особливих прикмет, а також наслідків посягання на життя та здоров'я людини [9, с. 30]. С. П. Гришин підкреслює, що в судовому слідстві об'єктом освідування частіше за все стають особливі прикмети, причому тільки ті з них, які приховані від вільного візуального спостереження [17, с. 460].

Під час судового розгляду існує необхідність у перевірці даних щодо наявності або відсутності особливих прикмет, шрамів, інших пошкоджень на тілі обвинуваченого, потерпілого чи свідка. Такі обставини можуть бути достатньо важливими для кримінального провадження. Окрім того, можуть існувати й певні сумніви щодо інформації про особливі прикмети (шрами тощо) на тілі обвинуваченого (потерпілого, свідка) у сторін кримінального провадження із цього приводу. Тому на сьогодні важливим є пропонування доповнень до кримінального процесуального законодавства щодо передбачення процедури проведення освідчування під час судового провадження.

Висновки. На підставі вищевикладеного визначено ознаки та сутність невербальної судової дії, а також запропоновано характеристики щодо окремих її видів (дослідження речових доказів; дослідження документів; дослідження звуко- і відеозаписів; огляд на місці). Сформульовано пропозиції щодо змін та доповнень до чинного кримінального процесуального законодавства.

Перелік літератури

1. Россинский С. Б. Концептуальные основы формирования результатов «невербальных» следственных и судебных действий в доказывании по уголовному делу: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2015. 40 с.
2. Салтевский М. В. Тактические основы организации и производства следственных действий для получения информации от вещей // Специализированный курс криминалистики: учебник. Киев: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1987. Глава 18. С. 234–255.
3. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін. Харків: Право, 2018. 952 с.
4. Кримінальний процес: підручник / за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків: Право, 2013. 824 с.
5. Мірошников І. Ю. Судове слідство в апеляційній інстанції: монографія. Харків: Право, 2007. 192 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.

7. Кримінальний процес: підручник / за ред. Ю. М. Грошевого та О. В. Капліної. Харків: Право, 2010. 608 с.
8. Шейфер С. А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования: монография. Москва: Норма, 2009. 240 с.
9. Ароцкер Л. Е. Криминалистические методы в судебном разбирательстве уголовных дел: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 1965. 44 с.
10. Крицька І. О. Речові докази у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 20 с.
11. Вільгушинський М. Й. Тактика судового слідства в системі криміналістики: монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2010. 168 с.
12. Каркач П. М. Державне обвинувачення в суді: конституційна функція прокуратури: навч.-метод. посібник. Харків: Право, 2007. 208 с.
13. Шепітько В. Ю. Психологія судової діяльності: навч. посіб. Харків: Право, 2006. 160 с.
14. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України: у 4 т. / за заг. ред. О. В. Стівби. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2015. Т. III. 372 с.
15. Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.10.2012 № 223–1446/0/4–12. Дата оновлення: 12.03.2018. URL: <http://www.zakon3.rada.ua/laws/show/v1446740-12>.
16. Попелюшко В. О. Судовий розгляд кримінальної справи: навч. посіб. Київ: Кондор, 2006. 234 с.
17. Гришин С. П. Судебное следствие в смешанном уголовном процессе (гносеологический, процессуальный и тактико-криминалистические аспекты). Москва: Изд-во «Юрлитинформ», 2008. 472 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Rossinskij, S. B. (2015). Konceptual'nye osnovy formirovaniya rezul'tatov «neverbal'nyh» sledstvennyh i sudebnyh dejstvij v dokazyvanii po ugovolnomu delu. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
2. Saltevsckij, M. V. (1987). Glava 18. Takticheskie osnovy organizacii i proizvodstva sledstvennyh dejstvij dlja poluchenija informacii ot veshhej.

Specializirovannyi kurs kriminalistiki: uchebnik. Kiïv: NI i RIO KVSh MVD SSSR [in Russian].

3. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia. (Vols. 1–20); Vol. 20: Kryminalistyka, sudova ekspertyza, yurydychna psykholohiia. (2018). V. Yu. Shepitko (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

4. Kryminalnyi protses: pidruchnyk. V. Ya. Tatsiia, Yu. M. Hroshevoho, O. V. Kaplinoi, O. H. Shylo (Eds.). (2013). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

5. Miroshnykov, I. Yu. Sudove slidstvo v apeliatsiinii instantsii. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

6. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. V. T. Busel (Ed). (2001). Kyiv, Irpin: VTF Perun [in Ukrainian].

7. Kryminalnyi protses: pidruchnyk. Yu. M. Hroshevoho, O. V. Kaplinoi (Eds.). (2010). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

8. Shejfer, S. A. (2009). Dokazatel'stva i dokazyvanie po ugovolnym delam: problemy teorii i pravovogo regulirovaniia. Moscow: Norma [in Russian]

9. Arocker, L. E. (1965). Kriminalisticheskie metody v sudobnom razbiratel'stve ugovolnyh del. *Doctor's thesis*. Moscow [in Russian].

10. Krytska, I. O. (2017). Rechovi dokazy u kryminalnomu provadzheni. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

11. Vilhushynskiy, M. Y. (2010). Takyka sudovoho slidstva v systemi kryminalistyky: monohrafiia. V. Yu. Shepitko (Ed.) et al. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

12. Karkach, P. M. (2007). Derzhavne obvynuvachennia v sudi: konstytutsiina funktsiia prokuratury: navch.-metod. posibnyk. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

13. Shepitko, V. Yu. (2006). Psykholohiia sudovoi diialnosti: navch. posibnyk. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

14. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy. O. V. Stovby (Ed.). (2015). (Vols. 1–4; Vol. 3). Kharkiv: Apostil [in Ukrainian].

15. Pro deiaki pytannia poriadku zdiisnennia sudovoho rozghliadu v sudovomu provadzheni u pershii instantsii vidpovidno do Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy: Lyst Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 05.10.2012 r. № 223–1446/0/4–1. Data onovlennia: 12.03.2018. URL: <http://www.zakon3.rada.ua/laws/show/v1446740–12>. [in Ukrainian].

16. Popeliushko, V. O. (2006). Sudovyi rozghliad kryminalnoi spravy: navch. posibnyk. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].

17. Grishin, S. P. (2008). Sudebnoe sledstvie v smeshannom ugolovnom processe (gnoseologicheskij, processual'nyj i taktiko-kriminalisticheskie aspekty). Moskow: Jurlitinform [in Russian].

Шепітько І. І. Проблеми проведення судових дій невербального характеру у кримінальному провадженні

Статтю присвячено визначенню сутності судових дій невербального характеру у кримінальному провадженні. Запропоновано розуміння невербальних судових дій як процесуальних дій щодо дослідження доказів, які засновані на немовних засобах спілкування та отримання інформації за допомогою органів чуття учасниками кримінального провадження у змагальному судовому процесі. Визначено види та надано характеристики таких видів судових дій: дослідження речових доказів, дослідження документів, дослідження звуко- і відеозаписів, огляд на місці. Розкрито порядок проведення різних невербальних судових дій у змагальному судовому провадженні.

У статті розглянуто певну послідовність у дослідженні речових доказів, документів, звуко-, відеозаписів, проведення огляду на місці події під час судового розгляду. Висловлено аргументи про необхідність доповнити кримінальне процесуальне законодавство нормою, що регламентуватиме невербальну судову дію «Освідування». Звернено увагу на необхідність уточнення назви ст. 361 КПК України «Огляд на місці» на «Огляд на місці події», змінення найменування ст. 358 КПК України «Дослідження документів» на «Огляд та оголошення документів».

Ключові слова: *судова дія, невербальна судова дія, судовий розгляд, судове провадження, дослідження речових доказів, дослідження документів, дослідження звуко- і відеозаписів, огляд на місці.*

Шепітько І. І. Проблеми проведения судебных действий невербального характера в уголовном производстве

Статья посвящена определению сущности судебных действий невербального характера в уголовном производстве. Предложено понимание судебных действий как процессуальных действий относительно исследования доказательств, основанных на неязыковых средствах общения и получения информации с помощью органов чувств участниками уголовного производства в состязательном судебном процессе. Определены виды и предложены характеристики следующих видов судебных действий: исследование вещественных доказательств, исследование документов, исследование звуко- и видеозаписей, осмотр на месте. Раскрыт порядок проведения различных невербальных судебных действий в состязательном судебном производстве.

В статье рассмотрена определенная последовательность в исследовании вещественных доказательств, документов, звуко-, видеозаписей, проведении осмотра на месте события в ходе судебного разбирательства (судебного следствия). Высказаны аргументы о необходимости дополнить уголовное процессу-

альное законодательство нормой, регламентирующей невербальное судебное действие «Освидетельствование». Обращено внимание на целесообразность уточнения названия ст. 361 УПК Украины «Осмотр на месте» на «Осмотр на месте происшествия», изменения наименования ст. 358 УПК Украины «Исследование документов» на «Осмотр и оглашение документов».

Ключевые слова: судебное действие, невербальное судебное действие, судебное производство, исследование вещественных доказательств, исследование документов, исследование звуко- и видеозаписей, осмотр на месте.

Shepitko I. I. Problems of non-verbal judicial actions in criminal proceedings

The article is dedicated to the definition of the essence of judicial non-verbal actions in criminal proceedings. It is suggested to consider judicial actions as procedural ones regarding the examination of evidence, based on non-linguistic means of communication and of obtaining information with the help of sense organs by the criminal proceeding participants in an adversarial trial. The types and characteristics of the following types of court actions are determined: examination of material evidence, study of documents, study of sound and video recordings, inspection on the spot. The order of carrying out various non-verbal judicial actions in adversarial judicial proceedings is disclosed.

The article considers a certain sequence in the study of material evidence, documents, sound and video recordings, conducting an inspection on the spot during the trial (judicial investigation). The arguments are given as for the necessity to complete the criminal procedural legislation with the norm regulating the non-verbal judicial action «Examination». The attention is paid to the expediency of clarifying the title of Art. 361 of the Criminal Procedure Code of Ukraine «Inspection on the spot» for «Inspection at the scene of action», of changing the name of Art. 358 of the Criminal Procedure Code of Ukraine «Study of documents» for «Inspection and disclosure of documents».

Key words: *judicial action, non-verbal judicial action, judicial proceedings, examination of material evidence, study of documents, study of sound and video recordings, inspection on the spot.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 10 від 22.03.2018 р.).

*Рецензент – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України **Капліна О. В.***

УДК 343.151

DOI: 10.31359/2079-6242-2018-35-1-249

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЙНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ РІШЕНЬ ЗА АНАЛОГІЄЮ

Д. А. Скоромний, аспірант відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Прийняття кримінальних процесуальних рішень являє собою різновид правозастосовної діяльності, що спрямована на врегулювання суспільних відносин у сфері кримінального судочинства шляхом застосування конкретних положень норм права. Проте поряд із загальним процесом прийняття кримінальних процесуальних рішень існують нетипові ситуації, що характеризуються певними особливостями застосування норм права. Серед таких ситуацій, зокрема, можна виділити і прийняття кримінальних процесуальних рішень за аналогією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика кримінальних процесуальних рішень та процесу їх прийняття була предметом багатьох наукових досліджень. Серед науковців, які їх здійснювали, варто назвати таких процесуалістів, як О. В. Горбачов, А. Б. Ломідзе, А. Я. Дубинський, В. Г. Пожар, В. С. Зеленецький, І. В. Басиста, М. І. Бажанов, Н. В. Глинська, О. В. Смирнов, П. А. Лупінська, Ю. М. Грошевий, Ю. П. Аленін та багато інших.

Дослідженням питань застосування аналогії займалися В. В. Тихомирова, В. О. Белоносов, Є. Г. Бобрешов, Н. О. Овчинникова, О. В. Колотова, С. П. Погребняк та ін.

Мета статті полягає у тому, щоб з'ясувати особливості прийняття кримінальних процесуальних рішень за аналогією та визначити основні його етапи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нетиповість такої ситуації, як зазначає Є. Г. Бобрешов, характеризується, по-перше, відсутністю законодавчого припису, який підлягає застосуванню, по-друге, характером діяльності правозастосувача, який змінюється на такий, що пов'язаний з необхідністю вироблення та прийняття рішення на підставі існуючих норм права цієї чи суміжної галузей законодавства або на підставі його загального смислу, цілей і принципів. Це фактично означає, що прогалина в законі усувається не шляхом підведення неврегульованої нормою права ситуації під схожу норму, а шляхом створення правозастосувачем, за аналогією з нею, іншої норми, на підставі якої й ухвалюється рішення [1, с. 19].

Таким чином, загальною підставою застосування аналогії у значеному випадку є прогалина у кримінальному процесуальному праві. Вона виявляється суб'єктами правозастосування при прийнятті процесуального рішення на етапі пошуку належних до застосування норм матеріального та процесуального права. Правозастосувачі у такому випадку постають перед проблемою повної або часткової відсутності необхідних норм права. І для подолання такої прогалини використовується інститут аналогії (як закону, так і права), можливість застосування якого передбачена п. 6 ст. 9 КПК України. У ньому зазначається, що у випадках, коли положення КПК України не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження.

Власне, *аналогія закону (analogia legis)* у кримінальному судочинстві має місце при поширенні у процесі правозастосування на конкретні життєві відносини, що, хоч і не врегульовані, однак входять до предмета правового регулювання у кримінальному процесі, положень законодавства, що регулює подібні суспільні відносини, виходячи з їх найбільш характерних ознак. І оскільки наявність прогалини не є підставою для відмови у вирішенні питань провадження, відповідний суб'єкт прийняття кримінальних процесуальних рішень знаходить положення законодавства, що регулюють

«подібні», аналогічні відносини, і застосовує їх до конкретної ситуації [2, с. 417].

Казуальне заповнення прогалин за допомогою аналогії закону містить певний правотворчий характер, але не перетворює правозастосовну діяльність у нормотворчість. Відбувається індивідуальний розвиток норми, що застосовується за аналогією, виникає казуальна, індивідуальна норма, а не норма права [3, с. 17].

Різновидом аналогії закону є субсидіарне застосування положень норм права, яке загалом можна представити як додаткове застосування положень спорідненої галузі права до відносин, що регулюються кримінальним процесуальним правом. Субсидіарне застосування норм права, як стверджує В. О. Белоносов, являє собою не спосіб і не засіб заповнення прогалин у праві, а саму дію, яка виражається у тому, що норми права, крім регулювання безпосередніх відносин, несуть додаткове, допоміжне навантаження, вони набувають субсидіарної властивості [3, с. 22–23]. Прикладом субсидіарного застосування положень законодавства у кримінальному процесі може слугувати ч. 5 ст. 128 КПК України, де зазначено, що у випадку неврегульованості КПК України процесуальних відносин, що виникли у зв'язку із цивільним позовом у кримінальному провадженні, застосовуються норми ЦПК України за умови, що вони не суперечать засадам кримінального судочинства.

Натомість *аналогія права* при прийнятті кримінальних процесуальних рішень являє собою застосування до неврегульованих правом процесуальних відносин загальних засад кримінального провадження та сенсу (основної ідеї) законодавства у разі відсутності положень закону, що регулюють подібні відносини. Така діяльність, хоч і визначається індивідуальним характером і не має обов'язкової сили щодо інших ідентичних ситуацій, проте може бути взята до уваги (як приклад) при вирішенні схожих ситуацій слідчими, прокурорами чи суддями у майбутньому.

Аналогія права, як стверджує Н. В. Глинська, зумовлює необхідність звернення до питання щодо правомірності існування практики «*contra legem sed secundum ius*» (а саме – лише відповідно до

принципів права, без урахування закону) [4, с. 274], використання якої, на думку Є. Г. Бобрешова, у такому випадку може досить умовно позначатися терміном «аналогія права», оскільки при її застосуванні об'єктивно відсутній аналог, тобто інша норма права, в якій були б урегульовані схожі суспільні відносини. У зв'язку із цим рішення по конкретній справі, яка підлягає вирішенню, виробляється правозастосувачем на підставі загального смислу, засад, цілей та принципів пласту законодавства, яке повинно було б регулювати такі відносини [1, с. 23–24].

Більше того, як звертає увагу Н. О. Овчинникова, у теорії права обґрунтована можливість об'єднання аналогії закону та аналогії права в єдиний інститут. Ця можливість пов'язана з такими властивостями аналогії закону та аналогії права, як: по-перше, однаковість юридичних умов застосування аналогії закону та аналогії права (відсутність необхідної для застосування норми права або кількох взаємопов'язаних норм тощо); по-друге, однаковий характер юридичної діяльності щодо заповнення прогалин у кожному конкретному випадку (однаковий алгоритм дій у всіх випадках застосування аналогії); по-третє, однаковість цілей, завдань і результатів при застосуванні аналогії закону і аналогії права (подолання прогалин в праві) [5, с. 170].

Заперечити зв'язок між аналогією закону й аналогією права звичайно неможливо. Вони мають спільні умови застосування (наявність прогалини у кримінальному процесуальному праві), мету (подолання таких прогалин), схожий механізм застосування, проте не є ідентичними.

Також має відмінності й безпосереднє застосування вказаних аналогій. Аналогія закону передбачає пошук положень законодавства, що регулює схожі відносини, і їх порівняння щодо спільних ознак. Натомість аналогія права безпосередньо спрямовує до застосування вихідних засад кримінального провадження до нерегульованих процесуальних відносин. Отже, можна говорити про відмінність указаних інститутів аналогії, які водночас є тісно пов'язаними між собою.

З'ясувавши особливості кожного з розглянутих способів подолання прогалин у кримінальному процесуальному праві, доцільно

перейти до безпосереднього аналізу механізму застосування аналогії при прийнятті процесуальних рішень. Власне, він, як стверджує Н. О. Овчинникова, складається із таких етапів: по-перше, виявлення прогалини; по-друге, пошук норми кримінально-процесуального права, що регламентує подібні правовідносини; і на завершення, застосування норми кримінального процесуального права, що регламентує подібні правовідносини [5, с. 174]. Його ми і візьмемо за основу при розгляді зазначеного питання.

Так, першим етапом прийняття кримінальних процесуальних рішень за аналогією є *виявлення пробілу (прогалини)*. Прогалина у кримінальному процесуальному праві являє собою повну або часткову відсутність у кримінальному процесуальному законодавстві нормативних положень, що покликані регулювати процесуальні відносини між суб'єктами кримінального провадження, які входять до предмета правового регулювання кримінального процесу. Зазначена прогалина виявляється правозастосувачами під час пошуку належних до застосування норм матеріального та процесуального права.

Так, слідчий, прокурор чи суддя, не знайшовши потрібних до застосування положень законодавства, *визначає характер такої ситуації*. Зокрема, суб'єкту правозастосування необхідно визначити, чи свідчить про наявність прогалини у праві така неврегульованість відносин, або вона являє собою так зване кваліфіковане мовчання законодавця. Воно відбивається у вигляді абстрактних понять, позбавлених точного нормативного визначення. В юридичній літературі такі ситуації ще мають назву оціночних понять. Здебільшого законодавець застосовує їх усвідомлено, для того, щоб за допомогою правових абстракцій більш повно охопити регулюванням ті чи інші фактичні ситуації та відносини й урахувати можливість їх зміни у майбутньому [6, с. 56]. Вирішення такої ситуації потребує звернення до тлумачення та конкретизації, а не до інститути аналогії.

Далі, визначившись із наявністю прогалини у праві, необхідно *з'ясувати, чи входять неврегульовані відносини до предмета правового регулювання* кримінального процесу. Це важливо зробити,

оскільки інститут аналогії можна застосовувати винятково щодо відносин, які, хоча і не врегульовані положеннями законодавства, проте входять до предмета правового регулювання відповідної галузі права. У противному разі такі питання не повинні вирішуватись у межах кримінального процесуального права.

Після цього правозастосувач з'ясовує *найбільш характерні риси* неврегульованих суспільних відносин. Ця потреба існує для того, щоб у подальшому виявити схожість (аналогічність) суспільних відносин, що відіграватимуть роль основи для вирішення питання прогалини у праві. Такі ознаки слугують орієнтиром, по-перше, для пошуку положень законодавства, що регулює схожі ситуації (з'ясувавши ознаки відносин, правозастосувач краще розуміє, де саме і які положення законодавства шукати); по-друге, на їх основі будується матриця відповідності «еталонних» відносин та аналогічних (чим більша кількість найбільш характерних ознак збігається, тим більшою є схожість таких відносин).

Другим етапом прийняття кримінальних процесуальних рішень за аналогією є *пошук положень законодавства*, що регламентують схожі правовідносини. На цьому етапі відбувається встановлення відповідних умов для застосування аналогії. Пошук аналога ведеться перш за все у кримінальному процесуальному законодавстві, і якщо у ньому не знайдено необхідних положень, слід звертатися до інших галузей права. Це можна пояснити тим самим предметом та методом правового регулювання неврегульованих відносин і тих, що порівнюються. У такому разі простіше провести аналогію між приписами законодавства з огляду на однакове галузеве походження.

У випадку звернення до інших галузей права необхідно обирати більш схожі за своєю природою та функціональним призначенням сфери законодавства. Причому в такому разі для кримінального процесуального права найбільш близьким за спорідненістю буде не кримінальне право (матеріальне), а певна галузь процесуального права (цивільне процесуальне, адміністративно-процесуальне тощо). Так, на етапі пошуку насамперед вирішується питання про *наявність умови для застосування аналогії закону*. Як стверджує

В. В. Тихомирова, такими умовами є наявність подібності в суттєвих ознаках між аналізованими обставинами і тими, що передбачені чинним законодавством [7, с. 10]. Більш того, подібність слід визначати виходячи з істотних і рівнозначних у правовому відношенні ознак розглядуваних відносин. Істотність ознак означає їх необхідність для збереження об'єктом своїх функцій; без таких ознак він перестане бути собою, не виконуватиме основну функцію. Рівнозначність полягає у відповідності ознак порівнюваного об'єкта з «еталонним». Вони мають відігравати рівнозначну роль у функціонуванні відповідного об'єкта.

Як стверджує С. П. Погребняк, допустимість висновку за аналогією є більшою, що більше є в наявності суттєвих властивостей, які є спільними врегульованому та врегульованому випадку, і що несуттєвими є властивості, в яких вони розрізняються. Крім зовнішньої подібності, для застосування аналогії також необхідна констатація, що ці випадки є рівними у вимірі цінностей. Якщо вони мають рівну основу інтересів та цінностей, яка є підґрунтям для правового регулювання, то потрібно їх також і рівно оцінювати. Спільна основа цінностей є *tertium comparationis*, через яке роблять висновок від подібного до подібного [8, с. 47]. При цьому, як наголошує Є. Г. Бобрешов, правозастосувач повинен пам'ятати, що знання, отримані опосередкованим шляхом, мають не вірогідний, а лише ймовірний характер, а ступінь його ймовірності підвищується з установленням більшої кількості схожих істотних ознак у суспільних відносинах, що зіставляються [1, с. 20].

Таким чином, застосування аналогії є прототипом застосування принципу рівності. Тобто використання аналогії побудовано на уявленні про внутрішню послідовність права і на презумпції послідовності законодавця: якщо б він передбачав цей випадок, то вноормував би його так само, як вирішив унормувати схожі з ним по суті випадки? Натомість ті обставини, що відрізняють урегульований тип від врегульованого, мають бути «винесені за дужки» як незначні, несуттєві; лише спільні ознаки мають бути визнані як необхідні передумови для виникнення зобов'язання. Це принципова схема висновку за аналогією [8, с. 47].

У разі, якщо аналогія закону неможлива (у зв'язку з відсутністю приписів, що регулюють схожі відносини), *застосовується аналогія права* та проводиться необхідна для неї підготовка. Зокрема, правозастосувач виявляє і досліджує як загальні засади кримінального провадження, так і спеціальні вимоги (принципи), що характерні для конкретних не врегульованих процесуальних відносин. Також важливо з'ясувати їх основну ідею та на її основі виробити певну модель регулювання таких відносин. Указана необхідність продиктована тим, що будь-який окремий нормативно-правовий припис не регулює схожі відносини, проте такі приписи у своїй сукупності, враховуючи їх основну ідею, мету, призначення тощо, здатні його забезпечити. У такій ситуації, як стверджує С. П. Погребняк, кілька приписів закону співвідносяться з випадком, що розглядається, за його сенсом, його *«ratio decidendi»* («підставою рішення»). Таку саму роль загальної ідеї або підстави можуть відігравати й принципи інститутів, підгалузей і галузей права [8, с. 52].

Кращому розумінню положень закону та загальних засад кримінального провадження допоможе їх тлумачення. Воно сприятиме розкриттю їх основної ідеї та порівнянню для того, щоб виявити схожість. При цьому необхідно дотримуватись усіх правил тлумачення положень законодавства та відповідних методичних рекомендацій.

Наступним етапом прийняття кримінальних процесуальних рішень за аналогією є *застосування аналогії для врегулювання подібних правовідносин*. На цьому етапі фактично відбувається визначення прав і обов'язків учасників провадження, виходячи з положень законодавства, що регулює схожі відносини, або із загальних засад кримінального процесу у разі відсутності відповідних положень закону. Для цього правозастосувачам потрібно виконати певне коло завдань.

По-перше, необхідно на підставі аналогічних положень законодавства *сконструювати певне правило поведінки казуального характеру*, що змогло б урегулювати прогальні відносини. Моделювання відбувається поступово. Так, перш за все за основу беруться

положення законодавства, що регулює схожі відносини. Вони відіграють роль «трафарета» для усунення прогалини у праві. Далі відбувається накладання «еталону» на кримінальні процесуальні відносини з необхідним збереженням властивостей останніх. Дуже важливо у цій ситуації при моделюванні аналога не забути перенести риси кримінальних процесуальних відносин, адже у протилежному разі таке правило не буде відповідати потребам учасників провадження, а значить, не зможе здійснювати регулятивний вплив на прогальні відносини. На завершення моделювання, суб'єкт правозастосування визначає права й обов'язки учасників провадження, виходячи із поєднання конкретних обставин прогалини та положень законодавства, що регулюють схожі відносини. У разі відсутності аналогічних положень закону такі права й обов'язки учасників визначаються безпосередньо із загальних засад кримінального провадження.

Варто зазначити, що таке правило має ситуативний характер і не є обов'язковим для застосування в ідентичній ситуації. Проте це не означає, що його не можна брати за приклад при вирішенні схожих випадків. Більше того, доречним є узагальнення вдалої практики застосування аналогії на різних етапах кримінальної процесуальної діяльності та створення певних практичних рекомендацій вищими судовими інстанціями.

Після моделювання казуального правила поведінки, правозастосувачу потрібно здійснити *оцінку на відповідність* *указаного правила* положенням Конституції України, міжнародним договорам, згоду на обов'язковість яких дала Верховна Рада України, тощо. Такий обов'язок впливає зі змісту ст. 8 Конституції України [9]. Пленум Верховного Суду України, розглядаючи питання застосування Конституції України при здійсненні правосуддя, у своїй постанові підтвердив необхідність оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акта з точки зору його відповідності Конституції і в усіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії [10]. Однак у випадку застосування аналогії перевіряє підлягає сама ідея (пропонований варіант) вирішення ситуації, а не чинні положення законодавства.

Після успішного проходження оцінювання казуального правила поведінки відповідний слідчий, прокурор чи суддя переходять до безпосереднього врегулювання прогалини шляхом *застосування такого правила та оформлення відповідного процесуального рішення* згідно із вимогами законодавства.

На підставі дослідження, здійсненого у межах цієї статті, можна зробити такі **висновки**: особливостями прийняття кримінальних процесуальних рішень за аналогією є спеціальний механізм вироблення процесуальних рішень, який, зокрема, складається з таких етапів: 1) виявлення пробілу (прогалини), де визначається характер такої ситуації, з'ясовується її приналежність до предмета правового регулювання кримінального процесу та виокремлюються найбільш характерні риси неврегульованих суспільних відносин; 2) пошук положень законодавства, де вирішуються питання про наявність умови для застосування аналогії закону (у випадку, якщо аналогія закону неможлива – застосовується аналогія права та проводиться необхідна для неї підготовка); 3) застосування аналогії для врегулювання подібних правовідносин, яке передбачає конструювання казуального правила поведінки, оцінку його відповідності положенням чинного законодавства, а також застосування такого правила й оформлення відповідного процесуального рішення.

Перелік літератури

1. Бобрешов Є. Г. Судове правозастосування в умовах наявності прогалин у праві. *Вісник Одес. нац. ун-ту*. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2009. Т.14. Вип. 9. С. 18–29.
2. Загальна теорія держави і права: підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2011. 584 с.
3. Белоносов В. О. Теория и практика применения аналогии в уголовном судопроизводстве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Саратов. юрид. ин-т МВД России. Саратов, 1998. 24 с.
4. Глинська Н. В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень : монографія. Київ : Істина, 2014. 590 с.

5. Овчинникова Н. О. Пробелы в уголовно-процессуальном праве и способы их устранения и преодоления : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. ФГБОУВО «Сарат. гос. юрид. акад.». Саратов, 2017. 255 с.
6. Колотова О. В. Відмежування прогалин у праві від суміжних правових явищ. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2009. №3. С. 55–59.
7. Тихомирова В. В. Применение аналогии закона и аналогии права в уголовном судопроизводстве России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. ФГКОУ ВПО «Моск. ун-т МВД России». Москва, 2012. 23 с.
8. Погребняк С. Прогалини в законодавстві та засоби їх подолання. *Заг. пробл. прав. науки*. 2013. №1(72). С. 44–56.
9. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/254k/96-вр> (дата звернення: 11.05.2018).
10. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: постанова Пленуму Верхов. Суду України від 01.11.1996 № 9. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96> (дата звернення: 11.05.2018).

Транслітерація переліку літератури

1. Bobreshov E. G. (2009). Sudove pravozastosuvannya v umovah nayavnosti progalin u pravi [The judicial law application process in conditions of the deficiencies in law]. *Visnik Odeskogo nats. un-tu*. – Herald of Odessas nat. un-ty, issue 9. 18–29 [in Ukrainian].
2. Tsvik M. V., Petrishin O. V., Avramenko L. V. et al. (2011) *Zagalna teoriya derzhavi i prava*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
3. Belonovosov V. O. (1998). *Teoriya i praktika primineniya analogii v ugovnom sudoproizvodstve*. Extended abstract of candidate's thesis. Saratov [in Russian].
4. Glinska N. V. (2014). *Kontseptualni zasadi visnachennia ta zabezpechennia standartiv dobroyakisnosti kriminalnih protsesualnih rishen*. Kiev [in Ukrainian].
5. Ovchinnikova N. O. (2017). *Probely v ugovnom protsesualnom prave i sposobi ih ustraneniya i preodoleniya*. Candidate's thesis. Saratov [in Russian].
6. Kolotova O. V. (2009). *Vidmezhuвання progalin u pravi vid sumizhnykh provovih yavishch*. *Chasopis Kiiivskogo un-tu prava – The journal of the Kyiv University of Law*. 3. 55–59 [in Ukrainian].
7. Tihomirova V. V. (2012). *Priminenie analogii zakona i analogii prava v ugovnom sudoproizvodstve Rossii*. Extended abstract of candidate's thesis. Moscow [in Russian].

8. Pogrebniak S. (2013). Progaliny v zakonodavstvi ta ih podolannia. Zagalni problemi pravovoi nauky – General problems of legal science. 1. 44–56 [in Ukrainian].

9. Konstitutsia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. Data onovlenia: 30.09.2016. Vidimosti Verhovnoi Rady Ukrainy – Information from the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/254k/96-вр>.

10. Pro zastosuvannya Konstitutsii Ukrainy pry zdiysnenni pravosuddya: Postanova Plenumu Verhovnogo Sudu Ukrainy vid 01.11.1996 N 9. Vidimosti Verhovnoi Rady Ukrainy – Information from the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0009700–96>.

Скоромний Д. А. Особливості прийняття кримінальних процесуальних рішень за аналогією

Загальною підставою застосування аналогії є прогалина у кримінальному процесуальному праві. Вона виявляється суб'єктами правозастосування при прийнятті процесуального рішення на етапі пошуку належних до застосування норм матеріального і процесуального права. Правозастосувачі в такому випадку постають перед проблемою повної або часткової відсутності необхідних норм права. Власне, аналогія закону у кримінальному судочинстві має місце при поширенні у процесі правозастосування на конкретні життєві відносини, що хоч і не врегульовані, однак входять до предмета правового регулювання в кримінальному процесі положень законодавства, що регулює найбільш подібні суспільні відносини, виходячи із їх найхарактерніших ознак. Натомість аналогія права при прийнятті кримінальних процесуальних рішень являє собою незастосування до неврегульованих правом процесуальних відносин загальних засад кримінального провадження та сенсу (основної ідеї) законодавства у разі відсутності положень закону, що регулюють подібні відносини. Механізм застосування аналогії при прийнятті кримінальних процесуальних рішень складається з таких етапів: виявлення прогалини, де визначається характер такої ситуації, з'ясовується її приналежність до предмета правового регулювання кримінального процесу та виокремлюються найбільш характерні риси неврегульованих суспільних відносин; пошук положень законодавства, де вирішуються питання про наявність умови для застосування аналогії закону (у випадку, якщо аналогія закону неможлива, застосовується аналогія права та проводиться необхідна для неї підготовка); застосування аналогії для врегулювання подібних правовідносин, яке передбачає конструювання казуального правила поведінки, оцінку його відповідності положенням чинного законодавства, а також застосування такого правила й оформлення відповідного процесуального рішення.

Ключові слова: кримінальні процесуальні рішення, застосування аналогії.

Скоромный Д. А. Особенности принятия уголовных процессуальных решений по аналогии

Общим основанием применения аналогии является пробел в уголовном процессуальном праве. Он обнаруживается субъектами правоприменения при принятии процессуального решения на этапе поиска подлежащих применению норм материального и процессуального права. Правоприменители в таком случае сталкиваются с проблемой полного или частичного отсутствия необходимых норм права. Собственно, аналогия закона в уголовном судопроизводстве имеет место при распространении в процессе правоприменения на конкретные жизненные отношения, хотя и неурегулированные, однако входящие в предмет правового регулирования в уголовном процессе, положений законодательства, регулирующие наиболее сходные общественные отношения, исходя из их наиболее характерных признаков. В свою очередь, аналогия права при принятии уголовных процессуальных решений представляет собой применение к неурегулированным правом процессуальным отношениям общих принципов уголовного производства и смысла (основной идеи) законодательства при отсутствии положений закона, регулирующих сходные отношения. Механизм применения аналогии при принятии уголовных процессуальных решений состоит из следующих этапов: выявление пробела, где определяется характер такой ситуации, выясняется его принадлежность к предмету правового регулирования уголовного процесса и выделяются наиболее характерные признаки неурегулированных общественных отношений; поиск положений законодательства, где решаются вопросы о наличии условия для применения аналогии закона (в случае, если аналогия закона невозможна – применяется аналогия права и проводится необходимая для нее подготовка); применение аналогии для урегулирования подобных правоотношений, которое предполагает конструирование казуального правила поведения, оценку его соответствия положениям действующего законодательства, а также применение такого правила и оформления соответствующего процессуального решения.

Ключевые слова: уголовные процессуальные решения, применение аналогии.

Skoromnyi D. A. Features of criminal procedural decision-making by analogy

The general reason for using the analogy is a gap in the criminal procedural law. It turns out to be the subjects of law enforcement when making a procedural decision at the stage of searching for applicable rules of substantive and procedural law. Applicants in this case are faced with the problem of total or partial lack of necessary rules of law. The analogy of the law in criminal proceedings takes place in the course of spreading of the law governing provisions application that have the most similar social relations, based on their most characteristic features to concrete life relations, which, despite of being not regulated, are part of the subject of legal regulation in the criminal process. Instead, the analogy of foundations during criminal procedural decision-making is the application of the general principles of criminal proceedings (the basic idea) of legislation to the unsettled by the law procedural relations in the absence of provisions of the law governing such relationships. The use of an analogy occurs through the passage of certain stages, among which one can distinguish the following: the

identification of a gap, which provides determination of such a situations nature, turns out, its affiliation with the subject of legal regulation in criminal process and distinguish the most characteristic features of unregulated social relations; searching for the provisions of the law, which resolve the issue of the availability of conditions for the analogy of the law application (otherwise carries out the analogy of principles of law application in the case of impossibility of analogy of the law application); application of an analogy for the settlement of such legal relations, which involves the design of a casual conduct, assessment of its compliance with the provisions of the current legislation, application of such rule and adoption of the relevant procedural decision.

Key words: *criminal procedural decisions, application of analog.*

*Рекомендовано до опублікування на засіданні відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою (протокол № 3 від 20.03.2018 р.).
Рецензент – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник **Глінська Н. В.***

Підписано до друку 23.05.2018.
Формат 60×84 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 15,35. Обл.-вид. арк. 14,69. Вид. № 1924.
Тираж 200 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ТОВ «ПРОМАРТ»
Тел. (057) 717-28-80

ПЕРЕЛІК
ПЛАТНИХ ПОСЛУГ, ЩО МОЖУТЬ НАДАВАТИСЬ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИМ ІНСТИТУТОМ ВИВЧЕННЯ
ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА
В. В. СТАШИСА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

1. Проведення науково-дослідних робіт у сфері законодавства і права.
2. Проведення судових експертиз та попередніх досліджень:
 - з дослідження об'єктів інтелектуальної власності (об'єктів авторського і суміжних прав, торговельних марок, фірмових найменувань, промислових зразків, винаходів, корисних моделей та ін.);
 - почеркознавчих;
 - авторознавчих;
 - трасологічних (слідів рук, ніг, взуття людини, вузлів та петель, слідів знарядь та інструментів, холодної зброї, замикаючих пристроїв, ідентифікаційних номерів транспортних засобів тощо);
 - психологічних;
 - техніко-криміналістичного дослідження документів;
 - встановлення механізму пошкодження товарів народного споживання (одягу, взуття, побутової та іншої техніки тощо).
3. Складання фотороботів.
4. Надання усних та письмових консультацій та науково-правових висновків, у тому числі з питань інтелектуальної власності.
5. Підготовка наукових кадрів (аспірантів, здобувачів вченого ступеня кандидата юридичних наук).
6. Наукове рецензування дисертаційних досліджень.
7. Підготовка бібліографічних, реферативних і аналітичних оглядів, довідок, добірок, каталогів, науково-практичних та методичних довідників, коментарів законодавства тощо.
8. Надання інформаційних послуг по мережі Інтернет.

Заявки щодо отримання послуг надсилати за адресою:

61002

м. Харків

вул. Пушкінська, 49

E-mail: ivpz@aprn.uol.net.ua

Контактний телефон: (057) 715-62-08, Факс: (057) 715-62-08